

Tak imperij pa je življenjsko sposoben le na prostoru, ki dopušča organizacijo obrambe absolutno neodvisno od vseh mednarodnih obveznosti in tako močno, da more kljubovati vsem sovražnim koalicijam. Sam Reich za to ni dovolj, prav tako tudi ne gospodarska podjetja v Srednji Evropi in Podonavju. V tem omejenem prostoru ne more nobena kombinacija rešiti Nemčije odvisnosti od svetovnega trga in s tem od zahodnih dežel. Zato je potreben dostop do oceana, silen imperij od zahoda do daljnega vzhoda.

A. K.

Polemika

Legenda o Simonu Gregorčiču in legenda o Henrikumu Tumi

Dušan Kermauner.

UVOD.

Dr. Anton Breclj je priobčil v „Dejanju“ (II. 1939, zv. 6) sestavek „Pesnik Simon Gregorčič v dr. Tumovi luči“, sestavek, ki bi ga bil prav tako lahko naslovil „Dr. Henrik Tuma v moji (to je dr. Brecljevi) luči“. Le približna polovica članka je namreč posvečena oceni in popravku Tumovih spominskih navedb o Simonu Gregorčiču v knjigi „Iz mojega življenja“ (str. 261/2), polovica pa oceni in vrednotenju Henrika Tume kot pisca avtobiografije in kot človeka ter družbenega delavca sploh. Seveda sta obe polovici dr. Brecljevega sestavka miselno zvezani, toda vez, ki ju veže, je le umetno, ne pa dejansko sklenjena. Dr. Breclj ni samo zaprl vprašanja, ki ga je odkrila neka Tumova navedba o Gregorčiču, ampak je s pomočjo tega vprašanja hkrati odprl drugo, ki je popolnoma neodvisno od Gregorčiča in Tumovih netočnih in točnih navedb o njem: vprašanje Tumove spominske in značajne vrednosti. Ugodno pozicijo, ki jo je zavzel kot branilec prave podobe Simona Gregorčiča, je uporabil za napad na pravo podobo Henrika Tume. Ni se ravnal po načelu: najboljša obramba je napad, ampak po vodilu: najboljši napad — na Tumo je obramba — Gregorčiča.

Priredil sem za tisk Tumov koncept avtobiografije, ki je izšel kot postumno delo. Zato sem dolžan spregovoriti o obojem, o Gregorčiču v Tumovi in prav tako o Tumi v dr. Brecljevi luči. Prizadeval si bom, čim bolj pojasniti ozadje in osnovo obeh legend na temelju popolnejšega gradiva, kakor je bilo na razpolago Tumi in dr. Breclju, in tudi novega gradiva, ki ni obseženo v Tumovi avtobiografiji in v mojih njej dodanih „Dopolnitvah“. Dr. Brecljevo zmotno in krivo „pojasnilo“ mi je ponudilo priliko za osvetlitev nekaj zanimivih problemov iz naše kulturne in politične zgodovine v Tumovem času.

Kamen spotike je tisto mesto v Tumovih „Spominih“, kjer izvemo naslednje: Tuma je videl o priliki nekega opravljača po italijanski okupaciji v vasi Gradišče tekati okrog nekega slaboumnega mladeniča in je na vprašanje, zakaj ga ne odpravijo v zavod za slaboumne, dobil odgovor, da gre za naravnega sina pesnika Simona Gregorčiča.

Naravno je ta legenda, vprav zato, ker je legenda, prizadela še živeče Gregorčičeve prijatelje in znance. Da bi svojo nevero vanjo utrdili, so o stvari poizvedovali. Edinole Gradiščani sami niso potrebovali nobenih dokazil; poznali so svojo vas, vse njene prebivalce in vse njihove govorice ter so zlahka ocenili Tumovo navedbo kot netočno.

Tuma pove iz svojega le, da je videl tekati po Gradišču slaboumneža, pojasnilo o njem je dobil od gradiškega podžupana. On sam ni raziskoval, ali je

pojasnilo resnično, in torej tudi ni mogel, dokler je bil še živ, jamčiti zanj. Kar je čul, si je zapomnil, pripovedoval novico še svežo v domačem krogu in jo zapisal, ko je sestavljal gradivo za „Spomine“, zapisal kot poročevalec: Relata refero! Ni mu prišlo na misel, da bi utegnil biti zapeljan v zmoto. Morda bi si bil pri predelavi gradiva za „Spomine“ zastavil vprašanje: Kaj pa, če me je tisti podžupan ali kdor koli je že bil, „potegnil“? Kdo ve, ali ne bi bil potem o stvari povprašal ali pa jo morda kot nekontrolirano izpustil?

Enako opustitev kakor Tuma sem zagrešil tudi jaz kot urednik „Spominov“. Pri razmeroma kratkem času, ki mi je bil za urejanje „Spominov“ na razpolago, sem mogel primerjati Tumove navedbe le s časopisjem in z drugimi dostopnimi dokumenti. Odstavek o Tumovem srečanju s slaboumnežem na Gradišču in o pojasnilu, ki ga je o njem dobil, pa je imel še svojo posebno usodo. Prvotno odločitev izdajatelj, da se odstavek izpusti iz pietetnih pomislov, je omarjal argument, da utegne biti vprav ta podatek za razumevanje Gregorčičeve osebnih tragedije in njegovega notranjega zloma velikega pomena. Za diskreditiranje ali „sramotjenje“ človeka in pesnika Simona Gregorčiča mi moglo biti niti najmanjšega razloga, ampak je šlo le za biografičen podatek. Ta podatek so poznali najmanj tisti, ki so bili prebrali Tumov koncept spominov. Če bi bil iz knjige izpuščen, bi bil vendarle živel neko podtalno življenje dalje in nekako obveljal, sicer v omejenem, a vedno širšem krogu, le da se iz pietetnih pomislov ne bi pojavljal na površini, dokler ne bi kdo v novih memoarih zapisal: Tole sem tudi slišal... Takrat pa bi bilo morda mnogo težje zadevo pojasniti kakor pa sedaj.

Baviti se bom moral z vprašanjem: Kako je dr. Breclj opravil nalogo, ki si jo je zastavil: „... pesniku javno storjeno krivico popraviti javno in z novimi dokazili zavriniti krivično žalitev“? Prej pa hočem odgovoriti na drugo vprašanje: Ali je mogel imeti Tuma kak poseben nagib, da bi Gregorčiča obrekoval — preko razloga, da je stvar slišal in jo po spominu zapisal, ker bi utegnila prispevati k razumevanju življenja in dela Gregorčičevega?

ODNOS MED TUMO IN GREGORČIČEM.

Tega vprašanja se dotika pismo Franca Sivca, ki ga priobčuje dr. Breclj v celoti. Sivčevo pismo je v bistvu neposreden in zato simpatičen izraz človeka, ki je po svoji vednosti presodil izpodbijano navedbo v Tumovih „Spominih“ kot neverjetno, a ki hkrati stvarno in odkritosrčno pove kakšne govorice je bil čul, kako bi bilo moglo priti do tega, da je kateri Gradiščan dal Tumi tako pojasnilo, kar pa seveda še ne bi bil nikak dokaz, da je tudi resnično. Sam o stvari ne more meritorno govoriti, a svetuje, kdo bi jo mogel zanesljivo pojasniti.

Nato pa Sivec izrazi domnevo, da „je morda Tumovo pisanje podlo maščevanje“ nad Gregorčičem, s katerim sta si bila prišla navzkriž ob razkolu narodne stranke l. 1899. Gregorčič je tedaj Tumo pismeno pozval, naj odneha od razkola. Tuma pa mu je „žalljivo odgovoril, češ da se je pesnikov duh omračil in da tedaj ne more pravilno presojati političnih razmer“. Nato je Gregorčič v listu „Gorica“ v verzih napadal Tumo in Gabrščka. „Zdi se“, meni Sivec, „da Tuma pesniku ni mogel tega odpustiti.“

* Vem za primer, kjer se je Tumi nekaj takega primerilo. Zbiral je neke krajevno imenoslovje in se pri tem opiral na znanca iz tistega kraja. S tem znanecem pa sta si prišla navzkriž — morda zaradi Tumovega puritanstva ali česar koli že — in Tuma se je moral obrniti za pomoč na druge. Njegov bivši znanec pa se je hotel nad njim maščevati tako, da je novim Tumovim informatorjem dajal napačne podatke in jih naravnost hujskal — kakor so mi sami pripovedovali —, naj dajejo Tumi krive podatke!

Gre za psihološko domnevo, ki ne gre naravnost v smeri obdolžitve, da si je Tuma zgodbo izmislil, ampak vsaj v smeri obrazložitve, da je Tuma sprejel pojasnilo na Gradišču v vednost z nekim zadoščenjem, ker je bilo v njem nekaj stare animoznosti.

Odnos med Gregorčičem in Tumo je bil nekoliko drugačen, kakor pa je videti iz Sivčevih navedb, in o kaki Tumovi animoznosti zoper Gregorčiča je komaj mogoče govoriti. To dvojce mi je vsekakor treba pojasniti.

Tuma in Gregorčič sta se bila seznanila v Trstu. Nekaj let kasneje je Tuma obiskal Gregorčiča na Gradišču. O tem obisku je pisal že l. 1906. neposredno po Gregorčičevi smrti takole: „Našel sem ga v stanju, da sem ga globoko pomiloval. Bil je takrat docela ugonobljen, brez dela, brez volje, brez upanja.“ Nekaj pozneje mu je tudi pisal — tega v „Spominih“ ne omenja — na prigovarjanje Gregorčičevih prijateljev v Gorici, večinoma njegovih ožjih rojakov, izpod Krna. Pisal mu je, tako je pojasnil l. 1906., „približno misli, ki so izražene v pesmi ‚Mojemu zdravniku‘ (Predsmrtnice XIX. III. zvezek „Poezij“, str. 34/5); Vsakdanje delo je edino, kar ohrani človeka čvrstega, po njem se dajo prenesti in premagati i najhujše duševne boli.“ Pesem „Mojemu zdravniku“ je sicer posvečena „Dr. Ferdinandu Rojcu“, vendar njena miselna vsebina očitno nima nobene zveze z le-tem, kar najbolj razvidimo iz razgovora med dr. Rojcem in dr. Brecljem, ki ga je opisal v „Mladiki“ (l. 1937., str. 16/7). Dr. Rojce je pač ustavil Gregorčiču krvavitev iz nosa, gotovo pa ga ni on „zdravil“ s takim „karanjem“: „Kaj gledaš vedno v grob teman? / Poglej, kako je svet krasán: / Povsod življenje, cvet, svetloba! / Med živi svet takoj od groba, / kjer smrt kraljuje in trohnoba, / med svet! Tvoj grob še ni skopan, / na delo! Delo je življenje, / brezdelje — v živem pa trohnenje. / Dovolj ti štetih je zamud; / zato pa zdaj potroji trud, / počitek bodi ti neznan, / ker še si narodu dolžan!“ To je prav Tumovo bodrenje! Pesem je gotovo Gregorčič prenesel na dr. Rojca kasneje po sporu s Tumo.

Ta spor je začelo Gregorčičevo pismo Tumi od 25. julija 1899. Začetek se naša na njuno prejšnje razmerje. Gregorčič pravi, da je dve leti prej slušal Tumov nasvet, naj zopet sprejme službo in delo. (Sprejel je bil mesto vikarja na Gradišču, da bi se potem lahko s pokojnino preselil v Gorico.) Nato očita Tumi: „Nasledek Vaših naukov je, da sem zdaj docela neraben. Toda naj bo! Saj je šlo samo za mojo nepomembno osebo, ki naj tudi danes pogine!“ Na ta očitek je Tuma v odgovoru od 4. avgusta 1899. poudaril, da je bil „dal svet na prigovarjanje gospodov, kojim je bil na srcu Vaš telesni blagor... v zavesti, da premaganje sebe osveži in zdravi dušo.“ Očitno meri tu na stanje, v katerem je bil našel Gregorčiča.

V drugem odstavku pisma pravi Gregorčič, da bi bilo prav, ko bi sedaj Tuma slušal njega: „To ni več vprašanje za eno osebo, temveč za ubogi naš narod. Žuga razkol in razdor. Ali naj se ta vrši zaradi ene osebe?! Spomnite se sv. pisma: ‚Bolje je, da eden človek umrje, nego da vse ljudstvo pogine!‘ In ni treba, da umrjete, le srečno, dolgo živite! Ni treba, da je vsak general; preprost vojak lahko... gotovo več žrtvuje za rodoljubje! ... Nadejam se pa, da sem kot preprost vojak vendar za narod nekaj storil, čeprav so name streljali in me smrtno obstrelili. — Končni nasvet: ali popolno zedinjenje z večino — ali: —“

Na ta „končni nasvet“ je Tuma v odgovoru izjavil naravnost: „Volim drugo!“ V Gregorčičevem vzkliku o „nepomembni osebi, ki naj tudi danes pogine“, vidi skrito osebnostno stališče, da „je oseba vse“. Pri njem pa je drugače: „Moja oseba stoji za idejo, stoji za stranko. Žrtvoval sem svojo osebo, ko sem l. 1895. izstopil iz svojega, ljubega mi zavetja kot sodnik, med politični boj.“ Sedaj mora nositi,

kar si je bil naložil, mora trpeti „obrekovanje in sramočenje“. „Mar dobim“, se vprašuje, „širom sveta lepši raj“, kakor je v krogu ljubljene žene in dveh zdravih sinkov? „In če se temu odrekam, mar mislite, da me mami podla vsakdanost, me slepi generalski blišč!“ Tako zavrača poglavitni Gregorčičev očitek. Noče se zagovarjati pred lažnim podtikanjem: „Stojim mirno in brez bojazni sredi bojnega polja.“ Gregorčičev primer mu služi kot negativen zgled: „Vašo dušo so obstrelili. Bili ste naš prvi general po duši. Streljali so na Vas privilegovani vojskovodje... Umaknili ste se jim, a Vaš um se je obsenčil. Vaša žrtev je bila nesreča za Vas, bila je nesreča za narod slovenski! In meni in vsakomur izmed našega rodu, krči se srce od tuge, ko vidi neuspeh neizmerne Vaše žrtve!“

Takoj vidimo, da zadeva ni tako preprosta, kakor jo prikazuje Sivec. Z besedami „Vaš um se je obsenčil“, ki so Gregorčiča res hudo zadele, je Tuma očitalo mislil na Gregorčičevo notranjo zlomljenost, ne pa na nerazsodnost, kakor napačno tolmači Sivec. Pismo končuje Tuma z izjavami, da hoče vztrajati, dokler ga ne zapuste moči, četudi bi Gregorčič streljal puščice vanj, žrtvovati, kakor je dotlej, ostati pošten in „delati kakor skoro od zibeli“. Pismu se le malo pozna, da je pisano sredi najbesnejše gonje, ki je nastopila ob razkolu — dokaz, kako je znal Tuma varovati mero in biti stvaren. L. 1906. je zapisal o Gregorčičevem pismu, da „je bilo preprosto“ in da je „iz vsakega stavka odmevalo narekovanje njegovih podkrnskih prijateljev“. „Poznal sem“, nadaljuje, „niveau splošne in politične izobrazbe njegovih prijateljev. Zato pesniku nisem zameril...“ Na temelju obeh faz Gregorčičevega odnosa do sebe sklepa: „Iz vsega tega je na prvi mah razvidno, da Simon Gregorčič ni imel samolastne sodbe ni o ljudeh ni o meni. Ko so mu... [ugodno] pravili o mojem delu, me je lirično-ginjeno objemal, ko so natolcevali proti meni, me je zasmehoval.“

Za spoznanje Tumovega odnosa do Gregorčiča je osnovnega pomena razprava, ki jo je napisal o pesniku l. 1906. neposredno po njegovi smrti (priobčena v „Našem listu“ III. 1907., št. 4—7). Tumova beseda je mirna in stvarna v času, ko se je „takoj nad grobno gomilo pričel boj za osebo in zapuščino pesnika ljubezni do domovine in narodnega dela“. Pesnika so si namreč prisvajali klerikalci in liberalci drugi proti drugim...

Tuma opiše politični razvoj na Goriškem, prvi — breznačelni, osebni — razpor med skupino okoli dr. Antona Gregorčiča in skupino okoli dr. Tonklija in dr. Mahniča, potem drugi — načelni — razkol med skupino dr. Gregorčiča in liberalnim krogom Tume in Gabrščka. V skupini dr. Gregorčiča je bila vodilna „profesorska in duhovniška družba antediluvialnih nazorov, polna najtemnejšega provincializma in ekskluzivizma“ in „od te družbe je bil pesnik Simon Gregorčič glede političnih svojih nazorov popolnoma odvisen“; „bil je lirik tudi v vsakdanjem življenju, v svoji sodbi o ljudeh navezan na mnenje družbe zvestih in milih mu podkrnskih prijateljev.“ „Ni me žalilo“, pravi, „pismo Simona Gregorčiča, poznal sem njegovo duševno stanje in vir, iz katerega je prišla nemila sodba.“ Po preselitvi v Gorico si je v družbi svojih Podkrncev „iskal odlastka — in kar je značilno — našel“. „Simon Gregorčič je klonil tilnik pod usodo, vrnil se je po nasvetu ‚svojega zdravnika‘ v svet, a pričel je življenje ‚Joba‘ in ‚Jeremije‘.“

Obširneje razčlenjuje vsebino in značaj Gregorčičevega pesniškega dela in končno podaja zaključno oceno: „Očitanje neduhovnega obnašanja, nekatoliškega naziranja je bilo zanj ‚morilni, grobni dihl‘ Ubilo ga je... Pesnika v Simonu Gregorčiču so zlobno ubili, ne radi zmage večjih lastnih idej, ubili iz semeniške nenavisti. Pobijalo in ubijalo se v njem ni nekrščanstvo, brezboštvo, pobijalo se je pesnika ‚Podkrnca‘... ‚Po glavah svetlo je in jasno, a v srcih zimsk je mráz in

mrak'... Gregorčič... [je šel] med svet poln ljubezni do bližnjega, do domovine, do rodnega kraja, do vsega človeštva... In to je nevarno! To bi utegnilo škodovati... foliantom rimskih dogmatikov, to bi utegnilo vžgati živo ljubezen i v zatrti masi slovenskega vernika... Krščanska vera je zmagala svet, ker je oznanjala neomejeno kraljestvo ljubezni, a istinita krščanska kultura temelji na tem izvoru. A to ni klerikalstvo! Simon Gregorčič je velik, ker je dal izraza v bisernih stihih tej vesoljni ljubezni... [Zato] se ga je oklenila v ljubezni naša mladina, naše ljudstvo... Njegove pesmi so last našega naroda... Vse, kar se je kdaj vzgajilo v nas lepega, vse odseva nam iz njegovih verzov... Kar je slovenskemu narodu in vsakemu narodu sveto, to nam je pel Simon Gregorčič... Njegovi stihi so tekli kakor planinski vrelec, čist, preprost — prava glasba slovenskega jezika... Zato je pesnik poezij I. in II. zvezka nas vseh, ki bije nam srce čuteče. Ne klerikalcev, ne liberalcev, ne ene politične stranke!... Malenkosten, nizek je boj za njegovo osebo, sedaj po smrti, kakor je bil izvor ubivanja njegovega pesniškega genija nizkoten..."

V „Postscriptumu“ se ozre na odkritje „Gorice“, da je Simon Gregorčič „na zabavo omenjene profesorske družbe ‚pesnil‘ tudi politične pamflete“. Obžaluje — kakor v „Spominih“ —, da so v take smotre „upregli njegovo obnemoglo muzo“, in zaključuje: „Ne, kdor je poznal Gregorčičevo telesno in duševno stanje od l. 1892. naprej, ne more zameriti njemu, sram pade na njegovo ‚prijateljsko okofico‘.“

Končno je tu važna tudi usoda Gregorčičevega „političnega pesnikovanja za dr. Antona Gregorčiča proti Andreju Gabrščku in dr. Henrikumu Tumi“ (Ivan Hribar: Moji spomini I., str. 185). Politične pamflete v verzih, tiste — po Hribarju — „ponesrečene sršene“ (gl. „Slovenca“ od 30. januarja 1907) je Gregorčič pisal za „Gorico“ samo dva meseca: v juliju in avgustu l. 1901. „Prijateljska okolica“ ga je bila tako potegnila s seboj, da je bil za svoje „sršene“ ves vnet, kakor kažete zlasti pismi Ivanu Vrhovniku od 13. in 19. avgusta 1901. V zanesenosti se je pesnik v drugem pismu celo takole varal: „Naj le me razmesarijo! Težko jim bo: zdaj sem jeklen, le škoda, da nisem bil prej.“ Kako so bile te bojovite, strankarske kretnje pesniku narodnega prebujenja in narodne sloge dejansko notranje tuje, dokazuje njegov nadaljnji razvoj. Kakih deset dni po omenjenem pismu je obolel in ležal nekaj dni brez zavesti. Na to hudo novico je Vrhovnik takoj odhitel k prijatelju in ga našel boljšega. Vrhovnik si je zapisal, da se je Gregorčič v razgovoru ž njim kesal zaradi sršenov. Ivan Hribar je že l. 1907. („Slovenec“, prav tam) izjavil, da je „prav ponosen, da je tej pesnikovi zablodi naredil konec“. V „Mojih spominih“ (I., str. 155/6) piše, da je o priliki svojega obiska pri pesniku v tej dobi (gotovo v dneh pred boleznijo) „iz njegovega pripovedovanja posnel, da mu je laskalo, ako je našel koga, ki je njegove ‚sršene‘ hvalil“. A Hribar mu „je odsvetoval, da bi se na ta način utikal v dnevni politični boj“ in „ga spomnil, kako je svoje dni sam obsojal Stritarja, da se je dal šukljetu zapeljati ter si je na ta način pokvaril svoj prejšnji dobri sloves“. Kakor „je bil sicer jako trmast“, je Gregorčič tedaj Hribarju takoj dejal: „Prav imaš, odslej nič več!“ Hribar ugotavlja: „In res je od tega dne ostal gluh za vsa prigovarjanja in vabila ljudi, ki so se zbirali okoli ‚Gorice‘.“ Gregorčič se ni samo popolnoma umaknil iz strankarskega boja, ampak ga je s svojega narodnega vidika aktivno obsojal (kakor n. pr. še dolgo vrsto let potem Fr. Ks. Meško). V satiri „Veliki bolnik“ je opisal bolni slovenski narod, ki ga zdravita dva mazača — liberalec in klerikalec. Hribarju je pisal 23. septembra 1901, ali ne bi mogel kaj storiti „k zbližanju obeh strank“. Marici je pisal 24. decembra 1901: „Politika se mi gnusi“, Vrhovniku 14. januarja 1902.: „Politiko sem pustil docela — ni zame!“

Ali ni Tumova sodba o Gregorčičevi „mehkobi in nestalnosti“ (Spomini, str. 262) povsem pravilna in utemeljena? In ali ni bil Tumov glas o Gregorčiču po njegovi smrti, osamljen glas v hrupnem „malenkostnem, nizkotnem boju za njegovo osebo“, v boju za neupravičeno monopolno strankarsko izkoriščanje pesnikovega slovesa — resničen in pravičen?

Zakaj sem vse to navedel? Tumova globoko občutena priznavalna, skoraj panegirična, a pri tem ne prazna osmrtnica Simonu Gregorčiču nam kaže, kakšen je bil njen pisec. Tuma ni poznal osebne zagrizenosti in zato odpade vsakršna in tudi Sivčeva domneva o kakšni njegovi maščevalnosti. Hkrati nas Tumovo oznamovanje vodilne goriške družbe uvaja v razumevanje neskladja med njo in njim, neskladja, ki je osnova legende o Tumi in s katero se bomo morali temeljiteje baviti. Prej pa moramo opraviti z izpodbijano Tumovo navedbo o Gregorčiču in s postopkom dr. Breclja v zvezi z njo.

NEPOPOLNE IN POPOLNE POIZVEDBE.

Poleg Sivčevega pisma priobčuje dr. Breclj dve izjavi, ki izrecno zanikata Tumovo navedbo. Renški dekan Valentin Pipan in pet posestnikov z Gradišča, ki so dobro poznali Gregorčiča v času, ko je živel na Gradišču, izpričujejo, da je Tumova navedba „popolnoma izmišljena in torej grdo obrekovanje, ko piše o kretenu ali bebcu, ki bi bival nekdanj na Gradišču in ki bi ga ljudstvo smatralo za naravnega sina* pokojnega pesnika“. Jakob Rojic, ki je bil na Gradišču učitelj od l. 1905. do l. 1920. in od l. 1912. do italijanske okupacije tudi podžupan ter so mu bile torej razmere na Gradišču natančno znane, izjavlja dvojce: 1) da v času, ko je služboval na Gradišču, ni poznal nobenega bebca niti med učenci niti med občinarji, in 2) da ni nikoli slišal od občinarjev, da bi imel Simon Gregorčič kakega nezakonskega sina* bebca.

Sivčevo pismo, ti dve izjavi in še druge navedene, ustne in pismene izjave „mnogih znancev in prijateljev, ... ki so živeli v Gregorčičevem času v njegovi bližini in poznali krajevne razmere in ljudi na Gradišču neposredno“, so vodile dr. Breclja k naslednji jako posplošeni trditvi: „Vsi so se zgražali spričo dr. Tumovega pisanja in ga obsojali kot izmišljotino, nihče ni vedel nič ne o pesnikovem otroku,* ne o gradiškem bebcu.“

V smislu Tumove želje v „Predgovoru“ k „Spominom“, naj se morebitne nečnosti in napake v njih stvarno popravijo, sem se zanimal za vse govorice o posameznih navedbah v Tumovi avtobiografiji. Dr. Joža Rus me je opozoril na Gradiščana Rudolfa Žnidaršiča, šolskega upravitelja v Črnučah, ki se je posebej zanimal za Tumov odstavek o Gregorčiču in mi lahko ponudil zanesljive podatke.** Ti podatki se skladajo z obema izjavama, ki ju je priobčil dr. Breclj, v tem, da ljudska govorica, ki je pri takih stvareh natančno kazalo, ni nikdar spravljala Simona Gregorčiča v zvezo s kakim slaboumnim otrokom na Gradišču. Toda Žnidaršičeve informacije so bile v nečem popolnejše od dr. Brecljevih. Vedel mi je povedati priimek slaboumneža, ki je v vasici Gradišče obče znani in ki je bil pač še mladenič pred petnajstimi, dvajsetimi leti, ko ga je Tuma na Gradišču srečal. Nekaj drugih Gradiščanov, katerih naslove mi je dal Žnidaršič, mi ni tega samo potrdilo, ampak sem izvedel od njih tudi slaboumnežovo krstno ime.*** Jakobu

* Podčrtal jaz — D. K.

** G. Žnidaršič, ki je bil pred vojno učitelj v Dornbergu in nato upravitelj Ciril-Metodove šole v Gorici, je medtem — 25. junija — umrl.

*** Kakor sta mi 22. julija povedali dve Gradiščanki, ki sta pravkar prišli iz domačega kraja za nekaj dni v Ljubljano na obisk k sorodnikom, ta slaboumnež

Rojcu je ta deček očitno izginil iz spomina; poleg tega pa se je Rojic v svoji izjavi pomotoma proglasil za zadnjega gradiškega podžupana. Žnidaršič mi je vedel povedati tudi imena dveh povojnih gradiških podžupanov. V januarju 1922 so se vršile v vseh občinah Julijske Krajine občinske volitve. V občini Renče-Gradišče izvoljeni občinski odbor je, kakor poroča „Goriška straža“ (V. št. 5 od 1. februarja 1922), postavil za župana Duršota Franca, za renškega podžupana Maksa Turela, za gradiškega pa Josipa Kerševana. Tega je oblast odstavila in sledil mu je na podžupanskem mestu Avgust Vovk. Kerševana so pozneje — menda l. 1927. — ubili fašisti, a tudi Vovk je že umrl. Ob odpravi občinske avtonomije v septembru 1926 je bil imenovan za podeštata občine Renče neki Graziani, ki je bil v tej občini že l. 1924. občinski komisar, ko je bil občinski svet razpuščen (gl. „Goriško stražo“ od 1. aprila 1924 in od 17. novembra 1924). Kdaj so bile po tem razpustu izvedene v tej občini volitve in ali so se sploh vršile, nisem mogel ugotoviti; vsekakor pa poroča „Goriška straža“ od 13. februarja 1926 o županu in občinskem odboru v Renčah, ki je tedaj sklenil odstaviti občinskega tajnika Babudra. Rojčeva izjava zavaja bralca v zmoto. Če se z njim vred vprašamo, kdo bi mogel biti tisti podžupan, ki je Tumo nalagal, je mogel to biti eden od obeh imenoma navedenih ali pa tudi kdo, ki je med obema ali pa po razpustu odbora kot imenovan začasno opravljal podžupansko funkcijo. Iz kakšnega nagiba naj bi bil to storil — kdo ve! Bistveno je vsekakor to, da „podžupanovo pojasnilo ali zadržilo“ Tumi — ne drži. Kar glede tega povedo vsi Gradiščani, popolnoma zadoštuje za rehabilitacijo Simona Gregorčiča proti Tumovemu „napadu“, kakor se izraža dr. Breclj. Vsa zadeva bi bila s tem rešena — legenda o Gregorčiču izpodbita — in z javnim popravkom, ki bi imel enako ali celo večjo publiciteto kakor Tumova knjiga, tudi odpravljena. Toda...

DR. BRECELJ IN TUMOVA POMLJIVOST.

Tako bi se krivica, storjena Gregorčiču s kleveto, popravila — sine ira et studio. Dr. Breclja pa sta „ira et studium“ odvedla mimo vseh bližajih in naravnost, edinole verjetnih razlag naravnost k hipotezi in z lahkotno gesto razglašeni obdolžitvi. Tuma si je vso storijo izmislil! Medtem ko se je Sivcu „misel, da je Tumovo pisanje podlo maščevanje“ nad Gregorčičem zaradi nekdanjega političnega nasprotstva med njima, samo „vrivala“, je dr. Breclj Tumov „napad na pesnika“ Gregorčiča z vso mogočo kategoričnostjo pripisal „na rovaš dr. Tumove posebne duševnosti, njegove samozaverovanosti in nezanesljive pomljivosti“. To je osrednja misel njegovega dvostranskega, obrambno-napadalnega sestavka, ki je za svoj videz sklenjenosti nujno potreboval dveh bergelj: neobstoja slaboumneža na Gradišču in kakršnih koli podžupanov po italijanski okupaciji. Ti dve berglji namreč ne samo dopuščata, ampak kar vsiljujeta bralcu dr. Brecljevega sestavka vtis in sklep, da si je Tuma storijo gladko izmislil, ali da uporabimo „terminus technicus“ — da jo je „skonfabuliral“. Bebec in podžupan sta bila nekaka privida, ubogi Gregorčič pa žrtev Tumove bolestne domišljivosti!

Kako je z obema dr. Brecljevima „bergljama“ — smo videli... Pa dr. Breclj ne pride v zadrego! Za vsak primer je postavil svoji teoriji o Tumovi „nezanesljivosti pomljivosti“ dve nadomestni opori, dve zgodbi, dva svoja „osebna doživ-

še danes živi na Gradišču „pri Matijčevih“ s svojimi pravimi brati in sestrami. Poišče ga lahko vsakdo v hiši nasproti gostilne Pahor, tudi tisti informator z Goriškega, ki je — gotovo v dobri veri, a le malo preveč vneto — pisal dr. Breclju, da upa, da se Tumov bebec na Gradišču ne bo našel (prim. pisma, ki jih je dr. Breclj izročil univerzitetni knjižnici)...

ljaja“, ki naj bi pokazala, „kako netočen spomin je kazal dr. Tuma“, dokazala, da je vobče rad „konfabuliral“.

Ogledujemo si obe dr. Brecljevi zgodbi, kakor si hočemo — ne prva ne druga nima prav nobene zveze s Tumovim spominom in s tezo, ki jo hoče dr. Breclj z njima podpreti. To je eno. Drugo in vsekakor dosti hujše za dr. Breclja pa je dejstvo, da sta obe zgodbi v vsakem pogledu votli.

Prva zgodba: znani gorski vodnik iz Trente, Jože Komac, p. d. Paver, je l. 1909. preplezal severno triglavsko steno. Naslednji dan je v Vratih povabil dr. Breclja, naj z njim turo ponovi. Dr. Breclj ponudbe ni sprejel. Nekaj dni pozneje je novico o Komacevem vzponu povedal dr. Tumi. Sedaj pa nadaljuje dr. Breclj takole: „Drugó leto jeseni smo brali obširno poročilo dr. Tuma, kako je preplezal Severno steno v smeri, kakor da jo je sam pogodil. Omenja pač, da ga je spremljal vodnik Paver, ki ga še nekoliko smeši, ne omenja pa niti s črkico, da je odkril smer in jo preplezal prvi Paver sam.“

Bralcu, ki ne ve — vse to mu je dr. Breclj zamolčal —, da je bil Pavrov vzpon po severni triglavski steni v septembru l. 1909. razglašen v alpinističnem časopisu,* se morajo kar lasje ježiti, a ne nad slabo Tumovo pomljivostjo, ampak nad njegovo neverjetno slavohlepnostjo, ki ga je vodila v take moralne prepade, da je zamolčal Pavrov vzpon, da bi se lahko okitil s tujim prvenstvom, ki ga je morda celo z denarci odkupil... In povrh ta cinik Komaca še smeši!

Če res ne bi bilo na Gradišču niti beba niti podžupana — le potem bi bil dr. Brecljev očitek o „konfabulaciji“ na Tumov naslov utemeljen. Dr. Breclju pa ne bi mogli očitati konfabulacije pri tej zgodbi le — če ne bi bil Pavrov vzpon res razglašen! Kako in komu naj bi ga bil Tuma zamolčal?! Tuma seveda ni opisal Pavrove ture, ampak njuno skupno turo po severni triglavski steni z vso natančnostjo („Planinski vestnik“ XVI. 1910, str. 191—7). In v tem opisu ni prav nobenega sledu o kakem smešenju Komaca! O njem se Tuma izraža takole — na dveh mestih (str. 194 in 196): „Sam sem bil tako gotov Komacevih kretenj... Kadar je vrv v rokah Komacevih, se ni kaj bati!“ V opisu ture čitamo, da se na nekem mestu Komacu ni posrečilo preplezati neko strmo stopinjo in da sta zato krenila mimo nje; na drugem mestu Komac ni hotel preplezati neko pečino, ker se mu je zdelo prenevarno, ampak se je rajši splazil okoli nje ter „bil brž nad njo“, nakar je varoval Tumo, ki je preplezal steno naravnost. Mar bi se mogel dr. Breclj sklicevati na ta dva momenta s ture, da bi opravičil svoj iz trte izviti očitek „smešenja“ vodnika Pavra?! Prvi priča samo, da se je smer, v kateri sta plezala, bolj ali manj ločevala od smeri, v kateri je plezal leto dni prej Paver sam, drugi pa je le spričevalo za Pavrovo previdnost.

Kaj nam ostane od cele prve dr. Brecljeve zgodbe? Nič drugega kakor brezuspešen napad na Tumo, napad, ki mu manjka precej več kakor samo glava in rep.**

Druga zgodba: Pred deželnozborskimi volitvami na Goriškem v juliju 1913 je sklical dr. Breclj kot kandidat „novostrujarjev“ volivni shod v Podgori. Shod so prevzeli socialisti, ker so imeli večino, in je na njem prvi govoril Tuma, ki je — po dr. Brecljevem opisu — očital novostrujarjem „vse napake, krive poteze, zamužene prilóžnosti in druge javne grehe, ki jih je dr. Gregorčič [voditelj starostrujarjev] res zagrešil ali pa mu jih je dr. Tuma obesil“, torej „streljal ne mimo tarče, ampak v nasprotno smer“. Za Tumo je sicer z neko težavo, a vendarle prišel do

* V „Planinskem vestniku“, XV. 1909., št. 9, str. 196.

** To dr. Brecljevo zgodbo je medtem obširneje zavrnila alpinistka M. Debelakova v članku „Dr. Henrik Tuma v dr. Brecljevi luči“ (Jutro, št. 166 od 20. julija 1939).

besede dr. Breclj. Očital je Tumi „javno varanje lastnih somišljenikov, ko je hotel natvesti vse politične grehe dr. Antona Gregorčiča nam...“, ki smo se dvignili prav proti Gregorčičevi politiki“, pomiloval „socialiste, da se je v njihove vrste vrnil izobražen mož, ki se javno krega z resnico“ in „izrazil bojazen, da bo on, ki je že prebredel vse druge stranke, hotel zlesti tudi v našo najmlajšo goriško stranko“. Neverjetni in neverjetno naivni opis tega shoda končuje dr. Breclj takole: „Tiho je izginil dr. Tuma. Tako zabavnega političnega shoda nisem doživel ne prej ne poslej!“

Dr. Breclja je baie zabaval shod, bralca pa gotovo zabava njegov opis shoda. Predvsem zaman iščemo kakršne koli zveze med vsebino te zgodbe in pa Tumovo pomljivostjo! Kam sploh zgodba meri? Kvečjemu na Tumovo nerodnost, da ni znal najti nobenih ustreznih političnih argumentov zoper novostrujarje in si dal kar zapreti usta z očitkom, da je prebredel že vse stranke in si novostrujarji že belijo glavo, kako se ga bodo otesli, ko se pride ponujat še njim. — Tuma je osmešen, dr. Breclj se zabava — resnica pa pod mizo joče, kajti tudi ta zgodba je — b o s a.

Začnimo pri koncu. O tem zabavnem srečanju Tume in dr. Breclja se je v Tumovem domačem krogu pogosto govorilo, ker je bila spremila Tumo na shod neka njegova sorodnica, ki je — revoltirana zaradi nekih izjav — motila dr. Brecljev govor z medklici. Prav dobro se spominja, da je počakala Tumo v dvorani; po končanem shodu sta se Tuma in dr. Breclj razgovarjala ter je Tuma dr. Breclju odgovoril na vprašanje, kdo je bila gospodična, ki je delala medklice. To ji je Tuma takoj pri odhodu iz dvorane povedal. Shoda je bilo tedaj konec, največji del udeležencev se je že raztepel, nekaj ljudi je pač še ostalo v dvorani. Sicer pa: Le, kdor Tume ni poznal, lahko verjame, da je „tiho izginil“, da jo je popihal — pred praznimi političnimi streli dr. Breclja.

Dr. Breclj mi bo gotovo dopustil domnevo, da ne bi mogel po pet in dvajsetih letih več podati ves potek misli Tumovega volivnega govora. Verjamemo mu lahko, da je Tuma govoril o deželni politiki slovenske ljudske stranke, v kateri so bili do razkola nekaj tednov prej tudi novostrujarji. Da pa o teh, ki so shod sklicali, ne bi bil prav nič govoril, je popolnoma neverjetno. Kako je Tuma v tistem volivnem boju, prav gotovo tudi na svojih shodih v Podgori (bilo jih je več), tolmačil politične razmere na Goriškem, lahko razberemo iz volivnega oklica izvrševalnega odbora socialnodemokratske stranke na Goriškem, iz oklica, ki ga je napisal Tuma sam (gl. „Zarjo“ št. 626 od 8. julija 1913). Zgodovinskemu orisu deželne politike od l. 1908. dalje in kritiki „dvanajstletne skoraj absolutne vlade slovenske ljudske stranske pod dr. Gregorčičem in prof. Berbučem v slovenskem delu dežele“ sledi naslednja razlaga: „Zloraba moči v deželnem zboru in odboru je morala prisiliti del slovenske ljudske stranke, da se je samovladi dr. Antona Gregorčiča in Ivana Berbuča postavil v bran. Spraviti hočejo do veljave čisto versko načelo, v deželnem zboru iskati zvezo med laškimi in slovenskimi klerikalci. Vreči hočejo i samovladarstvo, ki je trajalo 12 let, in uvesti demokratična načela. V red hočejo spraviti deželno gospodarstvo in potisniti Italijane s slovenskega ozemlja. Vse enako zlate obljube kakor one, s katerimi je pred dvanajstimi leti nastopila dr. A. Gregorčičeva stranka!... A vse zatiranje nove struje slovenske ljudske stranke ne more spraviti s sveta dejstva, da je nova struja v rokah vodnikov, kakršne je imela slovenska ljudska stranka; osebe in imena so druga, kjer pa hoče voditi politiko in gospodarstvo duhovnik, ni mogoče demokratično ljudsko načelo. Stroga cerkvena organizacija in odvisnost duhovnika od njegovih višjih poglavarjev izključuje vsako ljudovlado, izključuje vsako svobodno politično, kulturno in gospodarsko gibanje... Četudi se je nova klerikalna struja polastila glav-

nih točk gospodarskega programa socialne demokracije, da privabi ljudstvo... bo nje plodno delo v deželnem zboru izključeno zaradi neplodnega boja med klerikalci in liberalci, katero se po načelu te stranke mora zanesti v deželni zbor. Prememba bo le ena, da namesto samovladarja dr. A. Gregorčiča pride samovladar dr. Anton Breclj...“ Prav gotovo so bili Tumovi argumenti na „zabavnem“ shodu takega, načelnega in ne kakšnega drugega značaja. Da jih dr. Breclj ni bil sposoben razumeti, je pa prav mogoče... Naravno si je prizadeval čim bolj dokazati, da se politični načrti novostrujarjev zelo razlikujejo od dotedanje politike stare struje slovenske ljudske stranke. Da pa v polemiki s Tumo — in v nasprotju z značajem Tumovega nastopa — ni bil preveč stvaren, o tem pa pričajo ceneni „argumenti“ („javno varanje“, „javno kreganje z resnico“, „prebredanje strank“), ki jih sam po spominu navaja.

Kaj nam ostane v rokah od cele druge dr. Brecljeve zgodbe? Nič drugega kakor dobršen kos dr. Brecljeve — naivnosti...

Kakšno zaključno sodbo moramo izreči o dr. Brecljevi tezi, da je imel Tuma nenormalen, nezanesljiv spomin, da je pozabljal (amnezija), pretvarjal prvotne in pristne spomske vtise (paramnezija) in izpopolnjeval spomske vrzeli z izmišljeninami (konfabulacija)? Kakšna naj bo ta sodba, ko pa ni nikjer prav nobene dokaznega gradiva za Tumovo slabo pomljivost! Dr. Breclj samo v pestrih oblikah ponavlja svojo trditev, ne podpre je pa z ničemer! Pač: Na nekem skritem mestu vendarle navaja nekaj, kar se naravnost in dejansko tiče spomina — tu ga pa doleti taka neizgoda, da moramo nehote misliti na pregovor: Kdor drugemu jamo koplje...

Ko je prebiral Tumove „Spomine“, pravi, da je imel „časih pomisleke in dvome spričo enostranskega popisovanja javnih dogodkov, ki smo jih drugi videli in ocenjevali drugače“. Popolnoma razumljivo je, da sta Tuma in dr. Breclj ocenjevala javne dogodke zelo različno, saj sta izhajala z zelo različnih vidikov. In dr. Breclj lahko postavlja svojo oceno dogodkov proti Tumovi, kar bi mogoče v tem ali onem primeru kaj spopolnilo zgodovinsko sliko goriške politike. Ne dvomimo pa, da so Tumovi pogledi nanjo neprimerno širši, globlji in ostrejši že zaradi tega, ker je Tuma nanjo gledal stvarno in z velikim razumevanjem njenih objektivnih družbenih pogojev in ljudi, ki so bili njihov izraz, medtem ko dr. Breclj vsaj v tem sestavku kaže skoraj samo malenkostno osebno zagrizenost in zaslepljenost.

Nato pa navede dr. Breclj en cel primer, kjer je videl neki dogodek drugače kakor Tuma. „Tako na primer“, pravi, „je dr. Tuma na str. 260. opisal pogrebno slovesnost pesnika Simona Gregorčiča prav po svoje in precej drugače, kakor sem jo doživel in svoj spomin nanjo priobčil v „Mladiki“. V čem je razlika med obema opisoma? V naslednji malenkosti: Po Tumi je vodil petje pesmi „Nazaj v planinski raj“ pevovodja Michl, po dr. Breclju pa pevovodja Ivan Mercina. Vprašanje na sebi je čisto nepomembno. Naj bo že Michl ali Mercina — take zamenjave oseb ali imen se lahko pripetijo vsakomur, ne da bi morali zanje takoj uporabiti strokovna izraza „paramnezijo“ in „konfabulacijo“. Vendar ima to vprašanje v naši zvezi neki pomen: V edini točki, ki se dejansko tiče spomina, je zagrešil spominski lapsus dr. Breclj, ne pa Tuma! Znana pevka Klementina Hrovatin, ki je o stvari v Gorici sami povpraševala, da bi preizkusila svoj spomin, piše (15. junija 1939): „Res je, da je pelo Pevsko društvo pod vodstvom g. Michla na Katarinijevem trgu „Nazaj v planinski raj“.“ Pevec Viktor Črnko se na Gregorčičev pogreb dobro spominja in v celoti potrjuje Tumov opis. Po časopisnih poročilih je odpel pesem mešani zbor Pevskega in glasbenega društva, ki mu

je bil Tuma predsednik, Michl pa pevovodja. Zakaj naj bi si bil ta zbor izposodil vodjo čitalniškega pevskega zbora Mercino?

Dr. Breclj lahko mirno odnese amnezijo, paramnezijo in konfabulacijo v svoji zdravniški torbi nazaj domov, kakor jih je bil prinesel k „obdukciji“ Tumovega spomina — namesto gradiškega bebca in povojnih gradiških podžupanov... Jaz pa lahko še bolj mirno vztrajam pri oceni, ki sem jo zapisal o Tumovem spominu v „Dopolnitvah“ k njegovi avtobiografiji: da se je pri preizkušanju njegovih navedb ob časopisnem in drugem gradivu „pokazalo, da je bilo Tumovo spominjanje izvrstno, seveda pa ne brezhibno“.

SLAVLJENJE ALI RAZUMEVANJE?

Vrnimo se še enkrat in poslednjič h Gregorčiču, a ne zaradi njega, ampak zaradi naslednjega dr. Brecljevega načelnega stališča: „Tudi če bi bilo vse tisto res, kar omenja dr. Tuma o pesniku, bi bilo tako pisanje grdo opravljanje našega tako splošno spoštovanega pesnika.“ Tu me pa loči od dr. Breclja širok prepad. Menim, da ne smemo pesnika samo slaviti in hvaliti kakor malika, ampak ga moramo predvsem razumeti. Tudi pesmi so — kakor vsa umetnost — zrcalo življenja, izraz pesnikovih čustev in misli spričo posameznih življenjskih pojavov in danega življenja v celoti, kakor ga pesnik občuti in dojema — s srcem in razumom. Če naj res razumemo pesnika, moramo poznati njegovo dobo, okolje in individualno življenje — poznati ga vsega, po neločljivih sončnih in senčnih straneh. Kam bi prišli z dr. Brecljevega primitivnega izhodišča?!

V svojem primitivizmu gre dr. Breclj, ko zavrača Tumovo predstavo o Gregorčiču kot „zapitem slabiču“, tako daleč, da je kazno, kakor bi hotel postaviti na laž s Tumo vred tudi pesnika samega, ki je o svoji zlomljenosti iskreno pel, pa tudi o svojem načinu „boja“ zoper njo, med drugim n. pr.: „Še eno čašo! / Saj komur zvest je drug brezup, / neljub pač ni mu jedki strup...“ (Predsmrtnice XXVI. III. zvezek „Poezij“, str. 47). Kako naj dvomimo, da je Tuma našel Gregorčiča v hudi duševni in življenjski krizi, ko nam pa to krizo izpričujejo Gregorčičeve pesmi in njegova pisma ter potrjujejo prizadevanja Gregorčičevih prijateljev, da bi ga v njegov, ne v svoj prid spravili v Gorico?*

Stara modrost pravi: Če hoče človek dokazati preveč, ne dokaže niti tistega, kar bi lahko. Tako se godi dr. Breclju. Beseda „popivanje“, ki jo je uporabil Tuma za Gregorčiča, je morda res prehuda, pretirana. Tuma je bil v tem pogledu nekoliko puritanca. Sam je živel zelo solidno življenje in je vrh tega še nekoliko ozkosrčno sodil manj solidno življenje drugih. Pa to je samo po sebi malenkostna zadeva. Neki pomen za našo kulturno zgodovino ima pri odnosu med Tumo in Ivanom Cankarjem. Ta odnos nameravam osvetliti v posebnem članku, kjer bom priobčil tudi neko doslej neobjavljeno in zelo zanimivo Cankarjevo pismo.

Iz gornjega dr. Brecljevega stališča lahko končno izluščimo latinski rek „De mortuis nil nisi bene“. Dr. Breclj ga upravičeno ni citiral proti Tumi, ker se ga ravno proti njemu sam ni držal, kakor bomo videli. A zame velja drugo vodilo: De vivis et de mortuis nil nisi veritas. Tega reka se ljudje, ki jih ne ovira osebna zagrizenost in pristranost, dejansko držijo ali vsaj skušajo držati. „Mortui“ spadata v zgodovino, ki mora kratko in malo pojasniti razvoj, kakršen je dejansko bil, poiskati vzroke v človeku in razmerah, ki so ga obdajale, mu omogočile družbeno delovanje in se od le-tega dale vplivati. Če nima zgodovina in biografija te

* Tu opozarjam na novo gradivo o Gregorčičevi zlomljenosti — psihični in fizični — v knjigi Marje Borštnik-Skerlak „Aškerc“ (1939) na str. 299 in 300 (Bežkova izjava Aškercu iz l. 1897. in Aškercovo pismo Turnerju iz l. 1901.).

naloge, potem pač ni dosti vredna in se vsaj znanost ne more imenovati, ker ne odkriva resničnega življenja, ampak „čara“ neko neresnično, olepšano „življenje“.

Dr. Breclj je res samo dosleden, ko prenaša svoje pravilo, da se smejo „odkrivati“ samo lepe strani življenja, tudi na memoarsko literaturo. Pripoveduje nam, da ga je prvi del Tumove avtobiografije presenetil iz naslednjega razloga: „Saj se dogaja v tej ali oni družini, kar se, če že ne skriva v domačem krogu, pa vsaj ne raznaša v svet. Spodobni ljudje ne razobešajo javno neopranega perila. Kar je napisal dr. Tuma o svoji materi, še bolj pa o bratu in sestri, je kakor temno ozadje ali črne sence na sliki, ki ne osvetljujejo osrednjega lika — njega samega — ugodno.“

Bralca, ki Tumovih „Spominov“ ni bral, ta dr. Brecljev odstavek z „neopranim perilom“, ki naj bi se skrivalo doma, in s „temnim ozadjem ali črnimi sencami“, ki jih bojda predstavljajo Tumova mati, brat in sestra, naravnost sili k predstavam nekih nedoločenih, a vsekakor hudih reči. Bralec, ki Tumovo knjigo pozna, pa se mora prav čuditi temu odstavku in zlasti njegovemu nejasnemu zaključku, da „črne sence na sliki“, to je vsekakor mati, brat in sestra, „ne osvetljujejo osrednjega lika“, to je Tumo, „ugodno“. Dr. Breclj nam tu zastavlja uganko. Smisel tega odstavka je jasen samo toliko, kolikor izraža načelo: Prikrivaj slabe, senčne strani življenja, olepšuj ga, idealiziraj! Toda takó enostransko opisano „življenje“ — ni več življenje, in iz takih opisov se gotovo ne bomo naučili razumevati resnično življenje. Kam bi vodilo tako načelo v književnosti, ki je ves njen smisel v tem, da zrcali resnično življenje v tipičnih likih, da se pogloblja v človekovo življenje in odkriva usodo ljudi v danih družbenih pogojih, da pomore človeku h globljemu in širšemu spoznanju življenjske resničnosti? Veliki pisatelji niso nikdar „pozabili svoje dolžnosti, da dodele vsakomur tisto, kar mu gre“, kakor je zapisal Balzac, ki je izrekel tudi globoko sodbo, da živijo velika književna dela dlje od rodov, ki so jih ustvarili, zato ker so velike slike resničnosti, stvarnosti svojega časa. Dr. Brecljev odnos do literature mora biti potemtakem skrajno filistrski. Kar velja o lepi literaturi, velja v enaki meri o memoarskih spisih. Tudi vrednost le-teh zavisi od globine in širine, v kateri prikazujejo resnično življenje. Tega se je Tuma dobro zavedal. Segel je v pestro življenje okoli sebe in nam predstavil kopico zanimivih značajev in usod, jih predstavil stvarno, s čutom za resničnost in notranjo zvezanost dogajanja, z razumevanjem njihovega dejanja in nehanja ter z ljubeznijo do njih. S krepkimi potezami oriše z vso razumevajočo prostodušnostjo svojo mater, od katere je, kakor pravi, dobil „trdi del svojega značaja“, oriše jo tako, kakršna je bila in kakršno je videl. Vse razumevanje pokaže tudi za nekoliko divje življenje svoje po poli sestre in za propad brata. Fanatično resničoljubnemu, kakor je bil, ni moglo niti na misel priti, da bi kaj olepšaval, vodilo ga je edino pravilno načelo: Življenje samo naj govori, ker le ono lahko uči! In prav tako, kakor je on jemal življenje svoje, svojcev in drugih, moramo tudi mi jemati njega in vsakogar, ki ga hočemo razumeti, ne pa samo slaviti ali — grditi. Biografske študije morejo imeti smisel le, če pojasnjujejo dejanski razvoj dane osebnosti, če odkrivajo momente, ki so jo v življenju gnali v dano smer, in medsebojno učinkujoče vzroke v osebnosti in v njenem okolju.

Kakor je dr. Breclj vnet za slavljenje Simona Gregorčiča, pa ves njegov odstavek kaže, da je še bolj vnet za — grdenje Henrika Tume. Že zgoraj smo videli, kako pridno mu je tovoril na rame „spominske“ in razne druge grehe, ki jih nikjer ni. Napisal pa je o njem še hujše stvari, ki jih še nismo citirali. Zakaj se le tako trudi, zbira ali bolje vleče za lase razne „zgodbe“ in jim izkrivlja smisel samo zato, da bi mogle vreči slabo luč na Tumo?

Izposodimo si za trenutek Sivčevo metodo in se vprašajmo, ali je mar dr. Brecljevo pisanje „podlo maščevanje“ nad Tumo, s katerim sta si bila politična nasprotnika in se celo na nekem zabavnem shodu dajala iz oči v oči? Ali ga je bil Tuma kdaj razžalil v političnem boju?

VIR LEGENDE O TUMI.

V „Zarji“ od 10. julija 1913 je Tuma tolmačil socialnodemokratskim delavcem „Klerikalni razkol na Goriškem“. Seže nazaj v zgodovino in ugotovi najprej, da dr. Anton Gregorčič kljub temu, da je duhoven, ni bil nikdar pravi klerikalec. Ob razkolu l. 1899. je šlo z njim vse, kar je bilo konservativnega. Poudarja njegove zasluge za slovensko šolstvo v Gorici, a očita mu, da je bil vedno nasproten vsakemu socialnemu gibanju, strokovnemu in združnemu delu. Nato opozori na strupeno osebno gonjo starostrujarske „Gorice“ proti novostrujarjem, pravi, da so starostrujarji podobno „časnikarsko gnojnico, kakor so jo svoj čas... izlivali proti napredni stranki, jeli... izlivali po posvečenih glavah mlajše duhovščine“. Dr. Breclju n. pr. so očitali, kakor omenja Tuma, da si je prišel iskat bogastva (kakor svoj čas Tum!l), voziti se z avtomobilom, da je najdražji zdravnik. Zopet je zadonelo staro Berbučevo geslo: „Proč s Kranjci!“ Ali je vse to res? Da, tako je takrat starostrujarska „Gorica“ napadala dr. Breclja, „generala novostrujarjev“, ki „ga je obrt gnala naravnost [iz Zapuž na Kranjskem] čez Hubelj na Goriško iskat kruha“, in „Brecljevo gardo tujcev“... Na taki stopnji je bila tista skupina, ki jo je bil Tuma dobro označil kot „profesorsko in duhovniško družbo antediluvialnih nazorov, polno najtemnejšega provincializma in ekskluzivizma“. Že l. 1908. je Tuma pisal o „jadikovanju ‚Gorice‘“ nad dejstvom, da „se je na klerikalnem Goriškem uprla ‚kranjska pasma‘ — ‚goriški pasmi‘“... L. 1913. je v omenjenem članku obe klerikalni struji ocenil takole: „Ako se je Gregorčičeva konservativna klerikalna stranka ustanovila radi osebe dr. Antona Gregorčiča, je krščansko socialna stranka produkt realnih političnih struj, zaradi tega tudi seza globlje v ljudstvo.“

Pri dr. Breclju bi bilo pač bolj upravičeno domnevati maščevalnost do res brezobzirnih in neprizanesljivih starostrujarjev kakor pa do obzirnega in stvarnega Tume. Ta je ostal med zaslepljenimi in zagrizenimi strankarskimi nasprotniki, ki so izgubljali vsako mero, neokužen od njihovih metod boja, si je vselej prizadeval, biti načelen in nasprotnika pravilno ter stvarno razložiti. Ni mu bil smoter ne blatiti ne smešiti nasprotnika, ni uporabljal argumentov ad hominem, ker mu ni šlo za hujskanje, ampak za vzgojo bralcev in poslušalcev h kritičnemu razumevanju nasprotnikov. In vendar je dr. Breclj odpustil starostrujarjem njihove resnične grehe, Tumi pa prav tako neutemeljeno, kakor brezobzirno očita „javno varanje“ in „javno kreganje z resnico“. Kako si moremo to razložiti? Dr. Breclj gotovo nima nobenih osebnih razlogov za svoje napade na pokojnega Tumo. Kje naj jih torej iščemo?

Navedbe iz Tumovih političnih člankov so nam pokazale, da je kazal Tuma v vsem svojem političnem nastopanju neko superiornost nad svojimi političnimi nasprotniki — tako nekako, kakor je za predvojni čas pribil Izidor Cankar, da je socialna demokracija „v svojih listih kazala... neko superiornost nad ‚meščanskim‘ [to je liberalnim in klerikalnim] časnikarstvom“ (uvod v XI. zv. Cankarjevih zbranih spisov, str. XIV). Tuma je bil res prav „izrazit posebnjež“, kakor pravi o njem dr. Breclj, le da uporablja ta izraz v docela drugem smislu, bil je bela vrana med goriškimi slovenskimi politiki. Ti so se v svoji zagrizenosti obmetavali med seboj najraje z neutemeljenimi argumenti ad hominem, vsi skupaj pa so ob-

metavali z enakimi argumenti Tumo, ki so mu vsi enako zamerili, ker se jim ni hotel prilagoditi, ker jih je po svoji stvarnosti, po svojem razumevanju in znanju daleč prekašal. Sovraštvo goriške meščanske družbe do Tume ima svoj vir v njegovem skozi in skozi negativnem načelnem odnosu do te družbe, v njegovi „samozaverovanosti“, kakor pravi dr. Breclj, seveda zopet v drugem smislu, ki mu je onemogočala, da bi se ponižal pred njo.

Tako smo se — morda z nekoliko prehitrim skokom — približali k neskladju med Tumo in goriško meščansko družbo, ki smo se ga bili že zgoraj mimogrede dotaknili. To neskladje se je postopoma odkrivalo. Prišlo je najprej do izraza v spopadu konservativcev s Tumo, v spopadu, ki je dovedel l. 1899. do razkola narodne stranke, nato v spopadu Tume z Gabrščkom in njegovimi pristaši v vodstvu narodnonapredne stranke, v spopadu, ki je dovedel l. 1902. do Tumovega odstopa od in iz vodstva te stranke, končno pa v Tumovem vstopu v socialno demokracijo l. 1908. Tuma se goriški meščanski družbi ni ne mogel ne hotel prilagoditi, ampak se ji je vse bolj postavljal v nasprotje — do vrhunca pa je prišlo to neskladje, ko se je ta, nad to družbo po miselnosti in izobrazbi tako vzvišeni meščan s trdno gmotno pozicijo in velikim družbenim ugledom — priključil malopomembni delavski socialnodemokratski stranki. To je bil vrhunec njegovega negativnega odnosa do goriške družbe, ki mu ga je poplačala z onemoglim smešenjem. Smešenje je bilo najlažje orožje v političnem boju ob pomanjkanju stvarnih argumentov. Hkrati pa si je ustvarila zase tudi posebno razlago neumevnega ji Tumovega ravnanja, da bi si v svoj prid in po svoji podobi odgovorila na mučno vprašanje, zakaj se ji Tuma ni hotel prilagoditi in podrediti. Goriška družba je potrebovala legendo o Tumi namesto resnice o Tumi. Njeno „razlago“ in obsodbo Tume, katere temelj sta sovraštvo in zavist, je vsrkal dr. Breclj iz svojega goriškega okolja in vzdušja. Kakor se je bila v njem utrdila, tako je v njem ostala in rad se je lotil obrambe pesnika Simona Gregorčiča — zato da bi čim huje ogrdil Tumo, čigar osebnost vse bolj učinkuje idejno in moralno na nova pokolenja, medtem ko so imena njegovih nekdanjih obrekovalcev le še etikete na praznih steklenicah v muzeju „narodne“ zgodovine. Kakor vse kaže, v svoji zaslepljenosti ni sposoben občutiti kako subjektivno krivdo, ko izkrivlja podobo pokončnega, odkritega in stvarnega družbenega delavca v njeno nasprotje. Potrudil se bom pokazati, da je ta posel vendarle — objektivno — krivičen in hkrati tudi docela — jalov. Nekaka ironija usode se mi pa zdi, da je ta dr. Brecljev napad prineslo ravno — „Dejanje“... Kako je le moglo nasesti videzu sklenjenosti dr. Brecljevega sestavka, ki za rešitev prave podobe Simona Gregorčiča ne utemeljeno ruši pravo podobo Henrika Tume?

TUMOV ZNAČAJ IN ŠE EN ZNAČAJ.

Goriško razlago Tume je dr. Breclj dovolj popolno in jasno formuliral: „Dr. Tuma je bil izrazit posebnost... Po naravi je bil egocentričen človek, ki motri in vrednoti ljudi in svet okoli sebe prav po svoje, ki čuti do drugih prav po svoje, v tem čustvovanju prevladuje seveda sebičnost (egoizem), ki ravna nasproti drugim prav po svoje, in to ravnanje je navadno vse prej kot obzirno in prizanesljivo... Pokoja ni poznal, ko so se drugi zabavali, je on požiral knjige na debelo.“ Tako je dr. Breclj na kratko očrtal Tumov „značaj“.

Ne da bi se sam zavedal, je dr. Breclj v tej opredelitvi Tumovega „značaja“ očrtal — njegov odnos do goriške družbe. Tej res Tuma ni prizanašal s svojo načelno in stvarno kritiko, zavračal je njene nazore o svetu in politiki, njene metode v strankarskem boju, očital ji je nedelavnost, nizko raven

izobrazbe in podobno, tudi zabaval se ni z njo. Čutil je do nje, jo vrednotil in ravnal nasproti njej res „po svoje“, namreč čisto drugače, kakor pa je ona pričakovala od njega. Seveda je bil zaradi vsega tega zanjo prav „izrazit posebnost“. Ker se ji je postavil po robu in ostal vendar dalje javno, družbeno dejaven, — ker ni prišel k njej, ampak je nekako menil, naj bi ona prišla k njemu, je bil zanjo naravno — egocentričen.

Pod odnos Tume do goriške družbe spada tudi njegova „naravna [sic!] ali prirojena [sic!] samozaverovanost“, nad katero je „strmel“ dr. Breclj tudi pri čitanju „Spominov“, ki bojda skušajo pokazati, „da je [Tuma] vselej in povsod vse vedel bolje od vseh drugih“. Ker je bil namreč trdno prepričan o svojem „prav“, ki ni bil „prav“ goriške družbe, je bil zanjo seveda „samozaverovan“, vase zaljubljen, domišljav itd. Namesto teh oznamenovanj bi lahko postavili evfemistična kakor: samozavesten, neuklonljiv, odkrit, pogumen itd. Saj smo vsi bolj ali manj prepričani o svojem „prav“ in prav gotovo ne zaslužijo nesamostojni ljudje, katerih prepričanja so le rahla, večjega spoštovanja od samostojnih, samozavestnih in trdnih ljudi, ki ne omahujejo kakor trsje ob vsakem vetrcu. V politiki in v družbenih vprašanjih sploh pa je vsak „prav“ vezan na socialno okolje, uspeva le v zanj pravem družbenem okolju kakor kaka rastlina le v pravi zemlji. Za Tumov „prav“ goriška družba ni bila prava zemlja. Vprav njegovo družbeno in življenjsko naziranje ga je ločevalo od nje, ji je bilo tuje in sovražno. Njegove ideje so ga napravile za „posebneža“, ker jih je goriška družba odklanjala.

Kako pa je prišla goriška družba do tega, da je stvar obrnila na glavo in menila, da ji Tuma kljubuje s posebnimi nazori zato, ker je „posebnost“ — posebnost po naravi, po rojstvu, po dednih nasledkih, kakor nam po zdravniško razlaga dr. Breclj? Saj ni bila niti voljna niti sposobna dojeti idejne nagibe njegovega ravnanja, zato jih je kratko in malo „odstavila“. Mar ji je bilo za njegove ideje! Vendar pa je morala hoteti nekako razumeti tega ponosnega, kljubovalnega človeka, ki jo je že s samim svojim obstojem v njeni sredi izzival! Tako je po naravni poti prišla do „razlage“, ki jo je oprlaščala slehernega napornega in zato nadležnega razmišljanja o kakih idejah ter ji hkrati utrjevala od Tume ranjeni, a tako zelo ji potrebni občutek malomeščanske samozadovoljnosti. Dejansko ji je šlo pri tej „razlagi“ za to, da se je izognila odkritemu in stvarnemu boju proti njegovim idejam in nazorom, po ovinku pa je z argumenti ad hominem vendarle dosegla svoj smoter.

Tragika dr. Brecljevega nastopa je v tem, da on vzdržuje to nevzdržno „razlago“ Tume še danes, ko nam odmaknjenost tiste dobe olajšuje pravilno razlago in ko imamo v Tumovi avtobiografiji strnjeno prikazan njegov idejni razvoj. Njega se še danes Tumove ideje nič ne tičejo; kakor noj je vtaknil glavo v pesek in jih ne vidi, noče videti. Zato mu je „podoba dr. Tumove osebnosti“ še vedno „zagonetna“ in pravi, da bi mu bila za razjasnitev Tumove uganke potrebna še „podrobna razprava o njegovem duševnem razvoju, javnem delu in posebnem značaju z življenjskih in dušeslovnih vidikov in o dednih nasledkih [!] v njem.“ Tu nam dr. Breclj nevede sam izda svoj podzavestni občutek, da njegova „razlaga“ vendarle ni prava! A malo je upanja, da bi mu taka razprava, kakršno si želi, potegnila glavo iz peska in ga odvedla od „metode“, ki presoja družbenega delavca in se pri tem ne ozira na pomembno idejno vsebino njegove družbene dejavnosti, pač pa stika po neulovljivih „dednih nasledkih“...

V sredi navedenega dr. Brecljevega opisa „Tumovega značaja“ se blišči vstavek: „... v tem čustvovanju prevladuje seveda sebičnost (egoizem)...“ Kar pod roko — kakor kak „Tausendkünstler“ — nam je tu preobrnil Tumo iz

„posebneža“ v „sebičneža“, moralno indiferentno oznamovanje brez utemeljitve nadomesti z oznamovanjem, ki človeka moralno, družbeno diskreditira. Namesto kakršne koli utemeljitve je uporabil imenitno besedico „seveda“! Tu je vsekakor izgubil še poslednji ostanek oblasti nad seboj in je iz njega spregovorilo golo — strastno sovraštvo goriške družbe zoper Tumo. To se pa še nadaljuje v naslednjih stavkih: „Tako naravno ali prirojeno samozaverovanost spravlja primerna srčna vzgoja v pravšne oblike in družbeno znosne mere. Dr. Tuma pa ni bil v otroški in mladostni dobi, odločilni za duševno in telesno zrast, deležen take blažeče vzgoje.“

Dr. Breclj torej trdi, da je bil Tuma že rojen, „po dednih nasledkih v njem“ v naprej določen* egocentrik in „sebičnež“, povrhu pa mu je še manjkala „blažeča“ „srčna vzgoja“, ki bi mu mogla tisto, iz trte — ne iz „dednih nasledkov“ — izvito „sebičnost“ ublažiti „v družbeno znosne mere“. Kdaj pa bi dr. Breclj priznal Tumi „družbeno znosno mero“ samozaverovanosti? Očitno le takrat, če bi se bil Tuma voljno podredil goriški narodni družbi, pa naj si bo že liberalni ali klerikalni. Po mojem pa srčna vzgojenost ne obstoji v človekovi podredljivosti pod diktat oficialne družbe, ampak v sposobnosti in pripravljenosti razumeti sočloveka, bodisi prijatelja ali nastrotnika. Zato moram reči, da je bil Tuma po srčni vzgojenosti vzvišen nad svojimi nasprotniki, ki so mu nenehoma neutemeljeno „podtikali razne nizke osebne motive“, kakor pravi v „Spominih“.

Komičnost dr. Brecljevega nastopa je v tem, da on mrcvari žrtev zelo pomanjkljivo srčno vzgojenih goriških prvakov in hkrati prepeva, kako potrebna bi ji bila blažeča srčna vzgoja, da se ne bi bila uprla prav tistim prvakom. Seveda je šlo tu za družbenopolitičen upor, ki bi ga bil moral dr. Breclj kot takega proučiti — potem ne bi priporočal srčne vzgoje na napačni naslov. Dr. Breclj se je nevede ognil bistvu vprašanja, to je Tumovi idejnosti vobče — a prav zato je zašel v nesmisle...

Kako zgrešena in nemogoča je „metoda“ dr. Breclja, ki očrtuje „značaj“ družbenega idejnega delavca ne upošteva je njegovo idejnost, hočem pojasniti z drugim primerom. Vzel bom znanega družbenega idejnega delavca, ki je bil prav tako kakor Tuma „izrazit posebnež“, „samozaverovan egocentrik“, „brezobziren in neprizanesljiv“ kritik oficialne družbe in je po dr. Brecljevem strokovnem mnenju končno „seveda“ moral biti pri tem še „sebičnež“. Tega našega družbenega delavca pa je naša kulturna in politična zgodovina že dodobra obravnavala, kakor Tumo še ni. Ob tem primeru bom skušal hkrati pokazati, kakšno mesto je vobče odmeriti „značaju“ pri študiju vsaktere družbenoidejno pomembne osebnosti.

Govorim o Francetu Levstiku. „Uprl se je dobi, njeni miselnosti in ozkosrčnosti... je bil neomahljiv junak svoje ideje in svojega prepričanja, neuklonljiv upornik in bojevnik, neprestan obtoževalec laži in potvar, oster sodnik vsakomur... Pri njem so bile do skrajnosti razvite vse tiste svojstvenosti, ki tvorijo moško dograjen značaj: pravičnost, resnicoljubnost, poštenost, doslednost v dejanju, neupogljivost in odločnost.“ Tako ga opisuje Anton Ocvirk (Levstikov zbornik, str. 11 in 18). Ta Levstik nam ves stopa pred oči v svojih verzih: „A vendar glave ne uklanjam, / ter vam ne bodem je nikdar, / i brez bojazni še oznanjam: / Ti slepec si, a ti slepar.“ Ali je mogoče graje vredna ta njegova samozavest, ki jo je izrazil v nekem pismu Janežiču tudi takole: „Vendar sem trden

* Kako si le more dr. Breclj dovoliti tak grobi determinizem? Ali je morda že tako zapadel vplivu nemške rasistične „znanosti“, ki je tudi v popolnem nasprotju s krščanskim naukom o človeku?!

kot skala, niti za las ne odstopiti od tega, kar sem preverjen, da je prav in potrebno"? Ali ni ta maksima odlika pokončnega človeka sploh? Pravilno tolmači Ocvirk: „Levstikova odločnost je izvirala iz prepričanja, da je njegov cilj edino pravilen in edino veljaven. Iz prav istega vzroka je bil neupogljiv, nezlomljiv, vso silo svoje volje je uprl v smer svojega hotenja..." (prav tam str. 19).

Ali ni odločilne važnosti tisti „prav“, o katerem je bil Levstik tako preverjen, tisti „cilj“, za katerega se je tako „neomahljivo“ boril? Ali je mogoče abstrahirati njegov „značaj“ od te idejne osnove vsega njegovega dejanja in nehanja? V tako zagatno abstrakcijo je zašel Ocvirk, ko je zapisal, da je „izhodišče, iz katerega lahko v celoti doumemo Levstikovo osebnost“ — „v njegovem prenosmernem, shicoidnem značaju“ (prav tam str. 12). S tako dolgo konstrukcijo si lahko samo zameglimo oko za razumevanje razvoja Levstikove osebnosti. Zamislimo si n. pr., da bil bi Levstik — kmet in bi bila njegova družbena dejavnost neznatna, omejena na ozek krog družine in vasi. Ali bi mogla biti potem podoba njegovega značaja takšna, kakor jo opisuje Ocvirk (prav tam str. 15): „Njegov značaj... kaže popolnoma umske prvine: izrazito, včasih skoraj slepo enosmernost, neupogljivo stremljenje za določno dognanim ciljem, brezobzirno zaverovanost v idejo... [Oznamenjuje ga] v pretežni meri vase zaljubljena samozavest, neke vrste samoljubnost, ki se je kazala v avtoritativnosti, samovoljni brezobzirnosti nasproti vsakomur, tudi prijatelju, popolno verovanje vase kot v nezmotljivo središče vsega dogajanja"? Ne glede na to, da je Ocvirk tu združil v eno abstraktno celoto razne etape razvoja Levstikove osebnosti, je jasno ko beli dan, da je mogel biti Levstik tak egocentrik le spričo njegovega idejnega odnosa do sovražnega mu okolja, do konservativne ljubljanske družbe, ki se ji je upiral kot dosleden demokrat, da je vprav prepričanost o določenih idejah, ki so bile v nasprotju z vladajočo miselnostjo tega okolja, dala Levstiku tako posebno družbeno pozicijo, da se je njegov „egocentrizem“ mogel razcveteti šele, ko je bil vsajen v pognojeno zemljo boja s prvaki in ko so ga zalivale pomembne življenjske družbene ideje, ki so zrasle iz Levstikovega kritičnega odnosa do prvaške družbe. Podoba njegove osebnosti bi bila drugačna, če bi bil Levstik n. pr. zaključil svojo družbeno dejavnost ali življenjsko pot v času, ko je urejal „Naprej“, to je preden se je zapletel s prvaki v boj na življenje in smrt. Kdo bi mu v tem primeru očital „samoljubnost“, „egocentrizem“, „samovoljno brezobzirnost“ in podobno? Vse te „poteze njegovega značaja“ so se pojavile šele v nadaljnjem boju!

Kam lahko privede abstraktno obravnavanje „značaja“, vidimo pri Ocvirku, ki med „poteze“ Levstikovega značaja šteje poleg častihlepja, odločnosti in brezobzirnosti* tudi še „nedostopnost za vsak [sic!] še tako pameten nasvet“ (str 17). Ocvirk se je seveda tu le zaletel, toda vzemimo, da bi na osnovi te njegove „ugotovitve“ kak dr. Breclj stikal za „dednimi nasledki“ v Levstiku, pa bi nam lahko razložil, da se je Levstik zaradi neke vrojene „nedostopnosti za argumente“ in „samozaverovanosti“ postavil prvakom po robu — argumenti, s katerimi se jim je postavil po robu, bi ga prav tako malo brigali pri Levstiku kakor pri Tumi... Ocvirk bi brezpogojno moral navesti konkretno določene „pametne“ nasvete, ki jih Levstik ni bil sprejel, in raziskati, zakaj tega ni storil. Za „nasvete“ prvakov — poglavitni ali vsaj najbolj znani je pač „Krepieren soll der Hund!“ — gotovo

* Ocvirk navaja naslednji primer Levstikove „brezobzirnosti“: „Ko je Blaznik moral zapreti Levstikovo pesniško zbirko v „temnico“, ga je ta obdolžil „einer feigen Handlung.“ Ali naj bi ga bil morda — pohvalil za to dejanje, ki je res da ustrezalo Blaznikovim zasebnim koristim...

ni mogel biti dostopen... Le s prvaškega stališča je mogoče reči, da je Levstik zavračal „vsak pameten nasvet“!

K podobi Levstikove družbeno pomembne osebnosti ne prispeva nič več zadnje razdobje njegovega življenja — po l. 1872., odkar je njegova družbena dejavnost skoraj popolnoma prenehala in se je nadaljevala le njegova strokovna dejavnost. Tu si moramo zastaviti vprašanje: Ali je do tega preloma prišlo po nekem notranjem razvoju njegovega prirojenega značaja? Ali je Levstik sam prenapel struno svojega „moško dograjenega značaja“, da je počila in da so se — kakor pravi Ocvirk — njegove „svojstvenosti: pravičnost, resnicoljubnost, poštenost, doslednost v dejanju, neupogljivost in odločnost — sprevrgle v otopelost, strastnost in nenaravnost — v boleznost“ (prav tam str. 18)? Ali ni bila Levstikova družbena aktivnost „žrtev krutega uboja“, kakor poje goriški slavec o sebi, ali ni padel pod prehudim bremenom stradanja in obrekovanja, ki je doseglo vrhunec v obdolžitvi, da izdajatelj „Pavlihe“ bije po prvakah in mladoslovenskih kapitulanti pred njimi kot — podkupljenec dunajske vlade, ali ni padel, ko so ga končno pustili na cedilu tudi mladoslovenci? Ali ni padel „s preklano glavo“ kakor tisti Cankarjev kovač v „Martinu Kačurju“? O tem kovaču pripoveduje župan v Blatnem dolu — ki je v tem pravi slovenski prvak, da „ne mara čisto nobene izpremembe“ — da „ni bajtarjev in gostačev samo učil, temveč razlagal jim je, da zemlja ni samo naša, ki imamo grunte, ampak vseh ljudi na svetu, in da je vsak človek enako vreden, če ima kaj v mošnji ali ne...“ Pod geslom svobodne kritike je Levstik začel biti boj slovenske demokracije proti fevdalno-meščanski patriarhalnosti in ga je bil dobro desetletje na kulturnem in političnem področju. Spomnimo se malo, v kakšnih pogojih ga je bil! L. 1861. mu je pisal Dežman, da bi mu bil odsvetoval objavo kritike nekega slovarja iz razloga, „weil mich eine vielfältige Erfahrung belehrt hat, dass die Krainer für eine Kritik noch nicht reif seien“ in ker je slovenskemu občinstvu „nur das Verreißen einer Persönlichkeit... ein Hauptschmaus, für die Aufklärung der Wahrheit hat man keinen Sinn“. Deset let pozneje je moral Levstik podobno zapisati: „... Ljudem nij do resnice, dobri so vsi, tudi najgerši, najzaničljivi pripomočki, samo da se doseže nepošteni namen... Pri njih [Slovencih] so javno mnenje v zakup vzeli samo nekateri, a slepa množica za njimi vpije, če tudi sama ne vé kaj, ker je preneizobražena in poleg tega tudi prelena, da bi sama premišljevala... Pri nas gospoduje najbolj videz, torej hinavstvo in laž, ter vse naše veličanstvo je, kakor pobeljeni grobovi v evangelji. Zaničuje se znanje in prava izobraženost, ker je nema še niti narod niti njegovi pervaki“ (prav tam str. 10—11). V teh pogojih se je Levstik — sestradan in osamljen — umaknil s semnja... Ko je l. 1872. dobil mesto skriptorja v ljubljanski licejski knjižnici, je svojemu predstojniku obljubil, da se z žurnalistiko ne bo več bavil... (prav tam str. 265). Ali ni moral a tedaj čisto naravno Levstikova po umu in srcu bojevita osebnost dobiti čisto drugo podobo, ko se je morala odreči svojemu življenjskemu smislu, boju za spoznani „prav“, ko je padla njena pglavitna opora — družbena dejavnost? Kaj naj bi sedaj pričakovali drugega kakor ponižanega zagrenjenca?

Levstikov primer nam daje pač jasno občutiti, kako pusto je vsako razlaganje človeka iz njega samega brez upoštevanja njegovega stališča v družbi, njegovega življenjskega okolja in njegovega odnosa do njega. Kakor da bi mogel ta „značaj“ narekovati družbenopolitične ideje! Levstikov „značaj“ ne more biti ključ za razumevanje njegove posebne družbene idejnosti, ki mu je ravno dala posebno družbeno pozicijo.

Kaj pa je prav za prav „značaj“? Pojem značaja dobimo z abstrakcijo: Iz vedenja danega poedinca povzamemo neke reakcije, ki se pri njem ponavljajo v podobnih življenjskih položajih, in jih posplošimo v „poteze“ njegove osebnosti. To delamo vsi vsak dan, ker hočemo vedeti, s kakšnimi ljudmi imamo opravka, koliko se lahko nanje zanesemo itd. Za razumevanje vsakdanjega, zasebnega življenja danega poedinca nam pojem značaja zadostuje. Ni pa zadeva tako preprosta pri družbenem ali — kakor pravimo — „javnem“ delavcu. Tega ni mogoče skriti na „poteze značaja“, kajti k njegovi podobi nujno spada tudi njegova idejnost — moment, ki v vsakdanjem zasebnem življenju nima odločilnega pomena. Ta idejnost je posebna reakcija na dano družbeno stanje. Družbeni delavec s svojo dejavnostjo vpliva na družbeno okolje in izziva v njem reakcije, ki zopet vplivajo nanj. Pogoj za razumevanje danega družbenega delavca je razumevanje tega medsebojnega vplivanja v vsej konkretnosti, na vseh posameznih stopnjah. Pri slehernem družbenem delavcu moramo imeti pred očmi tri nerazdružno povezane momente: 1) njegovo težnjo po družbenem uveljavljanju (ambicijo), 2) vezanost te težnje na določeno razumevanje družbenih nalog v danem času, na neko družbenopolitično smer, naziranje, ideologijo, in 3) njegove sposobnosti, merjene v duhovni bistrosti in globokosti, domiselnosti, nastopu in znanju. Prva dva momenta sta razložljiva le konkretno glede na omenjeno medsebojno vplivanje osebnosti in družbenega okolja, le tretji moment predstavlja individualna svojstva, nekaka orodja, ki jih ima človek predvsem iz sebe in po sebi. Seveda ima vsak človek, ko začenja z družbeno dejavnostjo, za seboj individualno-psihološki mladostni razvoj v rodbini, šoli itd., ki mu ni samo zbudil ambicijo, ampak tudi dal neke osnovne dispozicije, ki se nato kažejo v vseh potezah značaja. Gotovo sta n. pr. Levstik in Tuma iz mladosti prinesla s seboj značajno dispozicijo za samostojnost in pokončnost, za bojevitost in neupogljivost, ali — kar nam isto pove — nedispozicijo za podredljivost in omahljivost. O tem ne more biti dvoma, kajti sicer, če bi bilo narobe, se v danih družbenih razmerah ne bi bila uveljavila kot pokončna borca proti vladajočemu družbenemu stanju, ampak bi se bila temu stanju prilagodila in podredila kot človeška plazilca ter zastopala oficialne ideje ali boljše oficialno idejno praznoto. Toda iz tistih dispozicij je mogla zrasti prav taka osebnost, kakor je bila Levstikova ali Tumova, le v konkretnih življenjskih pogojih. Upoštevati samo dispozicije in biti slep za medsebojno vplivanje osebnosti in okolja, se pravi sam sebi zapirati pot do razumevanja razvoja osebnosti. Ne pridemo daleč, če se vrtimo okrog ugotavljanja Levstikovega, Tumovega, Cankarjevega itd. „individualizma“; ta je bil samo neka splošna osnova njihovih konfliktov z družbenim okoljem in hkrati njihov spremljevalec, ki je določal v neki meri njihovo obliko, ne pa tudi njihovo idejno vsebino! Z izrazom „individualizem“ tako in tako ne povemo nič drugega, kakor le izrazimo dejstvo, da se je dani poedinec nahajal v konfliktu z družbo in da je vsekakor moral imeti neke dispozicije za samosvoj odnos do okolja. Rešiti pa moramo vprašanje, zakaj in kako je do tega konflikta prišlo. Ali bomo n. pr. vprašanje, zakaj se je neki tak konflikt zaostрил, morda „reševali“ z ugotovitvijo, da se je „individualizem“ poedinca — potenciral?!

Med Levstikovim in Tumovim primerom obstoječa analogija je na dlani. Za koga je morda vendarle treba poudariti, da se Levstik ni uprl prvakom kot pesnik in pisatelj — kar Tuma ni bil —, ampak kot kritik tedanje slovenske stvarnosti, zaostale, zaplankane, patriarhalne, konservativne, kot kritik politične brezglavosti in dilentatizma prvakov. Ki ju oznamenjuje Janez Logar (prav tam str. 226) kot „strahopetnost in koristolovje“, predvsem pa kot rušitelj nazora,

da Slovenci živijo in delajo pod vodstvom svojih zaslužnih prvakov vse prav in da je zato ni hujše nesreče od — kritike. Čisto narazen gresta obe usodi, Levstikova in Tumova, le v njunih zaključkih: Tuma ni bil padel v zagrenjenost, svojstva njegovega „moško dograjenega značaja“ se niso nikoli sprevrgla v „otopelost, strastnost in nenaravnost — v boleznost“. To razliko so določili bistveno različni pogoji družbenega obstanka obeh osebnosti. Levstik je zaključil svojo družbeno aktivnost v 40. letu življenja, ko se je znašel „brez eksistence“ v takem položaju, da je spoznal, da bije „boj brez upa zmage“. Tuma je stopil v javno življenje šele v 37. letu življenja in je imel trdo zavarovano eksistenco tudi, ko je nekako okoli svojega 45. leta prešel na svojo pravo in najpomembnejšo pot, v upor „dobi, njeni miselnosti in ozkosrčnosti“, v upor, ki ga je v svojem 50. letu postavil na trdnjši temelj socializma. Po družbenoidejni vsebini in smislu pa se skladata oba konflikta, Levstikov z ljubljanskimi prvaki in Tumov z goriškimi, z goriškim Bleiweisom — dr. Antonom Gregorčičem in z goriškim Costo — profesorjem Berbučem, a prav tako tudi z goriškim Tavčarjem — Andrejem Gabrščkom. Ti goriški prvaki so bili kakor ljubljanski „načelni“ nasprotniki sleherne kritike, konservativni do mozga, so prav tako tesnosrčno bdeli nad zaostalostjo in „si lastili pravico, misliti namesto naroda in ga zadrževati... na primitivni... stopnji“ (Logar, prav tam str. 266), in so bili prav tako neizbirčni glede sredstev, ki so jih uporabljali v boju zoper kritike. Naša današnja kulturnopolitična zgodovina govori o „neznačajni samoobrambi“ ljubljanskih prvakov „v boju z idejno močnejšim nasprotnikom“ in oznamenjuje njihova sredstva kot „neetična in nečastna: obrekovanja, omalovaževanja, zaničevanja, zavijanja in potvarjanja resnice“ (Ocvirk, prav tam str. 10). Pritegnila je Levstiku in ne prvakom, ki so ga proglašali za „sebičneža“ in mu podtikali „nizke osebne motive“ zato, ker se jim ni hotel ukloniti, ampak je rajši stradal... In prav nič drugače ne more zgodovina oceniti goriške prve, ki prav tako ne bi bili sesuli na Tumovo glavo polne golide svojega „obrekovanja, omalovaževanja, zaničevanja, zavijanja in potvarjanja resnice“, če bi se jim bil Tuma uklonil, ali se jim vsaj toliko prilagodil, da bi jim šel s pota. V nasprotnem primeru pa bi bilo treba revidirati sodbo zgodovine o ljubljanskih prvaki in po dr. Brecljevi „metodi“ pripisati Levstikov upor zoper nje njegovemu „prirojenemu“ egocentrizmu in samozaverovanosti, ki je srčna vzgoja ni ublažila in spravila „v pravšne oblike in družbenoznosne mere“. Dr. Breclj vsaj — gotovo nevede — odpira pot takemu zgodovinopisju, ki bi mu bilo vodilo hvaležnost do „očetov slovenskega naroda“ in ne prizadevanje, odkriti resnično notranjo zvezo med družbenimi pojavi — kar je naloga znanstvene zgodovine.*

(Dalje sledi).

Vprašanje malega naroda

V čem je rešitev malega naroda v današnjem svetu, ki hoče, se zdi, pod vlado nekaterih velikih iztrebiti vse male narode? Kdo med nami, ki se že vrsto let mučimo v skrbi za slovensko usodo, ne bi bil vesel, če bi to vprašanje iz tistih nemirnih in negotovih razmišljanj posameznikov postalo javno vprašanje, ob

* Znanstvena zgodovina je res na poti reakciji, ki bi rada zavrta družbeni razvoj. Zato jo skuša nadomeščati z neznanstvenim prenašanjem bioloških pojmov na družbeno življenje. Kaj družbeno okolje, kaj individualnopsihološki razvoj v njem, kaj medsebojno vplivanje človeka in okolja — to so same židovske izmišljotine! Nespremenljiva dedna masa, „dedni nasledki“ so vse! Že po rojstvu so ljudje tudi moralno manjvredni ali večvredni, ker se tudi družbena svojstva podedujejo... Po tej žalostni „teoriji“ bi bilo seveda mogoče tretirati Levstika kot „dedno obremenjenega“ malkontenta, egocentrika in „sebičneža“...

orjaškega boja med reakcionarnimi in naprednimi družbenimi silami. Nепrestani napadi na dialektični materializem imajo isto ozadje. Da ti napadi nimajo ničesar skupnega z znanostjo, bomo poskušali dokazati v drugem delu tega poročila, ko bomo podrobneje analizirali dr. Ušeničnikove argumente. Na tem mestu pa se v nekaj besedah dotaknimo samo še enega vprašanja, namreč vprašanja o perspektivah tega boja. Na to vprašanje je zelo jasno odgovoril Marx:

„...Ker je vsaka resnična filozofija duhovna kvintesenca svojega časa, mora priti čas, ko bo filozofija stopila ne samo notranje po svoji vsebini, marveč tudi zunanje po svojem pojavu v dotiko in medsebojno učinkovanje z resničnim svetom svojega časa. Filozofija tedaj preneha biti določen sistem proti drugim določenim sistemom, ampak postane kratko in malo filozofija pričujočega sveta...“

Zgornji citat je, prvič, najboljši argument proti dr. Ušeničnikovi trditvi, da dialektični materializem zametuje filozofijo kot znanost, sklicujoč se pri tem na dr. Simo Markovića. Ta gospod je sicer res napisal to trditev, toda to niti daleč ni edina nemarksistična trditev v njegovih spisih in dr. Ušeničnik bi moral pač seči po avtoritativnejših tolmačih dialektičnega materializma, kakor pa je dr. Sima Marković.

Toda to samo mimogrede. Drugo je vsebinska stran gornjega citata. „Čas“, o katerem govori Marx je čas, v katerem bodo družbena nasprotja sploh odpravljena, ne bodo pa seveda izginila družbena protislovja, kajti, če bi se zgodilo to, bi bil končan sleherni nadaljnji napredek družbe. V družbi, ki ne bi bila podvržena slepim, spontanim materialnim silam, bi, nasprotno, postala družbena protislovja gonilna sila družbe, kajti ona ne bi proizvajala nasprotij, marveč bi razvijala znanstveno intenzivnost človeka ter ga dvignila na vse višjo tehnično raven. Družbena nasprotja ne bodo torej več oddaljevala človeštva od objektivne resničnosti. S tem bodo minili tudi materialni pogoji za najrazličnejše idealistične „šole“ in „sisteme“. Filozofija bo postala ena in enotna, prav tako kakor je ena in enotna matematika, kemija itd., postala bo zares samo filozofija „pričujočega sveta“. To bo torej čas, ko ne bodo materialne sile vplivale na znanost v smislu podjarmljevanja nazadnjaštvu, temveč bo človeška znanost za vedno določala pota bodočega družbenega razvoja prav zato, ker jo je dialektični materializem naučil spoznavati te slepe sile, ki so doslej tiranizirale človeškega duha. Dokler človek ni spoznal vzrokov strele, je trepetal pred gromom in menil, da se tu ne da ničesar spremeniti. Ko je spoznal elektriko, je to ogromno energijo izkoristil v svoj prid. Prav tako je z materialnimi družbenimi silami. Historični materializem daje človeštvu v roke ključ za spoznanje teh sil. Njegova spoznanja potrjuje praksa, potrjujejo jih veliki boji sedanjosti. Zato je tudi postal svetovni nazor najnaprednejšega razreda sedanjosti. Zato mu tudi velja mržnja celotne reakcije.

(Dalje sledi).

Legenda o Henriku Tumi*

Tumov boj in obračun z goriško družbo.

Negativni del svoje naloge sem v glavnem opravil. Pokazal sem, da po „metodi“ dr. Breclja vobče ni mogoče Tumi določiti nobeno mesto, kaj šele pravo mesto

* V prejšnjem zvezku „Sodobnosti“ mi je tiskarski škrat na str. 401. v vrsti 11. od zgoraj izpremenil besedo to go v dol go, na str. 392. v vrsti 15. od zgoraj pa vrnil nepotrebno in motečo besedo v se. — Naslov polemike z dr. Brecljem sem lahko skrajšal, ker v naslednjem o Simonu Gregorčiču ne govorim več.

v naši politični zgodovini. Razkrinkal sem goriško legendo o Tumi. Pri tem se je že v širokih obrisih pokazala prava Tumova podoba. Da bi dobila pravi obraz, pa ji je potrebno še nekaj črt. Ogledati si moramo sumarno Tumov konkretni idejni razvoj,* da bi pojasnili brez ostanka tudi tisti dr. Brecljev očitek, v katerem dosega strupena zagrizenost goriške družbe, klerikalne in liberalne, svoj vrhunec: „Kot mož zrelih let je z vso lahkoto menjal strankarsko pripadnost kar trikrat; večkrat se ni dalo v tedanjih okoliščinah.“

Z dr. Brecljem bomo imeli poslej le še malo opravka. On je očitek „z vso lahkoto“ zapisal, mu dal potrebni zasmehljivi, zaničujoči ton, češ glejte značaj — in je tako svoje opravil. Saj je povedal le notorična dejstva: Tuma je bil v treh strankah po vrsti: v narodni stranki, v narodno-napredni stranki in v socialno-demokratski stranki. Iz svojega je opomnil le na možnost: Če bi bila še katera stranka, bi bil morda Tuma stopil kdaj tudi vanjo. Kakoršno koli pojasnitev je prepustil vsakemu bralcu posebej in torej tudi nam...

Mimogrede: Če bi bil kak Costov somišljenik pisal po Levstikovi smrti o njem à la dr. Breclj o Tumi, bi bil prav tako lahko zapisal, da je Levstik „menjal strankarsko pripadnost kar trikrat“. Najprej je bil v „narodni stranki“, sodelavec Bleiweisovih „Novic“, kot urednik „Napreja“ sobojevnik prvaka Bleiweisa, ki ga je celo nameraval slaviti na Bleiweisovi proslavi dne 5. julija 1863 v govoru „Dr. Janez Bleiweis in slovenstvo“. Nato se je obrnil zoper prvake, jim očital vse mogoče in nemogoče grehe, predrznil se je potipati njih rodoljubje celo — pri žepu in stopil na čelo mladoslovske opozicije. Končno je kot izdajatelj „Pavlihe“ zapustil še mladoslovence, ki so izjavili, da z Levstikom ne marajo imeti nič več skupnega... Kakšen „značaj“ je bil torej Levstik? Sapienti sat! (Podatki za ta odstavek so vzeti iz Logarjevega spisa „Levstik v boju s prvaki“ v „Levstikovem zborniku“.)

Prav takšna bi bila gonja „Slovenskega naroda“ zoper Levstika, če bi bil ta mogel nadaljevati svoj boj zoper „vsestransko omahunstvo“ mladoslovcev, ki ga je začel bití v „Pavlihi“:

...Molčimo!

Ker k zmagi najprvo potreba je sloge,

Molčimo!

Naj v prsih nam bridko srce krvavi,

Molčimo!

Če staro ošabnost in puhli ves red

Z molčanjem pohlevnim utrdimo spet

Potlej kričimo!!

Levstika je rešila pred to usodo le okolnost, da svojega boja zoper mladoslovske konservativnosti ni mogel takrat nikamor opreti. A kakor bi bilo treba reševati pravo podobo Levstika pred tako legendo, prav tako je treba rešiti pred njo pravo podobo Tume.

Že kot mladenič je imel Tuma ambicijo po družbeni dejavnosti. Toda okoliščine so nanesele, da je opustil prvotni namen, posvetiti se najprimernejšemu poklicu — advokaturi, ostal v sodniškem poklicu (v Trstu, Tolminu in Gorici) in je prvotna ambicija nekako zamrla. Takoj pa je oživila, ko je na vabilo in prigo-

* V tem sumarnem orisu mërem zajeti seveda le osnovne smeri Tumovega idejnega prizadevanja, le nekaj skelet njegove idejne osebnosti. K popolni sliki njegovega idejnega razvoja spadajo tudi posamezne njegove narodno-politične in socialne ideje, ki jih tu niti ne naštejem. Podane so — v glavnem — v Tumovi avtobiografiji „Iz mojega življenja“ in v mojih „Dopolnitvah“.

varjanje voditeljev goriške narodne stranke l. 1895. stopil v politično življenje. Hitro se je uveljavil — ne samo kot jurist-veščak v deželnem zboru in odboru, ampak tudi kot vodilna politična osebnost. Ostalemu, po večini iz trdih konservativcev obstoječemu vodstvu narodne stranke je sugeriral novo politiko: slovenski deželni poslanci naj bi se vzdržali dela v deželnem zboru (abstinenca), da bi prebudili v politično življenje in mobilizirali množice goriškega slovenskega ljudstva. Ta zamisel nam kaže, kako je Tuma od vsega začetka pojmoval politično delo ljudsko, demokratično kot delo na povzdigi zavesti in samozavesti širokih ljudskih plasti. Da se je vprav zaradi abstinence začela diferenciacija v narodni stranki, ni nobeno naključje. Duh Tumove politike je bil konservativcem tuj; poleg tega pa so bili ljubosumni nanj zaradi njegove delavnosti in zaradi njegovih sposobnosti. Začeli so rovariti proti Tumi v bojazni, da bi si ustvaril premočorne pozicije. Zaradi novih gospodarskih organizacij je naraščala v narodni stranki relativna teža trgovsko-obrtniškega življa in ravnotežje se je izpreminjalo v škodo konservativcev, starokopitnih prvakov in dotlej vodilne duhovščine. To so bili stvarni, objektivni — površnemu opazovalcu nevidni — pogoji razkola, ki se je sicer izvršil v obliki osebnega boja zoper Tumo in zanj. Izvedla se je „svetovnonazorska“ ločitev med duhovščino in velikim delom goriške posvetne inteligence okrog dr. Antona Gregorčiča na eni strani in trgovsko-obrtniškim življem okrog Tume in Gabrščka, ki sta mu bila ustvarila ali pripravila organizacije, na drugi strani; tam duhovščina s klerikalci, tu „protifarški“ liberalci. Vodilna skupina stare narodne stranke z dr. Gregorčičem na čelu, ki je bil profesor na bogoslovju, a v osebnem in političnem nasprotstvu s tovarišem dr. Antonom Mahničem, po svoji družbeno-politični miselnosti ni bila klerikalna, ampak nekako staroslovensko konservativna. Proti njej je več let bil malo uspešen boj dr. Mahničev krog, ki je zastopal novo katoliško politično ideologijo; ob razkolu z liberalci pa je podprl dotedanje nasprotnike ter dal narodni stranki izrazitejšo klerikalno barvo.

Ob priliki tega razkola l. 1899. je Tuma, ki je bil tarča najbesnejših in vseskozi krivičnih napadov s strani užaljenih prvakov, prvič „menjal strankarsko pripadnost“ — tako meni vsaj dr. Brecelj... Takrat pa še ni bil proglašen za „posebneža“, kajti biti liberelec — to ni bila nobena posebnost.

„Posebnež“ je postal Tuma šele takrat, ko se je pokazalo, da niti liberelec ni... V novi narodno-napredni stranki, ustanovljeni l. 1900., so kmalu nastopile taktične in načelne razlike med Tumo in Gabrščkom, gospodarjem njenega glasila „Soče“. Podoben pomen kakor svoj čas vprašanje abstinence je tu dobilo vprašanje, ali naj bi pri državnoborskih volitvah l. 1901. nastopili obe slovenski stranki enotno. Tuma, ki mu je bilo predvsem za splošno povzdigo slovenskega ljudstva v pogledu zavesti in v gospodarskem pogledu, se je zavzel za skupen nastop, dosegel z dr. Gregorčičem sporazum, ki pa ga je Gabršček razbil, ker je prepričal večino vodstva narodno-napredne stranke, da je dr. Gregorčičeva stranka na tleh in da bo popolnoma poražena. Gabrščkov politično pojmovanje je bilo ozkosrčno strankarsko — ne v kakem načelnem smislu, ampak omejeno je bilo na ozke interese liberalne gosposke kaste. Načelne razlike med Tumo in Gabrščkom so bile globoke in so se kazale v celi vrsti praktičnih vprašanj. L. 1909. je pisal Tuma v članku „Gabrščku in liberalizmu“ (Delavski list od 22. I.): „Trudil sem se l. 1899. zaman, Vam pojasniti razliko med liberalizmom in naprednostjo, ker ste po značaju in svoji vzgoji instinktivno liberelec. Naprednosti pa, kakor vidim, še danes ne razumete. Napredna je politična stranka tedaj, kadar priznava one politične principe in jih zastopa, ki se nam podajajo na podlagi rezultatov moderne vede. Ne podaja torej nikake posebne vsebine političnega programa, ne političnega načela, marveč

le splošno naglaša, da stranka stremi prilagoditi političnemu življenju pridobitke socialne vede...“ Po Gabrščkovi navedbi je Tuma kot načelnik narodno napredne stranke izjavljal, da je socialni demokrat in da bi ustanovil socialnodemokratsko stranko, če bi imel večja gmotna sredstva na razpolago. Tuma sam pravi (pismo dr. Kraigherju od 25. maja 1907), da je pri tej izjavi poudarjal: „Ker nimamo v naši deželi večjih delavskih skupin in ljudstvo sploh ni še godno za tako napredne ideje, bi taktično ne bilo mogoče uveljaviti socialnodemokratskega programa. Zaradi tega napravimo napreden program v demokratičnem smislu.“

Tuma je bil kot izrazit demokrat od vsega početka v nasprotju z — nedemokratičnim — liberalizmom. Svojo demokratično politično zamisel je skušal najprej v skladu z danimi razmerami uveljaviti v enotni narodni stranki, katere okvir je takrat kljub konservativnemu vodstvu omogočal demokratično gibanje goriškega slovenskega ljudstva. To lahko popolnoma razumemo, če si njegovo zamisel bližje ogledamo. „Videl sem“, pravi v „Izpovedi“ (poslednje poglavje „Spominov“), „vso Goriško duhovno in ekonomično enotno, to je obstoječo iz malega in srednjega posestnika... delavnega in varčnega, a brez vsake [druge] politične ideje razen stremljenja, da se znebi odvisnosti od laške trgovine in obrti v Gorici in da si izvojuje svobodno gibanje v šolstvu in javnem življenju v svojem jeziku.“ Videl je v narodu nediferencirano ljudsko maso, ki jo more demokratična zamisel zajeti v so. Gledal je v narodu socialno enoto in podcenjeval obstoječo socialno diferenciacijo, dejstvo, da je narod v pogojih kapitalističnega gospodarstva razpadal v — sicer v ekonomskem pogledu še malo izrazito, a vendar ločene — različne socialne skupine. A ker „si je povzdigo svojega naroda zamišljal kot gibanje in dviganje vseh njegovih socialnih plasti, vsega ljudstva“ — kakor sem zapisal v „Dopolnitvah“ str. 423) — je morala njegova široka, vse ljudstvo objemajoča zamisel trčiti ob ožje, posameznim, nad ljudstvo dvignjenim socialnim skupinam ustrežajoče zamisli. Tako je prišel ta ljudski demokrat, „robepiersko navdahnjeni meščan“, kakor je dobro oznamoval Tumo Bratko Kreft (Ljubljanski Zvon 1935, str. 431), na razpotje: ali se podredi „vodilnim“ socialnim skupinam, ki so v svojih pozicijah nad ljudstvom gledale ves „narodov blagor“, ali pa se postavi na stran nižjih ljudskih plasti, kmečke in delavske, proti njim. Brez težave je razumljivo, da se Tuma ni bil podredil konservativcem „antediluvialnih nazorov“, ki so bili nekakšni uživalci in zato tudi budni čuvarji narodove zaostalosti in ki so se bili sami vrgli nadenj. Ko je ustanavljal narodno napredno stranko na Goriškem, ni svoje demokratične zamisli prav nič zožil; njegovi cilji so bili takrat, kakor je zapisal l. 1914. (Zarja od 4. aprila): „Osvoboditev ljudstva od duhovnega političnega vodstva, postavitev stranke na gospodarsko podlago obrtnih in trgovskih stanov in samostojna demokratična organizacija kmetijskega ljudstva.“ To je bil program demokratičnega liberalizma! V programu goriške napredne stranke je stala posebna točka: „Pozdravljamo gibanje delavstva, želimo mu krepke organizacije, katero hočemo pospeševati.“ A hitro se je pokazalo, da je bila v tej stranki vodilna posebna, nad ljudstvo dvignjena socialna skupina, in Tuma je bil zopet na razpotju. „Te organizacije“, je zapisal l. 1914. (prav tam), „so se polastili drugi ljudje z načeli in taktiko, kakršne nikdar nisem ne nameraval ne odobral, z načeli in taktiko, ki je vso narodno napredno stranko na Kranjskem in Primorskem privedla na rob gospodarskega in političnega propada.“ Po kakšnem moralnem zakonu naj bi se bil Tuma moral podrediti politiki, ki jo je imel za zgrešeno? Njegov razhod z liberalno stranko je prav tako lahko razumljiv: razšel se je ž njo zaradi drugačne družbeno-politične zamisli. „Neumljivo mu je bilo, da bi izločali iz tega ljudstva kako višjo kasto in omejevali skrb na njene posebne koristi v nasprotju s koristmi vsega naroda“ (Dopolnitve, str. 423).

V začetku l. 1901. je izstopil iz vodstva narodno napredne stranke, konec l. 1902. iz vodstev njenih gospodarskih zavodov, obdržal je le (do l. 1907.) deželnozborski poslanski mandat, a se izven deželnega zbora (kjer je aktivno nastopal do l. 1905.) ni več čutil vezanega po napredni stranki. Zapustil je svoje pozicije v liberalnem taboru in se politično ter osebno razšel z vodilnimi goriškimi liberalnimi inteligenti.*

Tu pa moramo odgovoriti še na vprašanje: Kako to, da Tuma kot pglavitni ustanovitelj in prvi šef narodno napredne stranke svoje meščansko-demokratske zamisli ni uveljavil v svoji stranki, zakaj pozicij v njej ni branil in ubranil pred Gabrščkom, ampak mu jih tako rekoč brez boja prepustil, se mu umaknil? S površja dogajanja se vsiljuje vtis, da je pri Tumi odrekla njegova ambicija — pač zato, ker so ga zagrenile neveselosti v boju s spretnim Gabrščkom, ki je v vodstvu stranke pridobil večino za svoje predloge proti Tumovim. Če pa ne ostanemo na površju, ampak gremo globlje in odkrijemo objektivne okolnosti, ki so postavljale Tumov dosledni demokratizem in vodilno socialno plast v liberalni stranki v medsebojno nasprotje ter onemogočile prevlado Tumove politike v njej, potem nam je pravilni odgovor lahak: Tuma je podlegel proti Gabrščku zato, ker ni on, ampak je Gabršček izražal ožjo zamisel in interese goriškega trgovstva in obrništva, čigar obzorje je bilo celo glede na njegove lastne interese omejeno, brezperspektivno, primitivno in ki mu je bila Tumova demokratska smer sumljiva. Proti interesu pa — kakor je znano — v družbeno-političnem življenju argument ne zaleže...

Te resnice ne bi upoštevali, če bi ostali na površju in se ne vprašali po stvarni osnovi idejnega razhoda Tume z Gabrščkom. In v tem primeru bi bila naša presoja družbeno-političnega življenja — naivna. Ne bi mogli pojasniti resnično notranjo zvezo dogajanja, ampak bi se morali zateči v zagato — h konstrukciji Tumovega „značaja“, to se pravi h konstrukciji, ki bi nam pravi problem zakrila. Operirali bi z značajem človeka tako, kakor neka vulgarna „razlaga“ zgodovinskega dogajanja operira z značajem naroda, n. pr. izvaja francoske revolucije (od velike do komune) iz temperamenta francoskega naroda, polovičarstvo obeh nemških meščansko-demokratskih revolucij (l. 1848. in 1918.) pa iz pomanjkanja temperamenta pri nemškem narodu... Blagor ubogim, ki jim je s takim „pojasnilom“ zgodovinsko dogajanje — razjasnjeno... S takšno plitvostjo se seveda ni mogoče znajti na svetu! In vendar srečujemo dobromisleče inteligentne ljudi, ki po takšni „metodi“ gledajo danes n. pr. v Francozih nekaj cvet človeštva za vse čase, v

* Zanimivo je, ob kaki priliki je pretrgal odnose z dr. Treom, profesorjem Seidlom in drugimi vplivnimi Gabrščkovimi pristaši v Gorici: tedaj, ko so v decembru l. 1905. zavrnili njegov apel na goriško inteligenco, naj se brez razlike strankarske pripadnosti z enako vnemo oklene vseh društev in zavodov, ki nimajo ali bi vsaj ne smeli imeti s strankarstvom nič opraviti („Pevsko in glasbeno društvo“, „Šolski dom“, „Čitalnica“, „Slovensko bralno in podporno društvo“, „Sokol“ in denarni zavodi). Opominjal je, da se bije prav za prav ves boj goriških Slovencev v Gorici in da so ta društva in zavodi prednje straže, ki jih je treba okrepiti ne glede na strankarska nasprotstva med Slovenci. Pristaši dr. Gregorčičeve stranke so izjavili načelno pripravljenost, da podpro to Tumovo akcijo, Gabršček in njegovi pa so jo vnaprej odklonili. To akcijo je l. 1908. v „Narodu“ Gabršček takole „opisal“: „Ponužal se je klerikalcem za mešetarja, da naredi „nov mir“ v Gorici in deželi.“ — Tuma je bil izraziti borec zoper slovensko strankarsko zagrizenost in ekskluzivnost in v tem pogledu pravi predhodnik — „Dejanja“, ki posveča vprav geslu slovenske narodne skupnosti toliko — čeprav tu in tam malo nerodno — pozornost. Pričakovati smemo, da se bo desolidariziralo s kampanjem, ki ga je nad Tumovo podobo izvršil njegov sodelavec dr. Breclj v duhu prav tiste zagrizenosti, ki ravna s političnim nasprotnikom, živim ali mrtvim, kakor z nekako škodljivo divjačino, zoper katero so dopustna vsa „zatiiralna“ sredstva...

Nemcih pa večno (dedno, rasno) sodrgo* — hkrati pa so vsaj do nedavnega še točili solze za carsko, črnostotnijsko Rusijo, ki je ravnala z malimi narodi in manjšinami, z Judi, s kulturo in znanostjo tako, da je danes očitno nekaterim celostnim sistemom — vzor... Zgodovino narodov, tudi tisto ki se godi v sedanjosti pred našimi očmi, ni mogoče razložiti in pojasniti drugače kakor z raziskavo in pravilno osvetlitvijo posebnosti socialne strukture in posebnih zgodovinskih pojavov, ki so dovedli pri tem narodu do takega in pri drugem do drugačnega dogajanja na analognih stopnjah v bistvu istosmernega, a ne enakomernega družbenega razvoja. Brez take — znanstvene — metode nas morejo novi pomembni družbeni dogodki le zbegati, z njo pa nam je mogoče tudi v naprej videti obrise družbenega razvoja pri posameznih narodih. A vrnimo se k Tumi!

Kako je torej s Tumovim značajem? Če Tuma ne bi bil imel svojega družbenopolitičnega zamisli, globoko zakoreninjene, ker je zrasla iz kritičnega duha, ki se je boril z izročeno zaostalostjo narodovega življenja, tedaj pač ne bi bilo nobene ovire, da bi se prilagodil miselnosti socialne plasti, s katero je bil vezan po lastnem socialnem položaju, in odigral vlogo goriškega Tavčarja ter po potrebi potisnil v stran Gabrščka, kakor je n. pr. Tavčar Hribarja. Toda Tuma ni hotel žrtvovati svoje demokratične zamisli za skledo prvenstva med goriškimi trškimi magnati, za „ovčarsko kraljestvo“ nad njimi. Zapustil jih je, ker med njimi ni mogel uresničiti svoje zamisli. Pri njem ravno prepričanje ni bilo nikakr privesek težnje po uglednem položaju; ni bil karierist, ki nima lastnih idej in zato sprejme kakršno koli „prepričanje“, le da si zagotovi ugodno pozicijo. Stvar je torej naravnost nasprotna vtisu, ki bi ga dr. Brecelj rad zbudil v bralcih, namreč, da se v Tumovem „menjavanju strankarske pripadnosti“ kaže njegova — „sebičnost“, ki „seveda“ prevladuje v njegovem „po naravi“ egocentričnem značaju...

Kaj je Tumi manjkalo, da se ni lepo spravil na zapeček in se sprehajal po gorah in dolinah, pa pustil svet pri miru — užival svoj mir v uglednem družbenem in ugodnem gmotnem položaju? (Njegova advokatska pisarna je bila v Gorici prva, največja med slovenskimi!) Manjkala mu je tista samozadovoljnost malomeščana, ki mu je na svetu vse prav, dokler se njemu dobro godi — hvali Boga in cesarja, da je tako, se ponša z rodoljubjem — je skratka po „srčni vzgoji“ dobro obtesan in „družbeno znosen“ v najvišji meri ter mu sebičnost ni znana (tako bi ga menda oznamenoval dr. Brecelj)... Tuma pa je bil — iz same „sebičnosti“ menda — nepopravljivi „zboljševalec sveta“. Ozrl se je po domovini okrog in uzrl dosti sorodnih duš. Tam z Dunaja je Ivan Cankar razgaljal rodoljubarsko prizadevanje „za narodov blagor“, slikal „Klanec“ in „Kralje na Betajnovi“ — tu so masarykovci prinašali realistično demokratično smer s Češkega — iz študentovskih vrst so že nekaj časa prihajali „mladi“, ki so mrmrali zoper Tavčarja — Tavčar je prihajal navzkriž s Hribarjem, z dr. Majaronom — dr. Triller je očital liberalni stranki frazerstvo, „indiferentnost, naivnost in nezrelost na socialno-političnem polju“, imenoval „Narod“ „verno zrcalo strankinega beraštva in propada“ (gl. Hribar: Moji spomini I. str. 433/4) — začelo se je formirati narodno radikalno dijaško gibanje — tudi v Trstu je nastopilo vrenje, „nezadovoljstvo z okorelim vodstvom narodne stranke“ — čisto spodaj pa je socialna demokracija organizirala delavce. Ali ni bilo videti, da dozoreva razpad slovenskega naprednjaštva v konservativno in moderno strujo? Tuma je bil prepričan, da je mogoče ustvariti moderno meščansko demokratično gibanje. Njegova sicer izvirna zamisel je bila filozofsko in družbeno-ideološko povsem analogna Masarykovemu pozitivističnemu češkemu „realizmu“ in se je enako temu mogla in morala zasidrati le na ozki socialni osnovi v modernejšem duhu vzrasle mlajše inteligence. Novo vseslovensko glasilo, ki ga je Tuma že v jeseni l. 1905. začel pripravljati, naj bi se bilo

oprlo po njegovem načrtu predvsem na učiteljstvo in na akademsko mladino. L. 1905. se je hotel preseliti v Trst, ki naj bi se bil po njegovi zamisli sistematično razvijal v slovensko politično, gospodarsko in kulturno središče, se popolnoma posvetiti novemu „realno-demokracičnemu“ gibanju, ki bi ga začel z velikopotezno akcijo, predvsem z novim vseslovenskim dnevnikom.

Liberalni prvaki so dobro poznali položaj in so zato skušali v kali zatreti to nevarno akcijo — s hudo osebno gonjo proti Tumi. Skušali so ga predvsem čim bolj osmešiti. „Mož, ki je imel še pred nekaj leti na Goriškem najsijajnejše stališče“, je pisal „Slovenski narod“ 15. maja 1905, „ta mož je danes na Goriškem docela dogospodaril [sic!]. Na srečo je dr. Tuma sam v sebe tako zaljubljen, da mu premnogobrojni njegovi neuspehi ne kratijo zaupanja v prihodnost. Trdno veruje, da bodo še sijale milejše zvezde, neomajno je njegovo prepričanje, da pride vendar še na konja...“ V takem tonu smeši Tumov načrt vseslovenskega dnevnika v Trstu in to gonjo nadaljuje 6. junija 1905 v uvodniku „Dr. Tuma — vodja nove stranke za celo Slovenijo“: „... Mož, ki bi moral [seveda!] ostati na svojem mestu ter se boriti vztrajno za načela, proglašena na znanem shodu zaupnih mož l. 1900. [na tem shodu je bila ustanovljena narodno napredna stranka na Goriškem], je vrgel ta načela od sebe, ker ga niso ob prvem naskoku dvignila na prvi sedež v deželi — in začel je kovati nove načrte, ki naj bi ga dvignili še više — na mesto voditelja največje [!] stranke v celi Sloveniji, in to mesto bi mu visoko nagradilo vse ono, kar je izgubil na Goriškem od zadnjih volitev v državni in deželni zbor... Celo goriški krogi... niso slutili, da pojde užaljena veličina Tumova tako daleč od poti, po kateri si je pridobil na Goriškem ime in sijajno stališče v vsakem oziru...“

Liberalni prvaki so se morali izogniti vsakemu načelnemu boju, vsaki stvarni polemiki z novimi idejami, ki so se pojavljale na vseh koncih in krajih in ki jih je zastopal tudi Tuma, ker bi z njo mogli temu le pomagati, da postane reprezentant vseh različnih skupin nezadovoljne meščanske demokracije. Le taka osebna gonja, ki je prikrivala sleherni idejni moment in podtikala Tumi osebne nagibe in smešne načrte, je mogla biti v danem položaju politično uspešna. V tej gonji imamo zarodek — šele zarodek — legende o Tumovem „vetrnjaštvu“, katere poslednji zagovornik in glasnik — menda v imenu vseh Tumovih goriških sovražnikov, narodnjakov obeh vrst — je dr. Breclj. Ta zarodek se je popolnoma razvil šele v oživiljeni in še bohotnejši gonji ob Tumovem vstopu v socialno demokracijo l. 1908., ob njegovem obračunu s prvaki.

V prvem spopadu — l. 1905. — je ostal liberalizem zmagovit nad Tumovo „veličino“. A ne zaradi tega, ker Tuma na „Narodovo“ gonjo, ki jo je na Goriškem ponatiskovala klerikalna „Gorica“, ni odgovarjal, ampak zopet iz globljih, stvarnih razlogov. Demokracična meščanska „levica“ je obstajala iz vrste šibkih intelektualskih skupinic, katerih demokratizem je bil zelo različen. Že od vsega začetka heterogeno mladinsko meščansko gibanje, v katerem je Tuma upravičeno videl potrditev svojega neomajnega stališča, je hitro razpadlo v dve krili, levo, ki so ga predstavljali zlasti masarykovci in ki je šlo hkrati s Cankarjem v socialno demokracijo, in močnejše desno, ki so ga predstavljali zlasti narodni radikalc in ki se od liberalizma ni mnogo oddaljilo. S tem desnim krilom, ki je v glavnem skušalo nekako „pomladiti“ staro liberalno stranko, Tuma ni mogel iti, če je hotel ostati zvest svojemu doslednemu demokratizmu. V pismu dr. Kraigherju od 22. junija 1907. oznamuje „narodno napredno stranko kot izkoriščevalno stranko, to je stranko, katera sicer dela navidezno za javni blagor, faktično pa porabi vse ustvarjene ekonomične pridobitve v lastni hasek“. To sodbo obrazloži še konkretnije: „Ne morem se strinjati z Vami, da je mogoče narodno napredno stranko preleviti, ker ji dajejo pečat izkoriščevalni elementi in se bodo ti branili vsaki odkritosrčni

premembi, ker prestane v tem njihova osebna korist in oligarhija v to svrho. Vsi stebri narodno napredne stranke so danes po deželi več ali manj odiozni, so res pravi liberalci, to je prazni magnatje na kmetih, kateri se potegujejo za stranko le, ker jim to služi. Ne mislim se več opirati na te velikane in brez teh narodno napredne stranke ni.“ Tumovo pravilno sodbo, da iz „pomlajanja“ liberalne stranke ne bo nič, je potrdil nadaljnji razvoj. Ivan Cankar je l. 1913. zapisal: „Napredna meščanska stranka se ni ne poglobila, ne pomladila; narobe: razdrobila se je v sebi, posurovela je ter šla nevzdržema svojo usojeno pot navzdol.“ Kaj je Tumi preostalo, če je hotel bit nadalje družbeno dejaven?

Vrnimo se za trenutek k Tumovemu družbeno-idejnemu izhodišču in si ga še bolje, dokončno ogledjmo. Tumov samorasli meščanski demokratizem je bil „nadržeden“, je po svojem pojmu obsegal vse socialne plasti naroda, ki je v njem gledal nediferencirano ljudstvo — predstava, ki je iz procesa narodnega prebujenja sama od sebe rasla. Prvaki, ki so predstavljali višje socialne plasti, so bili to, ustrezajočo jim predstavo utrdili v dogmo in zato niso bili sposobni razumeti upravičenost novih gibanj, ki so nastajala zaradi napredujoče socialne diferenciacije naroda, n. pr. socialno demokracijo. Tuma je od vsega početka — prav tako kakor Masaryk, drug dosleden demokrat, ki se je tudi imel za socialno nevezanega — s simpatijami spremljal socialno prebujanje nižjih ljudskih plasti, čeprav se kot meščanski demokrat z njihovimi družbenimi, zoper meščanski red usmerjenimi idejami ni strinjal. Najprej je bil izločil iz ljudstva konservativno plast duhovščine. Nato je zadel ob dejstvo, da je „tudi slovensko razumnštvo — privilegirani poklic, ki le zase zahteva prerogative“ (Slovenski tehnik št. 2. od aprila 1906), in je ločeval od „majhnih producentov“ (kmetov, obrtnikov in trgovcev), ki sestavljajo naš narod, „zgoj konsumente“ („duhovnike, advokate, uradnike in podobne“), „ki iz ljudstva le jemljejo in mu ničesar ne vračajo“, zaradi česar je med nami le boj proti njim opravičen (Naš list od 5. maja 1906). Tedaj je razčlenjeval slovensko družbo s prijemom pozitivistične socialne filozofije, ki ima očeta v Saint-Simonu. Marksistični vidik mu ni bil uporaben za nediferencirano slovensko družbo: „Proletarci nasproti s kapitalisti žive med nami le v nekaterih centrih, kjer so jim nasprotniki italijanski in nemški kapitalisti. Dokler torej socialnodemokratični misleci in voditelji ne rešijo agrarnega vprašanja, trezno misleč človek z našim slovenskim kmetskim ljudstvom ne ve kam“ (prav tam). Tako je Tuma iskal opore, na katero bi mogel nasloniti svoj široki meščanski demokratizem, ki se je bil v njem samoraslo razvil pod neposrednim vplivom narodnega prebujenja doma in njegovega cveta, Levstik-Stritarjevega mladoslovenstva, pa tudi pod vplivom družbenega razvoja v zapadni Evropi, zlasti v Franciji, in slovanskega ali boljše vzhodnoevropskega demokratičnega „narodništva“. Vsi ti vplivi so se v široko razgledanem Tumi stikali podobno kakor v drugem „robespiersko navdahnjenem meščanu“ dr. Karlu Slancu, gotovo najdoslednejšem mladoslovincu, ki je tudi na podoben način kakor Tuma logično in ravno zaključil svoj idejni razvoj od mladoslovenskega liberalizma do socializma.

Tumovo notranje borenje s socialistično družbeno-politično ideologijo v letih 1905 do 1907 je bilo silovito; dosledni demokratizem ga je gnal v socializem, od katerega pa ga je vlekla utrjena predstava o večnostni naravi blagovne proizvodnje na osnovi zasebne lastnine, predstava, ki je imela močnega zaveznika v njegovem socialnem položaju „privilegiranega razumnika“. L. 1907. je dolgo omahoval, ali naj ustanovi kmetško demokratično stranko ali pa za masarykovci stopi v delavsko socialno demokracijo, ki ga je odbijala zaradi svoje ozkosti, cehovske

omejenosti na mezдно delavstvo in zgolj na njegove zadeve. Prav nič ne bi bil grešil proti notranji logiki svojega idejnega razvoja, če bi se bil odločil za kmečko gibanje.

Grešil pa bi bil, če bi se bil prilagodil voditeljem nove goriške agrarne stranke, ki je bila sicer izraz odpora „ljudstva samega proti obema izkoriščevalnima strankama“, toda katere ustanovitelji niso hoteli sprejeti radikalnega načelnega programa, ki bi onemogočil sleherno „paktiranje s klerikalizmom in liberalizmom“ kot „pravemu napredku škodljivo“. Njim se ni mogel priključiti — to ne bi bil noben obračun s prvaki, ampak bi bila odpoved od doslednega demokratizma. Dal je agrarni stranki točno prognozo: „Agrarno gibanje na sebi je jako zdravo v jedru, gotovo pa... pod vodstvom dr. Frankota zaide na stranska pota in se bržkone zlije s stremljenji naše liberalne gospode. Sta pa v stranki dve struji: ena boljših posestnikov, ki nima nobene načelne podlage, in druga manjšega kmeta in kmečkega delavca, ki pa je v bistvu demokratična.* Dr. Franko in Gabršček se pač združita in naslonita na živelj obrtnikov in boljših posestnikov in tako ostane zdravo demokratično gibanje brez vodstva...“ (iz pisma Ljudevitu Furlaniju od 24. marca 1908). Zaman je Tuma leto dni kasneje pisal v tržaškem „Delavskem listu“: „Ako kmečka stranka samostojno, v demokratični in socialni smeri išče svoj razvoj, je edina stranka na Goriškem, s katero lahko socialnodemokratska stranka ostane v prijaznih odnošajih.“ Kmečka stranka je šla po poti zavezništva z goriškim liberalizmom navzdol in je nekako anticipirala enako pot poznejše samostojne kmetijske stranke v Jugoslaviji...

„L. 1908. sem vstopil v socialnodemokratsko stranko v prepričanju, da se mi na Goriškem vsako pozitivno delo, še tako splošno koristno, onemogoča, zato sem hotel posvetiti svoje moči delavskemu gibanju.“ Tako je zapisal Tuma l. 1918. (v „Napreju“), skoraj natančno ob desetletnici svojega vstopa v socialno demokracijo, ko je zavračal trditev dr. M.—a v „Jugoslovanu“, ki mu je očital „liberalno-meščansko“ miselnost. Pojasnilo je preprosto in točno izraža eno, negativno stran Tumovega preloma z meščanstvom: Tumov korak je bil naraven obračun s prvaki in z goriškim ter slovenskim meščanstvom sploh, med katerim ni bilo nagnjenja za delo, ki je bilo Tumi „koristno“, to se pravi za res demokratično dejavnost in za velikopoteznejšo narodno politiko. V pojasnilu iz l. 1918. pa ne pride do izraza druga pozitivna stran Tumove idejne preosnove in njegovega prehoda v socializem. A o tej hočem govoriti v prihodnjem poglavju.

Za zaključek tega poglavja si oglejmo še odmev, ki ga je imel Tumov pristop k socialni demokraciji med prvaki in meščansko družbo! Prvaki so se zavedali, da na vsem Slovenskem lahko edinole socialni demokrati razumejo tak korak. Dobro je bil zapisal „Rdeči prapor“ v začetku l. 1906 (št. 13) k člankom o socializmu in Slovencih, ki jih je tedaj pisal Viktor Kukovec v „Našem listu“. O teh člankih pravi, da „so izvrstni in pokazujejo, da pisec mnogo ve in veliko misli“, a vprašuje se, kaj bodo zalegli? Odgovor: „Pisce bodo rekli, da je socialni demokrat... v očeh povprečnega Slovenca... norec...“ Točno je pisal leto dni pozneje dr. Kraigher Tumi (v pismu od 18. jun. 1907): „Saj poznam našo inteligenco, celo najboljšo, ki se križa že pred besedo socialdemokrat.“ Skoraj za vso tedanjo slovensko inteligenco sta bila inteligent in socialna demokracija nezdružljiva pojma. Pri masarykovcih, ki so takrat končno odkrito prešli med socialne demokrate, si je nekoliko pomagala z njihovo mladostjo, pri Cankarju nekoliko laže z njegovim boemstvom in ekstravagantnostjo, toda socialista Tume — pri njegovi ugledni

* Tu je Tuma bistro pokazal na osnovni problem demokratičnega kmečkega gibanja.

meščanski poziciji — vobče ni mogla razumeti! Pamfletist v „Slovenskem narodu“ (od 25. aprila 1908), ki je komentiral Tumov vstop v socialno demokracijo, se ni moral posebno truditi, da ga osmeši. Izhajal je iz omalovaževanja te stranke: „Naši socialni demokratje po večini ne vedo nič drugega, kot to, da so ‚socialni demokratje‘.“ A z vso kategoričnostjo je napovedoval: „Dr. Tuma jih bo zmešal, da bodo vedeli še manj, potem jih bo pa zapustil... Novo polje za dr. Tumo, na katerem pa se bo gibal le nekaj časa, kakor je bila doslej njegova navada na drugih poljih... Videl bo, da ne opravi nič, in neke lepe nedelje ne bo nobenega shoda več, dr. Tuma pa bo nehal biti socialnodemokratski organizator.“ Te prerokbe, ki se niso izpolnile, je „Narod“ spopolnil 4. maja 1908 z uvodnikom „Novi sodrug — dr. Henrik Tuma“, kjer je „temeljito“ obračunal s tem „kameleonom žalostne postave“, ki se gre sedaj internacionalnega socialnega demokrata, a je bil nekdanj po vrsti „velik Slovan, panslavist skrajne smeri, liberalec, naprednjak, narodni radikalec in smejajte se nebesa!* — klerikalec!“ „Kratek življenjepis tega žalostnega kameleona“, ki ga vsebuje „Narodov“ uvodnik, bi bil bržkone prava dušna paša za dr. Breclja. „Dr. Tuma kot socialist“, tako razglša, „je pač skrajno smešna figura! Saj ga ni na cellem Goriškem človeka, ki bi ne imel več sposobnosti za pristnega buržoa in aristokrata.“ Končno želi „dober tek stranki, ki prebavi to kislo jabolko!“

Tuma je dobro zapisal, da so ta pamflet iztuhtali „župan, notar, štacunar z dacarjem“, da „odvrnejo pretečo nevarnost od mile domovine“. Smoter pamfleta pa je bil vsekakor bolj s smešenjem zadovoljiti žolčno sovraštvo zoper Tumo kakor pa „zbujati nezaupanje v vrstah stranke“, h kateri je Tuma pristopil. Da bi „svojim sodrugom“ pojasnil „veliko pohujšanje v šentflorjanski dolini“, ki se je zgodilo z njegovim korakom, je Tuma v „Rdečem praporu“ stvarno in točno opisal svojo politično pot. Zaključil je z mirno in utemeljeno izjavo, da je stopil v socialno demokracijo „s čisto roko in s čisto vestjo“, ker je „čutil dolžnost politično delati“. Nekaterne njegove navedbe je skušal izpodbijati v „Soči“ Gabršček, ki je priznal, da je napisal uvodnik v „Narodu“. Tuma je z vso mirnostjo znova zavrnil neupravičene očitke in polemiko zaključil: „Kak interes imate napadati mene?... Zapustil sem ‚blestečo palačo‘ napredne in meščanske stranke, zapustil mirno, srečno življenje v družinskem krogu, da se posvetim novemu delu za trpina delavca. Jeli to tak grozen greh? — Ali pa mislite, da ostrašite mene in moje sodruge? Ali ne uvidevate, kako ste majhni in smešni?“

Že zgoraj smo zapisali, da je pomenil Tumov vstop v socialno demokracijo vrhunec njegovega negativnega odnosa do goriške družbe in da ji je z njim zadal najhujši udarec. Gabrščkov trditev, da je imel Tuma na Goriškem največ „sposobnosti za pristnega buržoa in aristokrata“, moramo prav razumeti. Tako je namreč Gabršček le opisal dejstvo, da je stal Tuma po svoji umski in srčni kulturi, po svoji izobrazbi in vedenju visoko nad ostalo goriško meščansko družbo.*

* Tako piše „Narod“!

V Drinovem uvodniku v „Slovincu“ od 23. jun. 1939 pod naslovom „Ali gre tudi brez spletkarjenja?“ sem pravkar čital med izvajanjem o „izredni nevoščljivosti, ki je naša poglobljena grda narodna lastnost“, tudi naslednjo ugotovitev: „Zavistni, kakor mnogi so, ne morejo trpeti, da bi se kdo drugi povzpnil preveč visoko nad svojo okolico.“ Skrojena je kakor nalašč za Tumov primer! Zanj velja tudi Drinov nasvet: „Pred ljudmi, ki so nam sovražni in zavistni, se je najbolje na nek način izolirati.“ Ali se ni Tuma s svojim vstopom v socialno demokracijo dobro „izoliral“ od sovražne mu goriške družbe? Najbolj pa ustrezajo pri Tumovem primeru naslednja Drinova izvajanja: „Vsak pošten in značajan človek ima nasprotnike, ravno ker je značajan in se neomajno drži svoje poti... Spletkarjenje in kovarjenje resnično plemenito čutečega človeka, ki vedno možato zastopa svoje prepri-

Zaključna sodba o Tumovem boju z goriško družbo in z njenimi prvaki je lahka. V njegovem boju se prepletata dva nujno vezana elementa: socialni upor demokracije zoper meščansko konservativnost in etični upor samostojnega, poštenega in značajnega človeka zoper oficialno vladajočo družbo z njeno tesnosrčnostjo, samozadovoljnostjo in z njenimi bednimi, nizkotnimi sredstvi političnega boja. Gotovo je Tumov boj s to, zgoraj obrazloženo ugotovitvijo zadostno oznamenovan za mladi rod — „mladi“ v najširšem, idejnem smislu — brez razlike svetovnega naziranja, za rod, ki si danes prizadeva — seveda v znamenju demokracije — razkleniti utesnjeni okvir našega narodnega življenja. Ali pa lahko starejši rod s svojimi priveski med današnjo mladino, rod, ki utesnjuje okvir našega narodnega življenja, to oznamovanje izpodbija? Da, lahko — toda le z votlimi čenčami à la dr. Breclj, s čenčami in sredstvi, kakršne je uporabljala slovenska oficialna družba v svojem boju zoper Tumo... Gotovo pa je mogoče moje oznamovanje Tumovega boja še kritično spopolniti — in tu bi vsekakor moralo povzeti besedo „Dejanje“, se odreči dr. Brecljevih čenč in priznati posmrtno zmago moža, ki je bil v svojem življenju tarča tolikih in tako brezobzirnih napadov, a sam ni poznal ne zavisti ne sovraštva, moža, ki je zapisal (v pismu Iv. Regentu od 28. nov. 1921): „Nimam nikake žal besede proti nikomur, četudi sem bil dobrih 25 let najbolj obrekovan, kolikor poznam sploh politikov od vseh političnih strank.“

Dušan Kermauner.

(Dalje sledi).

Kronika

Glas proti medicinski fakulteti

Kot zapoznel refleks politike prvakov „liberalnega“ tabora v polpretekli dobi se nam zdi danes članek dr. Alojza Zalokarja o ljubljanski medicinski fakulteti (Misel in delo, I. V., št. 6—7), kot refleks tiste politike, ki jo je življenje samo tako odločno demantiralo, da so se pred njim potuhnili njeni takratni predstavniki. Samo potuhnili, kajti hotenja so ostala ista, samo način je drug. Ni to več ohola gesta gospodarja, ki z zavestjo sile, ki mu je dana, odkriva svoje načrte; previdno prišepetavanje je, ki naj zlomi vero, da bo slovenski človek z lastno močjo kdaj dozidal svoj dom. In vendar je slovensko življenje, kakor je danes klavrno in vredno biča, edino možni okvir in edino merilo našega dela. Le oni, ki so po lastni krivdi izgubili moč, da bi ga oblikovali, ga zanikavajo in ubijajo. Slabi delavci so in zato iščejo zunanjih zaveznikov, da bi se z njihovo pomočjo vrnili kot gospodarji.

Dvajsetletnica nepopolne slovenske medicinske fakultete je bila dr. Zalokarju povod, da je udaril po tej naši znanstveni instituciji, kritika njenega dela

čanje in gre svojo ravno pot, sploh ne more streti... Pač pa mu bo marsikaj uspelo v življenju, česar ne dosežejo nikdar tisti, ki šele v uničenju svojega bližnjega vidijo možnost za svojo porast. Dosegel bo celo to, česar morda ni pričakoval: mir in zadovoljnost srca, ono torej, kar pametni ljudje imenujejo srečo.“

Ali ni Tuma „kljub mnogobrojnemu neuspehu“, ob katerih so si neiskreno meli roke njegovi obrekovalci, dosegel „mir in zadovoljnost srca“? Seveda ne v smislu filistrske malomeščanske samozadovoljnosti, ampak zato, ker je storil svojo družbeno dolžnost, ker je storil, kar je mogel, in ne samo, kar mu je veleval stan. Sam izpoveduje v „Spominih“ (str. 415), da je hotel predvsem ljudstvo vzgajati in da tako delo, „kakor je često malo vidno in ne nudi priznavanja, pa daje zavest, da je uspelo, občutek zadovoljstva in sreče“.

rita ravninski krajini s svojimi skoro Corotovskimi občutji, toda v idilo se povsod oglašča resnoba dneva in življenja. Taka je tudi krajina iz Haloz, ves Mihelič pa se pokaže v Mrtvem Kurentu, ki je naslikan z nepopisnim tragičnim občutkom. Skupina ljudi v brezmejnosti razmehčane zgodnje pomladi je razdeljena na posamezne osebe, v katerih se prav ta trenutek groteska spreminja v žalost čiste človečnosti. S to sliko, ki ni folklorna ilustracija, ampak kos življenja, je Mihelič stopil najbližje našemu človeku in njegovemu času ter se vsidral na zemlji, na kateri živi.

Kiparji so v klubu slabše zastopani in tudi zaostajajo za slikarsko problematiko. Boris Kalin ima eno dobro portretno glavo, Zdenko Kalin dve, mlajši Karel Putrih pa je razstavil več del. Tudi on je najmočnejši v portretu, kar je razveseljav pojav. Med večjimi skulpturami je gotovo najbolj obvladan Torzo, ki po svoji tekoči plastiki močno spominja na podobna Maillolova dela. Tudi v Počitku je oblika dobro obvladana. Skica pa je ljubezniva igrača, kakršna menda izginja iz Putrihovega dela.

Burnost in glasna revolucionarnost povojnih let je čudno utihnila v klubu neodvisnih. Delo je postalo mirnejše in solidnejše, toda to ni vedno odlika: naš čas terja vroče odnošaje in pošteno iskanje. Med slovenskimi klubi je klub neodvisnih vendar najbližji sodobnemu ustvarjanju.

France Mesesnel

Polemika

Legenda o Henriku Tumi

Dušan Kermauner

Tuma kot socialist.

Pred svojim vstopom v socialno demokracijo Tuma ni samo spoznal, da mu meščanska družba „onemogoča vsako pozitivno delo, še tako splošno koristno“, da v meščanskem okviru ne more politično delati „za organizacijo ljudstva“, ampak je hkrati v teoretičnem študiju podrl zapreke, ki so ga dotlej kot meščanskega demokrata ločevale od proletarskega socializma. Podrl je te zapreke mnogo temeljiteje kakor vsi ostali meščanski demokrati (masarykovci), ki so prišli v socialno demokracijo v bistvu zaradi tega, ker je slovensko naprednjaštvo bilo v obraz njihovega demokratizmu in progresivnosti. Svoj korak je potrdil z vsem svojim nadaljnjim delom, do smrti je ostal „na drugem bregu“, v taboru socializma.

Videli smo, da je pripeljala Tumo v socialno demokracijo ravna pot njegovega boja z goriško družbo, ki bi se bil mogel drugače zaključiti le, če Tuma ne bi bil sledil svojim družbenim idejam in spoznanjem, ampak svojim osebnim, zasebnim koristim. A Tuma je bil ves — mislec in do konca svojim mislim zvest. In njegova družbeno-politična zamisel je bila od vsega začetka nerazdružno zvezana z uporom zoper slovensko zaostalost, starokopitnost in družbeno-politično mizernost, ki jo je prvaštvo ljubosumno čuvalo, ker je bilo njen zajedavec. Zato se njegov idejni razvoj ni mogel pretrgati. Le tako ni ostal torzo, ker je postal socialist.

Torzo ne bi bil ostal tudi v primeru, če bi se bil posvetil demokratičnemu kmečkemu gibanju. S tem bi bil prav tako prispeval k razmahu ljudskega življa, demokracije proti stari dušični silam. V tem primeru pa bi bil moral nastopiti kot predhodnik takega še neobstoječega gibanja. Takrat — do l. 1907. — pa so ga mnogo bolj vabile moderne struje med inteligenčno mladino in se še ni zavedal,

da resnično demokratično gibanje ne more viseti v zraku, kjer se giblje nedoločeno demokratična, družbeno neopredeljena inteligenca v svoji domnevni „nadržednosti“, ampak mora imeti korenine v spodnjih, osnovnih plasteh naroda. Ko ga je obšlo to spoznanje, pa se je na Goriškem že začela breznačelna politična špekulacija z agrarno stranko. Iniciativa in vodstvo novega gibanja nista bila več Tumi na razpolago. Takrat je zamudil edino priliko, ki mu jo je ponudilo življenje, da bi bil postal s svojo družbeno-politično miselnostjo v pogojih svoje dobe in svojega okolja — „uspešen politik“, to je voditelj „svojega“ gibanja, kakor n. pr. Stjepan Radić. Tudi ta je najprej začel svojo družbeno-politično dejavnost v okviru meščanskega narodnega gibanja. Že l. 1901. je razglasil, da je „najjačja stranka u Hrvatskoj“ — kmečko ljudstvo, a še l. 1904. je bil tajnik hrvaške meščanske opozicije. L. 1905. pa je že proti vodilni meščanski plasti hrvaškega narodnega gibanja ustanovil „hrvatsko ljudsko kmečko stranko“ z geslom: ljudstvo, ne „domovina“ ali tako imenovani „narod“, kmet in ne gospóda. Če bi bil Tuma nastopil s podobno družbeno-politično zamisljo, jo teoretsko izdelal in začel v njenem duhu vzgajati „svoj“ kader njenih nosilcev v ljudstvu, potem ne bi bilo tistega njegovega „problema“, ne bi bilo vprašanja, zakaj „ni bil politik v smislu političnih ideologov in voditeljev, ki se popolnoma predajo svoji politični zamisli in ji žrtvujejo vso svojo energijo, da oplode in razvijejo tudi iz majhnih začetkov mogočno gibanje“, kakor sem zapisal v „Dopolnitvah“.

Podobno „monopolno“ vodilno pozicijo bi bil Tuma brez dvoma lahko dosegel tudi v delavskem gibanju, če bi se mu bil priključil kakšnih deset let prej, ko so se socialnodemokratski kadri šele komaj začeli formirati. Tega seveda Tuma takrat ni mogel storiti. Šele izkušnje z meščanstvom so mu omogočile razvoj v socializem. Tedaj pa so bili v socialni demokraciji že formirani kadri, na katere je mogel Tuma s svojimi širšimi in globljimi idejami le malo vplivati. Pogoji dobe in okolja niso bili posebno ugodni za kak globlji razvoj socialistične ideje na Slovenskem.

Tuma kot socialistični politik in teoretik v več pogledih in na več etapah družbenega razvoja ni bil in ni mogel biti na višini zato, ker je v glavnem gradil svoje zaključke na majavem temelju tedaj v srednji in zapadni Evropi prevladujočega, zaostalega in nezadostnega tolmačenja socialistične teorije in prakse, ki je bilo edino pri nas znano. Njegova idejna dediščina iz dobe njegovega boja s prvaki je v večji meri neoporečna. Obravnavanje Tume kot socialista sicer ne bi spadalo v okvir tega polemičnega spisa, vendar se mu ne morem izogniti, če hočem brez ostanka pojasniti Tuma takšnega, kakršen je res bil, zlasti če hočem izvršiti potrebne popravke na njegovem avtoportretu v „Spominih“, čemur posvetim prihodnje poglavje.*

L. 1908. je Tuma postavil svojo veliko delovno moč in sposobnosti, na katerih je upravičeno gradil svojo samozavest, v službo slovenskemu delavskemu gibanju. Res socialna demokracija v celoti — nerazvita in omejena, kakor je bila — v svojo škodo ni kaj prida zajela in prevzela v svojo skupno last iz bogate zakladnice Tumovih družbeno-političnih idej (zlasti glede odnosa do kmečkega ljudstva). Tumi je pripadla takoj sama po sebi vodilna pozicija v goriški in prav kmalu tudi v primorski slovenski socialni demokraciji. Tržaškemu „Delavskemu listu“, ki je izhajal poldrugo leto — 1908/1909 —, je dal njegov poglavitni ideološki sodelavec

* Na tem mestu ponovno opozarjam, da nočem ponavljati tistega, kar sem napisal v „Dopolnitvah“ k Tumovim „Spominom“, ampak jih le — dopolnjujem. Njihov obseg ni niti zdaleč zadoščal, da bi bil izčrpal tako bogato idejno osebnost, kakršna je Tumova.

Tuma izredno visoko raven; prekašal je v idejno-političnem pogledu osrednje glasilo stranke, ljubljanski „Rdeči prapor“. Tudi v osrednjem vodstvu je bil Tumov vpliv znaten, vendar pa je tu imel odločilni vpliv trdno zasidrani „kranjski“ kader voditeljev združenih in strokovnih organizacij. Ta je dejansko gospodaril v gibanju pod bolj formalnim, rahlim vodstvom poveljavnega reprezentanta socialne demokracije Etbina Kristana. Tuma je moral računati z odločilno pozicijo tega kadra, ki je pojmoval delavsko gibanje najožje, cehovsko, primitivno in pri katerem o kaki poglobljenosti v socialistično teorijo ni bilo skoraj nobenega sledu. Nekoliko bolj razgiban je bil tržaški kader zaradi bolj razgibanih pogojev delavskega gibanja v Trstu, a tudi pri njem je prevladovalo cehovsko pojmovanje in njegova teoretska raven je bila komaj za spoznanje višja. Tuma je čutil vso to nezadostnost socialistične politike in dela. Trudil se je, izviti gibanje iz cehovske omejenosti, razviti socialno demokracijo iz stanovske delavske stranke v splošno ljudsko stranko, ki bi usmerjala tudi „proletarsko našo kmečko maso“, ter ostale delovne sloje, omogočila, da se v njenem okviru razvija demokratično kmečko gibanje. Toda vodilni kader socialne demokracije je bil tako negiben in okostenel, da ga je bilo komaj mogoče kaj premakniti. Nekaj spremembe na bolje je bilo mogoče pričakovati le od primorskega kadra. Zato je Tuma z vso vnemo podpiral težnjo, da bi se premestilo vodstvo stranke iz Ljubljane v Trst; to se je posrečilo šele tik pred svetovno vojno in je zato ostalo brez praktične vrednosti. Sicer mu res ni politično kazalo v tedanjih okoliščinah, da bi se „postavljaj bran politiki Etbina Kristana“ in „hotel delati razpor“, kakor mu tudi ni kazalo, da bi „delal razpor“ z masarykovci (Dermoto, Lončarjem, Prepeluhom), ki so bili v bistvu le socialistično pobarvani radikalni meščanski demokrati (svetovnonazorsko in socialnofilozofsko so bili naravnost protimarksisti). Kdo bi bil tedaj pri nas razumel tak razpor? Rezultat bi bil le, da bi nasprotniki zopet osmešili Tumo zaradi novega „neuspeha“... In vendar so do takega razpora nujno dovedli novi pogoji v svetovni vojni.

Takrat je nastopila prelomna doba tudi za slovenski socializem. Tu mi ni mogoče naslikati ozadje in razgrniti vso problematiko tedanje krize slovenskega socializma, ki tvori izhodišče za ves njegov nadaljnji novi razvoj do današnjih dni. Storil sem to v neki meri v študiji o Prepeluhovem idejnem razvoju in delu (Prepeluh: Pripombe k naši prevratni dobi, str. 422—425, 444, 446), medtem ko sem skušal Tumovo stališče in idejno osnovo njegovega razhoda s „socialistično omladino“ in z vodilno skupino socialne demokracije podati v „Dopolnitvah“ (Tuma: Iz mojega življenja, str. 445 in dalje). Tam pa se mi ni posrečilo, Tumovo stališče do konca pravilno razložiti; zato porabljam to priliko, da „Dopolnitve“ spopolnim in nekoliko tudi popravim.

Obe slovenski konservativni stranki sta se tedaj „pomladili“, to se pravi, sta pod pritiskom prelomne dobe postavili program radikalnega narodnega osvobodjenja (majniška deklaracija z zahtevo po jugoslovanski državi — čeprav v okviru habsburške monarhije) in se končno vendarle spravili na stališče meščanske demokracije. Kako pa je bil slovenski socializem pripravljen na dogajanje, ki so ga svetovni dogodki postavili na dnevni red tudi v slovenski družbi, pripravljen na narodno-osvobodilno demokratično revolucijo? Brez pretiravanja lahko odgovorim, da je bil na take velike stvari popolnoma nepripravljen. Njegova učiteljica, avstrijska socialna demokracija s svojim „avstromarksizmom“ ga nanje ni bila niti poskusila pripraviti, ga vobče niti na možnost takega razvoja ni bila opozorila. Ali se je potem čuditi, da je prišel slovenski socializem v zagato in v — razsulo?

V njem se je l. 1917./18. izoblikovalo — če natančno pogledamo — pet stališč, ki so jih zastopali: 1) vodilna skupina socialne demokracije (Anton Kristan), 2) „socialistična omladina“ (Albin Prepeluh), 3) Ivan Cankar, 4) Henrik Tuma in 5) delavska levica (France Milost). Medsebojni odnosi teh skupin ali posameznikov so se v teku leta dni močno izpreminjali: Poglavitni razpor je nastopil med Kristanom in Prepeluhom, a na koncu je Kristan izvajal — Prepeluhovo politiko, v začetku sta šla skupaj Kristan in Tuma, na koncu pa Tuma in Milost. Cankar je pritegnil najbolj „socialistični omladini“, ne da bi bil tako kakor ona zavrgel osnovna načela socializma, ki so mu bila skupna z ostalimi tremi „skupinami“.

Za oznamenovanje „socialistične omladine“ zadostuje tu ugotovitev, da je povsem razkrila svoje meščansko-demokratsko bistvo. O vodilni skupini socialne demokracije je Tuma izvrstno dejal v svoji izjavi od 26. okt. 1918, da se je izkazala „kot nesposobna zastopati kaj drugega, nego socialne in ekonomske interese delavstva kot stanu, ne pa slovenskega proletariata brez razlike in ozira na kak stan“.

Tumova politična linija je bila samostojna: Socialna demokracija se ne more zadovoljiti z „meščansko politično demokracijo“, ki pomeni „kompromis diferenciranih stanov v razredni državi s priznavanjem predpravice posedujočih stanov in nujnosti meznega razmerja podrejenega delavstva“, ampak mora težiti k „proletarski socialni demokraciji“, ki pomeni „vlado ljudstva kot delavca-producenta, ki izključuje vse predpravice in vsako nadvlado posedujočega razreda ter historično pridobljene premoči“ („Naprej“ od 10. aprila 1918). Zaradi tega socialna demokracija „ne more zatajiti“ svojega bistva zaradi take narodno-osvobodilne ideje, katere uresničenje „bi utegnilo otežavati“ njeno pot in „bi končno ne pomenilo popolne svobode naroda, ampak zmago meščanskega imperialističnega nacionalizma“ (prav tam). Po njegovem prepričanju bi prišli „do samoodločbe posebno manjših narodnosti le, ako nastane krepko demokratsko gibanje po vseh državah sveta za osvoboditev delavskih mas“ in zato izven te edine „rešilne poti v smislu proletarskega demokratizma“ ni videl druge za slovenski narod, ki je bil ogrožen v obeh primerih, bodisi da bi zmagala v svetovni vojni ta ali ona skupina imperialističnih držav (iz pisma dr. Žerjavu od 17. decembra 1917).

Takoj vidimo, da tudi Tuma ni bil pripravljen na narodno-osvobodilno demokratsko revolucijo. Motila sta ga dva momenta: 1) socialni — okolnost, da socialna demokracija ne teži samo k politični (meščanski), ampak tudi k socialni (proletarski) demokraciji; 2) narodni — okolnost, da preti malemu slovenskemu narodu zlo v obeh primerih izida vojne z zmago bodisi centralnih držav ali antante. Obema — prvi zavrača meščansko stališče sploh, drugi pa stališče slovenskega meščanstva posebej — moramo pritrditi, toda niti prvi niti drugi niti oba skupaj nista odstavljala demokratske revolucije z dnevnega reda, kamor jo je postavil družbeni razvoj in ne morda „neodvisna“ volja meščanstva ali bojujočih se držav! Tu je avstromarksizem pošteno zameglil Tumi oko, da ni videl pred seboj narodno-osvobodilne demokratske revolucije, ki naj bi jo bilo izvedlo ljudstvo in ne meščanstvo, v kateri naj bi se bile zvezale ljudske množice več sosednjih manjših in večjih narodov in skupno postavile učinkovit jez proti vsakršnemu imperialističnemu posegu po komaj osvojeni narodni svobodi... Namesto da bi bil gradil politično linijo na ljudskih množicah slovenskega in ostalih narodov, jo je gradil na — pobožni želji, naj bi se razne obstoječe socialnodemokratske stranke zopet našle v skupnem, mednarodnem sodelovanju. Pri tem ni videl, da so se same onesposobile za boj; videl je le, da je bilo v njihovih vrstah še vedno zbrano delavstvo. Svojo vero vanje je sicer še pred prevratom izgubil, a dotlej je zidal na njej, namesto da bi bil zidal na veri v bojovno sposobnost elementarno prebujenih in

razgibanih ljudskih množic. To njegovo stališče najjasneje priča, da je bil — od začetka do konca — le opozicionalec, ne pa revolucionar, čeprav je imel do revolucionarstva čustvene simpatije vselej, razen do „revolucionarnosti“ slovenskega meščanstva proti Avstriji ob koncu vojne. To namreč niti opozicionalno v resnem smislu besede ni znalo biti dotlej... Tuma je skoraj tik do prevrata vezal svojo resnično opozicionalnost na navidezno opozicionalnost avstrijske nemške socialne demokracije in takó objektivno zastopal neko nerevolucionarno stališče nasproti Avstriji. Bistveno vrzel, ki je zevala v Tumovi politični liniji, je zelo dobro izrazil A. V. (Sodobnost 1937, str. 203): „Tuma je imel pred očmi predvsem velike zgodovinske naloge delavskega razreda, ni pa razumel konkretnih poti, ki vodijo k ostvaritvi teh nalog; razumel ni, da more v pogojih narodne revolucije ostvariti delavski razred te naloge le tedaj, ako sam postane vodilna sila te revolucije.“ Vprav to pa je dobro razumel in izrazil Ivan Cankar, o čigar stališču lahko rečemo, da je bilo na višini — ostalo pa je nerazumljeno v vseh ostalih skupinah slovenskega socializma. Tuma je z delavsko levico nekako preskakoval nujno etapo meščansko-demokratske revolucije, medtem ko sta se „socialistična omladina“ in vodilna skupina socialne demokracije ustavljali na tej etapi in odklanjali nadaljnji družbeni razvoj ter tako spreminjali socialno demokracijo v konservativno silo. Tumovo stališče objektivno ni moglo voditi drugam, kakor do osamitve proletariata, do njegove pasivnosti v meščansko-demokratski revoluciji. Takó dopolnjujem in popravljam svojo oceno Tumovega stališča v „Dopolnitvah“, kjer nisem bil prav zajel njegovega objektivnega bistva (zlasti na str. 463 spodaj), ker so me bile „podkupile“ njegove upravičene subjektivne težnje in pa pravilne posamezne sodbje.

Če beremo Tumove številne polemike z meščanskim časopisjem v tisti dobi, ki jih seveda v tem okviru ne morem podrobneje navajati in obravnavati, nas mora presenetiti zrelost njegove sodbje v posameznih vprašanjih. Ugotovitev, da je bila njegova politična zamisel neustrezna in zgrešena, nas ne odvezuje od dolžnosti, da mu priznamo, kar mu gre. Zdi se, kakor da mu je bilo politično dogaňanje prozorno — tako dobro je videl ozadje političnih potez in vse iluzije, ki jim je nasedalo meščanstvo. Majniško deklaracijo je presojal res brez vsake navdušenosti, a objektivno točno kot alternativni račun bodisi na stisko Avstrije, ki bi morala dati avtonomno jugoslovansko državo v svojih mejah, ali pa na njen vojni poraz in razpad. Pri tem je res predpostavljajl prvi del alternative drugemu, ki se mu je zdel naravnost nevaren za slovenski narod. Videl je, da se „revolucionarnost“ slovenskega meščanstva, kolikor je ta beseda tu vobče upravičena, opira na naivno vero v iluzije, da se bo svet po porazu centralnih sil brez nadaljnega pravično razmejil med posameznimi narodi. Predobro je poznal ta meščanski svet, da bi mu bil sladki obraz wilsonizma prikrl za seboj skrito spako imperializma! V prevratnih dneh je jedko zafrknil slovenske vernike wilsonizma: „Mar mislite, da je Wilson vaš papa!“ Da, Tuma je marsikaj videl in „vedel bolje od vseh drugih“ — česar mu dr. Breclj najbrže ne bo hotel v nobenem, še tako očitnem primeru priznati —, v njem ni bilo nič tistega naivnega malomeščana kakor v povprečnem slovenskem politiku tistih dni. Vzemimo n. pr. dr. Žerjava, ki mu je bila londonska pogodba — obsoletna (gl. „Sodobnost“ 1939, str. 64)! Ko se je Tuma l. 1918. zavzemal za avtonomni položaj Trsta kot svobodnega mesta, ki naj bi bilo na ta način skupno italijansko-slovensko, so ga nagnali narodnjaki kot izdajalca, ki meče Trst proč — kakor da bi jim ga bil trgajl iz rok...

Ali pa vzemimo vprašanje, ki je zadnjih dvajset let vsaj iz ozadja vplivalo na politično življenje jugoslovanske Slovenije: slovensko vprašanje! Tuma je vse

življenje dosledno zastopal stališče, ki ga je bil zavzel prvič, ko je pisal o jugoslovanski ideji (1906): da moramo Slovenci kot „popolnoma diferenciran, samostalen individuum, ki ima odločevati toliko kot Hrvati, Srbi in Bolgari“, gledati v jugoslovanstvu celoto („Jugoslovanska ideja in Slovenci“, str. 10). Ni se čuditi, da je takrat tako naravnost odgovoril na jasno zastavljeno vprašanje, saj ga je k citirani študiji izpodbodla trditev dr. Tresić-Pavičića v neki italijanski reviji, da v jugoslovanskem vprašanju ni treba več upoštevati neznatnega naroda Slovencev, ki si ga bodo pač porazdelili drugi... V času jugoslovanskega navdušenja l. 1917./18. je Tuma prav to stališče z vso neizprosnostjo poudaril. Koliko važnost mu je pripisoval, spoznamo iz dejstva, da je kot prvi pogoj socialne demokracije za sodelovanje v skupnem narodnem svetu (v pismu Josipu Petejanu od 6. februarja 1918, gl. Dopolnitve str. 462) postavil zahtevo: „Iz majske deklaracije je izločiti pridržek hrvatskega in habsburškega prava ter sprejeti jednostavno formulo enotne državne organizacije Slovencev, Hrvatov in Srbov na skupnem etnografskem in gospodarskem ozemlju s polno demokratično organizacijo in kulturno samoupravo posameznih delov Slovencev in Srbo-Hrvatov.“ Vsakršno odmetavanje slovenstva mu je bilo prav tako napačno in škodljivo takrat, ko je začelo prihajati v modo, kakor prej in pozneje.

V tem pogledu je izredno zanimiva Tumova študija „Jugoslovanska deklaracija“, ki jo je priobčil decembra 1917 „Naprej“. Jugoslovanska ideja mu temelji tako na „instinktivnem občutku Slovencev, Hrvatov in Srbov, da je vsak narod zase kot gospodarska in kulturna skupina prešibek, da si obvaruje svoj obstoj, še bolj pa, da si zviša svoje blagostanje in kulturo“, kakor tudi na „realnem razlogu, da niti Slovenci, niti Hrvati, niti Srbi sami zase nimajo dovolj životne moči, da vsak zase ustvarijo krepko gospodarsko in kulturno državo“, kar „posebno velja za slovensko ljudstvo po njegovem socialnem sestavu in njegovi gospodarski in geografični legi na pragu osrednje Evrope...“ („Naprej“ od 10. in 11. decembra 1917).

Toda kakšni naj bodo medsebojni odnosi teh treh narodov — ali naj se morda dva podredita tretjemu? Tako hegemonijo Tuma odklanja in zato zavrača majniško deklaracijo takole: „Pridržek hrvatskega državnega prava je neutemeljen, ker nosi nejasnost med razmerje Hrvatov in Srbov in tudi Slovenci nikakor ne morejo zase priznavati hrvatskega prava, ker Hrvati nimajo ne stvarne ne zgodovinske pravice na slovenske pokrajine in bi deklaracija kvečjemu pomenila prostovoljno podlaganje Slovencev pod krilo hrvatske države. Kompromisno načelo deklaracije mora torej jugoslovanska socialna demokracija odklanjati, ker slovenski narod stremlji po enotni zvezi s polno enakopravnostjo vseh treh jugoslovanskih plemen.“ Tivolsko resolucijo tolmači Tuma v smislu tega svojega pojmovanja, češ, da je „zahtevala polno narodno združitev vseh Jugoslovanov kot delov večjega enotnega naroda, ki se ima konstituirati kot avtonomna skupina, kot demokratična konfederacija treh narodnosti“ („Naprej“ od 12. dec. 1917). Gotovo je Tuma tedaj mislil tudi na odnos Slovencev in Hrvatov do Srbov iz kraljevine, a omejiti je moral polemiko na avstrijske Jugoslovane, ker se je iz razumljivih razlogov tedaj v naši javnosti govorilo skoraj samo o njih.

Iz te študije navajam („Naprej“ od 13. dec. 1917) tudi odstavek, ki nam prav jasno kaže osnove Tumove posebne narodno-politične linije, o kateri sem že zgoraj govoril: „Ne ena ne druga (sc. polna zmaga vojne skupine entente ali centralnih sil) ne zajamči polnega uresničenja jugoslovanske ideje [Slovinci!]. Italija od svoje strani zahteva posest adrijsanske obale in z odcepitvijo iste izgubila bi jugoslovanska skupina predpogoj svojega polnega gospodarskega in kulturnega razvoja....

Po drugi strani bi pomenila polna zmaga centralnih sil tako premoč imperialističnega nemško - ogrskega stremjenja, ki bi ali popolnoma preprečila samostojno narodnostno skupino jugoslovansko ali pa močno zavirala kulturni in gospodarski razvoj. Zmaga ene ali druge skupine bi pomenila pa prejšnjo negotovost evropskih držav med seboj [nadaljevanje imperializma!], preprečila bi izvršitev principa samoodločbe narodov. Zato je za socialno demokracijo le ena mogoča pot dosege jugoslovanske enote, pot polnega demokratiziranja držav ter sedaj ob svetovni vojni zahteva sklenitev kompromisnega miru, kateri ne temelji na zmagi orožja, ampak na svobodni ureditvi razmer držav med seboj.“ Kritiko te linije sem podal že zgoraj.

Odmetavanje slovenstva je zavrnil Tuma v tej študiji tudi v naslednji ostri obliki („Naprej“ od 7. dec.): „Vso nesposobnost resnega mišljenja pa kaže trditev nastopajočega voditelja slovenskega naprednjaštva dr. Tavčarja v Zagrebu: ‚Zemlja naša je, če smo pravični zgodovini ter pokorni historičnemu pravu, samo kos zemlje hrvatske!‘“

Tavčarjeva izjava je iz l. 1883. Tavčar je v „Slovenskem narodu (od 15. dec.) zavrnil Tumo na stari — svoj in prvaški — način. Navajam le dva odstavka:

„Ne vem, je-li ta izrek istinit ali ne. Če je, le omenjam, da bi za vsako besedo, katero sem spregovoril v mladeniški dobi, danes ne hotel več prevzeti odgovornosti. [Ta izjava je gotovo povsem v redu.] Vzlic temu bi pa le opozarjal, da je moja „trditev“ v Zagrebu — če jo je dr. Tuma pravilno prepisal — gotovo precej sorodna z mislijo, iz katere je pognala deklaracija naših državnih poslancev in — če hočete — tudi deklaracija jugoslovanskih socialnih demokratov iz leta 1909.

Radi sposobnosti, bodisi v mišljenju, bodisi v kakem drugem oziru, se z dr. Tumo gotovo ne bom prepiral; da moja ne dosega njegove, je vsakomur jasno. Posebno kar se tiče sposobnosti, menjavati od danes do jutri svoje prepričanje! Dr. Tuma je že tolikrat spremenil resnost svojega mišljenja, da uživa v tem oziru v Slovencih rekord, tako da bi mu danes, če se hoče še na kak način preleviti, ne ostajalo drugega, nego prestopiti v židovsko konfesijo...“

Tavčar je dobro vedel, da „Narodovi“ bralci tega njegovega pisanja ne bodo imeli za oseben napad in je zato Tumovo idejno kritiko oznamoval kot oseben napad nase... (Tako tudi dr. Brecelj svojega pisanja gotovo ni imel za oseben napad, a je pri tem prezrl, da smo se Slovenci od dr. Tavčarjevih in dr. Gregorčičevih časov vendarle pomaknili za ped naprej...) Zaradi sebe, pravi Tavčar dalje, ne bi odgovarjal „možu, ki je že davno pokopan v zasluženost pozabljenost“; to stori le zaradi ljubljanskega mesta in njegovega narodnega prebivalstva. Tuma je bil namreč mimogrede omenil, koliko patriotskega avstrijskega navdušenja je kazala Ljubljana v začetku vojne, in opomnil tudi, da so gledali slovenski liberalci na „Preporodovce“ v bistvu prav tako kakor avstrijski oblastniki.

V svojem odgovoru je Tuma zapisal („Naprej“ od 7. januarja 1918): „Na surovosti in osebnosti ni treba, da odgovorjam — za resnega človeka se obsojajo same... Svoje opazke o ‚Preporodu‘ in o sijajnem patriotizmu vaše narodno-napredno-svobodomiselne okolice le še enkrat pribijam...“

Priznati pa moramo, da v tedanjih polemikah Tumovi meščanski nasprotniki niso uporabljali več samo argumente ad hominem à la Tavčar, ampak najdemo v njih tudi stvarno argumentacijo. Ta sprememba seveda ni bila slučajna, ampak izraz dejstva, da so imeli stvarne argumente na razpolago. Tako moramo pritegniti dr. Otokarju Rybažu, ko je v „Edinosti“ zaklical Tumi: „Čakaj Ti le na novo internacionalo [starih socialnodemokratskih strank], kakor čakajo Izraelci še vedno na Odrešenika; mi pa se ravnamo po Tvojih nekdanjih besedah: ‚Le v

samopomoči in v samozavesti je spas jugoslovanskih plemen!“ Saj je Tuma sam še pred prevratom priznal, da utegne biti njegova poglavitna teza — da je „pravična rešitev [narodnih vprašanj] mogoča le z močjo in delom mednarodnega proletariata“ — brez praktičnega smisla zato, ker „internacionala dejansko ni“. V socialističnih strankah dozoreva povsod razkol, internacionala iz levih kril se šele formira in „zato“, je resignirano zaključil, „internacionala sedaj ne bo mogla odločiti usode narodov na mirovni konferenci...“ (Dopolnitve str. 469). Tako je sam priznal, da njegovo stališče ni bilo kos položaju in da je moralo biti politično neučinkovito, ker je računalo predvsem z nerealnimi postavkami glede sposobnosti socialnodemokratskih strank, ne pa s položajem na večer pred demokratično revolucijo... Tako je prišlo samo do „prevrata“, do razpada Avstrije, v katerem so prevzela narodna meščanstva staro ropotijo tako rekoč celo v svoje roke in nato sprejela razmejitev mogotcev-zmagovalcev...

Zgodilo se je, kar je Tuma napovedoval. Ko je vojni poraz centralnih sil izločil mogočnost kompromisnega miru, Tuma ni mogel več misliti, da bi mogle socialnodemokratske stranke s starimi metodami še kaj popraviti. Tedaj je prišla do prave veljave pravilna perspektiva za bodočnost, ki jo je vsebovala njegova, za takratno stopnjo družbenega razvoja zgrešena politična linija. Le glede na to perspektivo bi bilo dopustno vprašanje, kako da je Tuma ni znal uveljaviti, kako da ni znal prepričati vodilno skupino v socialni demokraciji. Zoper nepravilni odgovor na tako vprašanje, češ da je Tumi „zmanjkalo moči“, zadostuje, da ponovim ugotovitev, da argument proti interesu ne zaleže. Vprav v tem pogledu so pri razhodu Tume in vodilnih socialnih demokratov odločali stvarni razlogi, objektivne okoliščine; ti so bili osnova globoke idejne razlike. Kako naj bi bil Tuma prepričal tiste „zastopnike konsumnih zadrug, strokovnih društev in upravnih uradnikov strankinih institucij“, katerih ni mogel prepričati silni val novega pojmovanja socialistične politike, ki je kmalu za tem razgibal delavske množice in ki mu je bil prvi znanilec v politični ideologiji pri nas Tuma?! V vodstvu socialne demokracije popolnoma osamljeni in „poraženi“ Tuma je točno vnaprej napovedal nujno ločitev v socialni demokraciji: „Kadar se razmere izbistre... mora priti... sodba iz vrst delavskega ljudstva nad počenjanjem oseb, ki so izdale socializem“ (v pismu Regentu od 6. nov. 1918).

Tumov „poraz“ v l. 1918. se je v naslednjem letu spremenil v zmago. Tuma je bil v Julijski Krajini „najavtoritativnejši levo-socialistični politični ideolog vse do livornskega kongresa 1921. l.“ (A. V., prav tam). Višek vse Tumove družbenopolitične dejavnosti pada ravno v leti 1919. in 1920., ko mu je dal elementarni razmah levo-socialističnega gibanja v Julijski Krajini neverjeten polet. Imel je tedaj za seboj šestdeset let življenja, a s kakšnim mladeniškim ognjem, s koliko čustveno silo in le njemu lastno delavnostjo se je vrgel v gibanje med delavske in kmečke množice! Svoje mišljenje in čustvovanje je tedaj izrazil celo v literarni obliki, v vrsti realističnih črtic o vojni, ki so izšle deloma v tržaški reviji „Njiva“ l. 1919., deloma drugje. Imele so skupen naslov „Izza vélike vojne“. V neobjavljenih „uvodnih besedah“ zavrača nazor tistih nemških pisateljev, ki „so poveljevali vojno kot vir največjih človeških kreposti“ in sklepa z besedami: „Nismo vredni življenja — ako mu ima biti duševna podlaga morala, katero so učili propovedniki svetovne vojne in narekovalci evropskega miru. Ali najdemo novih poti — ali pa bolje pogin! Novo pot pa najdemo le v ljudski preprosti duši.“*

* V „Spominih“ je Tuma svojo perspektivo, ki ga je tudi ves poznejši čas ločevala od konservativnih ostankov stare socialne demokracije, močno poudaril in vprašanje kritično razčlenil tako, da izpodbujal bralca k samostojnemu razmiš-

A kljub revolucionarnemu značaju tistih dni in svojih nastopov je Tuma kazal močno tendenco, biti zopet le opozicionalec in ne revolucionar. Zaradi tega se ne moremo čuditi, da je ob razcepu italijanske socialistične stranke, h kateri se je bila l. 1919. priključila tudi celotna slovenska in hrvatska socialistična organizacija v Julijski Krajini, sklenil, „narediti križ čez praktično politiko“. Moramo pa si vendarle nekoliko pobliže ogledati, kako je prišlo do tega važnega koraka v njegovem življenju, ki mu je določil nov, poseben družbeni položaj vse do konca življenja.

Pretežno breme vodilnega agitacijskega in organizacijskega dela med slovenskimi socialisti v Julijski Krajini je padlo na rame dveh mož: Tume v Gorici in Regenta v Trstu. V času — po zasedbi tovarn —, ko je bilo že čutiti, da že vodstvo italijanske socialistične stranke, obstoječe iz levih reformistov, v svojem doslednem omahovanju, zamudilo priliko, ki mu jo je dala razgibanost množic po svetovni vojni, je prvi drugemu potožil (v pismu od 19. nov. 1920) o nezadostnem delu strankinih odborov in zapisal: „Zdi se mi, da sejem in sejem, a žel nikdar ne bom.“ Regent mu je (21. nov.) odgovoril: „... Tudi meni se zdi, da nam je sojeno samo sejati. Želi bodo drugi, ki bodo prišli za nami.“ Dodal pa je še: „Vsekakor, Tuma, četudi sem mlajši od tebe in kakorkoli vem, da ne potrebuješ moje vzpodbude, ti pravim, ako imaš rad dobro prijateljsko besedo: Ne obupaj! Delo se vidi le ob zaključku. Dokler gradiš, ne vidiš, da stavba raste...“ To besedo je Tuma zavrnil (25. nov.) takole: „Motiš se v svojem pismu, da klonem duhom... Delam v zavesti, da se niti najmanjša troha resnega dela v večnosti ne izgubi. Četudi sejem že blizu 40 let, ne da bi žel, vem, da sem že iz marsikatero ledine ustvaril ploden svet. Da ničesar ne žanjem, je moj ponos!“ Ne objokuje udarca, ki ga je zadala svetovna vojna njegovim prihrankom, s katerimi si je želel ustvariti po 60. letu brezskrben položaj, spraviti svojih šest sinov v svet in se posvetiti znanstvenemu delu: „In vendar rečem: Prišel sem nag na svet in pojdem nag iz njega.“

Naslednji mesec pa se je že odprla med obema sodelavcema globoka načelna razlika v gledanju na razkol italijanske socialistične stranke, ki je stala pred livornskim kongresom. Tuma se ni samo z vso notranjo silo uprl ekstremizmu raznih nians, ki je kazal minimalno razumevanje za vse težavne probleme družbenega boja v danem položaju, ampak je na temelju svoje ocene tega položaja in že zamujene prilike nakrat pokazal konservativno gledanje na socialistično gibanje, ki bi ga bilo treba po njegovem mnenju le nekoliko korigirati, ne pa bistveno, korenito preusmeriti iz dotedanjega, desetletja trajajočega razvoja. Regent pa je zavzel nasprotno stališče, ker je čutil potrebo po ideologiji in organizaciji „novega kova“.

Konec l. 1921. (14. nov.) je pisal Tuma Regentu: „Nisem truden, tudi ne obupan, a končal sem strankarsko delo... Ne maram v razpore med proletarci ne z enim ne z drugimi, odtegnil sem se, ker ni treba več mojega dela... Po usodi gre tvoja pot z njimi [ekstremisti], moja usoda je osamljenost, hotena in dosežena.“

Iljanju o njem. Značilno za ostanke naše socialne demokracije je dejstvo, da je njihovo časopisje Tumove „Spomine“ po izidu menda popolnoma zamolčalo. To je storil celo njihov mesečnik „Vzajemna svoboda“ — glasilo prosvetne organizacije, ki ji je bil Tuma večletni predsednik in ki ga je bila izvolila za svojega častnega predsednika... Prav tako se obnaša socialistično časopisje do Prepeluhove knjige „Pripombe k naši prevratni dobi“. Zamolčal jo je tudi omenjeni mesečnik — glasilo prosvetne organizacije, ki ji je Prepeluh testamentarno zapustil lepo volilo v denarju, s katerim bo izdala „Delavsko pesmarico“... — Oba primera menda ne potrebujeta še kakega komentarja...

Regent mu je odgovoril (21. nov.): „... se motiš, kadar trdiš, da je bilo tvoje delo vsestransko neplodno... Sem mnenja, da ne boš dolgo izven strank in osamljen. Si preveč plodovit in preveč nagnjen k delu, da bi se zadovoljil s svojo sedanjo vlogo. Stvari se bodo izčistile in tvoje mesto ne more biti nikjer drugje kakor v naših vrstah. Toda, ako bi se tudi zgodilo, da je moje mnenje zgrešeno, ostane vendarle živ spomenik tvojega dela, ta spomenik je delavsko-kmečko gibanje v naših pokrajinah... Po Livornu je šla najina pot narazen. Mnogokrat se vprašam: Zakaj? Ti si v letih, ti si smel stopiti v stran. Jaz ne, jaz nimam še pravic, marveč samo dolžnosti...“ Tuma pa je vendar še vztrajal pri svojem neupravičenem dvomu (v odgovoru od 28. nov. 1921): „...Faktično ne vem, ali je bilo moje delo sploh vredno truda...“

V tem pismu je skušal Tuma v nadaljevanju po stavku, ki sem ga citiral na koncu prejšnjega poglavja, svoj „problem“ razložiti takole: „Sem preveč samostojen in nimam ozirov do oseb. Treba je tovarištva in političnega prijateljstva, često je treba iti čez drn in strn, ne glede na načela in končne cilje... Podvržem se menda vojaški disciplini, brez katere ne gre v političnem življenju, morda bolj ko vsak drugi, kadar gre dotična akcija na jasne cilje in za načela. Kakor se pa moje prepričanje loči, se tudi ne podvržem več nikomur. To je v malenkostnih naših razmerah zame zlo. Radi tega se mi je čestokrat očitala nestalnost...“

Če Tumove razhode s „somišljeniki“ konkretno proučimo, ne moremo nanje gledati bistveno drugače, kakor jih je Tuma sam tu pojasnil. Tuma je le neupravičeno izenačil svoje prave „razhode“ s svojim umikom iz strankarskega življenja l. 1921., ki ima popolnoma svojevrsten značaj in prejšnjim pravim razhodom ni analogen. Prav to napako je zagrešil tudi v zadnjem poglavju svoje avtobiografije, v „Izpovedi“, ki je nekak njegov avtoportret.

Najbolje je pojasnil Tuma svoj umik v pismu dr. Dragotinu Lončarju (od 20. okt. 1923): „Prišel sem po sociologičnih študijah do socializma, bolj ko sem se učil, bolj ko sem delal tudi v praktični politiki, bolj sem prepričan, da je doba cesarstva, meščanstva, nacionalizma in privatnega kapitalizma na sklonu in preide. Radi tega bi tudi ostal v aktivnih vrstah, a smo v dobi zastoja, ki utegne trajati še nekaj let in imam 65 let. Preračunal sem, da mi ni dolžnost čakati. Tako sem se vrnil v pisarno in družino.“ Leto dni kasneje je iz Ljubljane, kamor se je bil malo prej preselil, pisal Regentu (22. okt. 1924) o svojem odklonilnem stališču do razkola pred livornskim kongresom in poudaril: „Moje stališče se je takrat odklonilo, vsled česar sem izjavil: Vidim bližati se čas, ko bo socialistična stranka v Italiji docela razbita in brez moči in ko bo treba zidati vse iz tal gor na novo. Imam 62 let, vsled tega ne vidim več dolžnosti sodelovanja pri rekonstrukciji, ker že naprej vidim, da bo ta... v doglednem času nemogoča. Odtegnem se torej docela političnemu življenju.“ Omejiti se hoče na „vzgojevalno znanstveno delo“, na pojasnjevanje „pojmov in pojavov, ki so ustvarili proletarsko gibanje ter pripravljali pot za naprej“, zlasti v smotru preobraževanja mlajše inteligence, podpirati hoče tudi delavsko gospodarsko in strokovno gibanje, ne pa strankarskega. Če bi mu bilo 24 let, potem „bi šel, kakor sem že tolikokrat hodil, kakor apostol med delovno ljudstvo...“; „ker sem star, ne morem biti drugega v danem položaju nego mentor“. Tumovo dopisovanje z Regentom se je zaključilo l. 1925., po nekaj praskah, v katerih pa ne moremo vseskozi pritegniti Regentu. Zadnje pismo (od 30. junija 1925) je Tuma zaključil takole: „Moji cilji so vaši cilji, moje delo pa je samotno, ker so vaši cilji preblizu...“ (Konec sledi.)

zavestne akcije ljudi v skladu z materialnimi razmerami na posameznih etapah razvoja. Iz tega izhaja, da dialektični materializem ne daje nikakih dokončnih in večnih resnic, toda prvokrat v zgodovini človeštva odpira ustvarjalni sili človeške zavesti svobodno pot k resničnemu zmagoslavju duha nad materialnimi silami prirode in družbe.

Nikakor se nismo dotaknili vseh vprašanj, ki jih postavlja dr. Ušeničnik v svoji brošurici, a zlasti se nismo spuščali v najrazličnejše podrobnosti njegove kritike. Pokazati smo hoteli samo na tiste napade na dialektični materializem, ki so najbolj pogosti in ki so obenem tudi najbolj politične narave. Toda ob zaključku hočemo opozoriti še na dve vprašanji.

Prvič, dr. Ušeničnik trdi, da „marksisti smeše filozofijo“.⁴ Pri tem se sklicuje tudi na Simo Markovića, ki je dejal, da marksizem likvidira filozofijo. Dr. Ušeničnik se moti. Dialektični materialisti ne smešijo in ne zamujejo filozofije sploh in tudi ne samo tiste, ki odkrito „priznava Boga in nesmrtnost“, kakor pravi dalje dr. Ušeničnik, pač pa smešijo filozofsko praznoverje vsake vrste, kakor vsaka resnična znanost smeši navadno vražarsko praznoverje, ki bi ga nekdo hotel vtihotapiti na področje znanosti.

Drugič, dr. Ušeničnik se v svoji brošurici večkrat sklicuje na Maksa Adlerja in Simo Markovića. To ni slučaj. Oba ta znana „popravljalca“ dialektičnega materializma sta poskušala v filozofiji spraviti v sklad idealistično filozofijo z dialektičnim materializmom, kakor sta v politični praksi poskušala „spraviti“ dva diametralno nasprotna pola današnje družbe. Jasno je, da morajo vsi taki poskusi končati pri njihovih avtorjih na eni strani s popolno likvidacijo dialektičnega materializma, a na drugi strani z odločnim odklonom od proletarske razredne politike. Dr. Ušeničnik je seveda laže „obračunal“ s take vrste eklektično zmesjo, ki jo je samovoljno nazval „dialektični materializem“. Morda je to storil v dobri veri, kajti ta dva avtorja sta mu bila — poleg dveh Engelsovih del v slovenskem prevodu — edina podlaga za proučevanje dialektičnega materializma. Toda, če je tako, potem tudi mi lahko končamo z Brnčičevo ugotovitvijo: tako poročanje o dialektičnemu materializmu je „popačeno, nesolidno in tendenčno“, a tendenčno v prvi vrsti.

Legenda o Henriku Tumi

Dušan Kermauner

(Konec)

Pomanjkljivost Tumovega avtoportreta.

Ko je Italija l. 1924. Tumi dokončno odrekla sprejem v državljanstvo, se je preselil v svoj rojstni kraj Ljubljano. Tu je preživel zadnje desetletje svojega življenja politično-strankarsko nedejaven, ker se ni hotel priključiti nobenemu od obeh, srdito se med seboj borečih kril delavskega gibanja, izraslih iz stare socialne demokracije. Družbeno-politično je deloval dalje v glavnem le na področjih, kjer je lahko varoval videz, da stoji nekako v sredi med obema kriloma in ne podpira nobenega proti drugemu. V takem položaju je bil politično nujno osamljen in nerazumljen.¹ Zato je naravno dvomil v sebe kot politika, ko se je oziral na življe-

⁴ Istotam, str. 46.

¹ Antonu Kristanu je pisal 24. marca 1926: „Kam me zanese usoda, ne vem, kljub vsemu znanju in premišljevanju za sedaj je trda in nezaslužena. Ga ni morda človeka, ki je bil v javnem življenju, ki je imel toliko veselja do dela in je toliko dela storil kot jaz — a sedaj niti delati ne smem.“

nje, ki ga je imel za seboj; saj po vsem njegovem velikem delu ni bilo tu nobenega gibanja, ki bi nosilo pečat njegove idejne osebnosti. Ta dvom mu je stal v središču problema njegovega življenja.

Njegova „Izpoved“ v „Spominih“ je poskus rešitve tega problema. Ob študiju tega zanimivega, a najbolj pomanjkljivega dela avtobiografije, v katerem je hotel Tuma podati sintetičen pogled nase, se moramo zavedati, da gre tu za popolnoma surov koncept, za navržene, narekovane misli, ki jih ni več utegnil niti urediti, kaj šele končno oblikovati, izdelati, izcizelirati. Kot urednik „Spominov“ si gotovo nisem mogel dovoliti, da bi pri tako kočljivem vprašanju avtorja popravljaj in vnašal v njegov tekst svoje pojmovanje. Nekaj drugih podobno nedodelanih odlomkov sem pri urejanju lahko izpustil, tako važnega pa nisem mogel tem manj, ker kljub nedodelanosti vsebuje vrsto globokih in plodnih misli.

Nedodelanost se zlasti močno pozna prvemu delu, kjer podaja teoretično izhodišče za rešitev stavljenega problema. Bistvo politike mu je težnja po moči, po vladanju drugih in po „ekonomični blaginji“, to je po trdnem gmotnem položaju. Ta pogled prenese neposredno na posameznika, politika, in zaključi, da torej sam ni bil politik, ker ni nikdar tako težil. Politika kot težnja po moči je vezana na gibalne sile človeške družbe, na socialno-gospodarske činitelje. Posameznik se uveljavlja le, kolikor se opre na gonilne sile družbe v gospodarskem razvoju in na duhovne sile, ki so se na njem razvile. Takega posameznika potem dvigne gibanje „visoko nad množico, da predstavlja nekako vodilno silo, vladajočo osebo.“

Na prvi pogled vidimo tu nekaj pravih postavk, toda nekako zverženih, nepravilno povezanih. Gibanje družbe je osnova politike, ki predstavlja boj med različnimi družbenimi skupinami za moč, za vlado, za gospodarski položaj. Te skupine so hkrati družbene in duhovne sile, kajti vsaka si zgradi svojemu družbenemu stališču ustrezen pogled na svet, na družbo, svojo ideologijo. Posameznik vrašča v dano družbo tako, da sprejema njene ideje, to ali ono ideologijo, bodisi da si jih pasivno privzema iz okolja ali pa aktivno osvaja v individualni borbi z izročenimi idejami. V politično življenje stopa seveda s težnjo po družbenem uveljavljanju, po družbenem vplivu, ki se osredotoča v političnih voditeljih. Uveljavlja svojo osebnost in hkrati idejo, s katero je osebnost vezana, idejo, ki je vselej vezana tudi na določeno socialno skupino in ki je za le-to gonilna sila, ker izraža njeno težnjo po zavarovanju obstoječe ali osvojitvi večje družbene moči in gospodarskega položaja, ki je bistvo družbene moči. Težnja posameznika bodisi po trdnem gmotnem položaju, ki ga rešuje eksistenčnih skrbi in mu kot politiku lahko zagotovi neko osebno neodvisnost, ali celo po pravem bogastvu, pa je nekaj popolnoma drugega in nikakor ni bistveno vezana s politikom. Tuma sam pripominja, da „je to le ozko-srčno izhodišče za ocenitev politika“, in ga v nadaljnjem uporablja le v omejenem obsegu v nekaj primerih in ne prav srečno, ker ne v pravilni zvezi.

Pri pojasnjevanju primerov se je sicer Tuma ravnal po nekoliko bolj urejenem kriteriju, a jih vendar ni zadosti razjasnil. Vzel je vse tri domače družbeno-politične tabore in najprej ugotovil: „Gonilne sile slovenske politike so bile ideje, ki so se drugod nastavile na ekonomični temelj. Liberalizem, klerikalizem in socializem so prišli k nam iz zapadnoevropskih narodov.“ Vprašanja, zakaj ni bilo nikakih „samorodnih idej slovenske družbe“, se žal ni lotil. Bili smo v socialnem, političnem in kulturnem pogledu del „zapadnoevropske“, bolj avstrijske družbe, in sicer periferen in razmeroma zaostal, a vendar ne preveč zaostal del — kako naj ne bi bilo „vse ekonomično in politično gibanje med Slovenci tuja rast, prenesena od drugod“? Seveda pa se zaradi te okolnosti stališče politika pri nas ne razlikuje bistveno od stališča politikov v velikih narodih. Ti so prav tako prevzemali drug

od drugega razvitejše družbeno-politične ideologije, kakor so pač ustrezale posameznim socialnim skupinam v njih. Politika je v vsakem primeru izraz teženj obstoječih socialnih skupin in je bila to tudi pri nas: narodna, klerikalna in liberalna politika tiste dobe je bila izraz „vodilnih“, višjih, v bistvu konservativnih socialnih skupin, socialistična pa izraz teženj še slabotnega proletariata.

O dr. Ivanu Šušteršiču, ki ga je poznal kot liberalnega študenta in koncipienta, meni Tuma, da si je privzel politično prepričanje, ki ga je nato kot organizator in voditelj katoliško-narodne stranke z vso vnemo in strastjo zastopal, iz karierističnega nagiba. Ocenil je bil, da ima „gonilna ideja klerikalizma“ tako ugodne pogoje na Slovenskem, da bo v bližnji bodočnosti verjetno prevladala. Videl je, da „predstavniki liberalne ideje nimajo stikov z ljudsko maso in da tudi sami nimajo jasne vodilne ideje liberalizma, po drugi strani pa je videl gonilno moč verske ideje, katere se je polastil klerikalizem“. „Gonilno moč“ je imela verska ideja pač zato, ker je bila tesno zvezana z ljudskim izročilom; ko se je v apostolski avstrijski monarhiji podrl absolutizem in je liberalno meščanstvo omajalo ter še bolj ogrožalo družbeno stališče duhovščine, se je ta morala opreti navzdol, na ljudstvo. Ni popolnoma izključeno, da bo kak zgodovinar še raziskal politično kariero Šušteršičevo, ki ni bila majhna — do padca, in točno ugotovil, kakšen je bil prvotni osebni nagib njegove družbene dejavnosti. A tudi brez tega lahko ugotovimo objektivno najpomembnejšo okolnost, da je Šušteršič zvezal svojo ambicijo z idejo določene socialne skupine, se oprl na njeno mogočno cerkveno organizacijo, in tako zaradi posebnih zgodovinskih pogojev, ki so omogočili tej socialni skupini, da je razširila in utrdila svoj politični vpliv na široko kmečko ljudstvo, uspel, postal „velik politik“. S svoje višine pa je strmoglavil, ko se je proti koncu vojne postavil po robu elementarnemu valu narodno osvobodilnega gibanja, „gonilni ideji narodne svobode“; tako stališče je zavzel zato, ker je vezal svojo politično zamisel na zgrešeno postavko, da se bo avstrijsko gospodstvo nad Slovenci obdržalo.

O dr. Ivanu Tavčarju pravi Tuma enostavno in hkrati globoko, da „se je opiral na te srednje sloje [prodajalničarje in obrtnike, dodati je vsekakor treba še posvetno inteligenco] in zastopal njihove interese zaradi tega, ker so bili podstava njegove politične moči, ne pa zaradi kake ideje“. Iz te ugotovitve takoj začutimo, zakaj liberalizem pri nas ni razvil skoraj nobene pozitivne vsebine, ampak tako rekoč izključno svojo negativno stran, to je svoj protiklerikalizem, in postaja nam prijemljivo, zakaj „liberalne napredne ideje med slovenskim ljudstvom sploh nikdar niso bile močna gonilna sila“. Omeniti je treba pač še važno okolnost, da je skušal liberalizem od vsega začetka svojo idejno praznoto prekriti s prizadevanjem, da bi občo nacionalno idejo monopoliziral. (To, konec konca brezuspešno prizadevanje je doseglo svoj vrhunec v poprevratnem, zoper slovenstvo obrnjenem jugoslovenstvu, ki sem ga že nekeje oznamoval kot „aktualno, pomlajeno pojavno obliko protiklerikalizma“.) Tumova sodba o liberalizmu je bila od časa, ko je idejno prelomil z njim, zelo jasna in točna. V „Delavskem listu“ (1909) je pisal: „Glavni program je protiklerikalizem, smešiti duhovstvo in poudarjati svobodomiselnost, t. j. frajdenkerstvo brez kake vsebine... Trdimo, da se bo prava liberalna buržoazijska frakcija med Slovenci še dolgo držala, ker izvira iz dejanskih socialnih razmer, četudi so še tako malenkostne...“ V začetku l. 1914. je Tuma v „Naših zapiskih“ (str. 53/4) obsodil kranjske socialne demokrati, ki so pri ožjih volitvah v deželni zbor podprli liberalno stranko, in zapisal: „Ako z reakcionarno klerikalno stranko ne more, pa tudi ne sme z napredno, do mozga gnilo stranko. Socialna demokracija po tej poti ne more družega nego izgubljati na ugledu, pa tudi na lastni moči...“ Tedaj mu je „Slovenski narod“ v nekako „obrambo časti“ napredne

stranke odbrusil takole: „...Da bi nam tak klavрни junak očital, da smo gnili do mozga, to presega vse meje!... Kaj pa, ko bi gospoda doktorja zopet enkrat srbela kožica, da bi se prelevil, kakor kača spomladi? Morda ga kmalu vidimo, ko bo ro-mal z rožnim vencem na Sv. Goro; med potjo pa bo na ves glas drobil očenaš za očenašem, da bi ves svet opazil, da se je socialnodemokratski voditelj zopet iz-premenil, in sicer sedaj v goriškega novostrujarja! Pri dr. Henriku Tumi je pač vse mogoče! Svojim somišljenikom pa rdeče zapiske [= „Naše zapiske“] primerno priporočamo!“² Ta napad je dr. Brecelj, če hočemo v tem pogledu zaupati njego-vemu spominu, vsebinsko nekako anticipiral na „zabavnem“ shodu v Podgori l. 1913. ... Tuma je v „Zarji“ (št. 821 od 21. III. 1914) pod naslovom „Politična polemika slovenske narodno napredne stranke“ ponatisnil „Narodov“ napad, poudaril, da je „Narod“ podobne pamflete prinašal že prej (l. 1905. in 1908.) in pripomnil: „Tak je torej boj najodličnejših naprednih političnih elementov na Slovenskem proti onemu političnemu nasprotniku, ki se ga boje... Dobro jim je vsako sred-stvo, da blatijo in izpodjedajo nasprotnika...“ Po tem ovinku, ki nam je znova pokazal „levstikovsko“ usodo Tume, se vrnimo k njegovi „Izpovedi“.

K svojemu problemu preide Tuma preko dr. Janeza Ev. Kreka. Najprej ozna-menjuje le-tega in nato vzporedi ž njim sebe. „Krek“, pravi, „pa ni bil politik“ (kakor Šušteršič ali Tavčar), ampak od začetka do konca „učitelj slovenskega kmečkega ljudstva, ki je še danes organizirano po njegovih idejah, po njegovih socialnih in gospodarskih načrtih“. To je Krek brez dvoma res bil; ni pa razum-ljivo, zakaj ne bi bil poleg tega tudi politik. Tuma umetno zožuje pojem politika in umetna je njegova antiteza: politik — učitelj. V oporo svoje sodbe o Kreku, da ni bil politik, navaja okolnost, da dejansko stranke ni vodil, ampak prepustil vodstvo Šušteršiču, ki je imel vso zaslombo višje duhovščine, in opustil boj zoper njega, ker se je zavedal, da ne bi mogel vršiti svojega vzgojnega dela, vsaj v tistem velikem obsegu ne, če bi politično nastopil proti vodilni skupini v stranki. To je vse res, toda temu ni bilo krivo Krekovo „učiteljstvo“, ampak okolnost, da so bile Krekove družbeno-politične zamisli v socialnem pogledu radikalnejše, kakor pa je bilo po godu vodilnemu sloju njegove stranke. L. 1896. je prišlo do prvega ostrega, a kratkotrajnega spopada med Krekovim krščansko-socialističnim krilom in vod-stvom katoliško-narodne stranke, v letih pred svetovno vojno pa do dalj časa tra-jajočega, a še zelo malo pojasnjenega spora ali napetosti med Krekom in škofom Jegličem. L. 1917., v času boja zoper Šušteršičevo vodilno skupino v stranki, je Krek obžaloval, da ni šel od vsega začetka svojo pot, ampak se uklanjal. „Že l. 1895., najpozneje 1896. bi bil moral prelomiti s to stranko“, je izjavil Prepeluhu („Pripombe k naši prevratni dobi“, str. 48). Krekovstvo — Krekova idejna dedi-ščina in kader, ki ga je bil on vzgojil v demokratičnem duhu — je sicer ob koncu svetovne vojne pomladilo slovensko ljudsko stranko, jo rešilo pred še hujšim po-razom v poprevratni dobi in ji omogočilo veliko zmago po porazu, toda obdržalo je svojo izvirno problematičnost: bilo je nekako brez hrbtenice nasproti vodilnemu konservativnemu sloju, skoraj vedno sposobno, da se mu podredi in zataji samo sebe, uniči samo sebe...

V čem je analogija med Krekom in Tumo? Krek je bil prav tako demokrat kakor Tuma in zato v nasprotju s konservativnim vodilnim slojem v svoji stranki kakor Tuma v narodni in v narodno napredni stranki. Nasprotje med konservativno meščansko plastjo in novim ljudskim demokratizmom v naši politični zgodovini od devetdesetih let dalje je prav dobro izluščil F(rance) K(oblar), ko je ob šukljeto-vih in Hribarjevih „Spominih“ zapisal (Dom in svet 1930, str. 216): „Da ne bomo

² To je bil poziv na bojkot „Naših zapiskov“!

krivični niti Hribarju niti Šukljetu, moramo pri oceni sociološke osnove njunega dela upoštevati zgodovinsko komponento, t. j. da sta oba vzgojena v dobi meščanskega narodnega prebujenja, ki se je začelo od zgoraj in [ko] je kot politično delo veljalo predvsem gospodarjenje nad narodom, zakaj šele naslednji rod je sporedil politiko z narodno vzgojo in začel z izobrazbo spodnjih plasti. Sicer pa tudi Šušteršičeva glavna linija ni bila drugačna in podobna naziranja imajo tuptam politiki še danes.“ Šuklje in Hribar, Tavčar in Šušteršič, pa tudi dr. Gregorčič in Gabršček — vsi ti so si zamišljali politiko, narodno, liberalno in klerikalno, kot „gospodarjenje nad narodom“, so gledali v ljudstvo le objekt, predmet politike in „skrbi“ višjih socialnih slojev, predvsem posvetne in duhovske inteligence, „za narodov blagor“. Bili so duhovno otroci dobe, ko se ljudstvo še ni bilo prebudilo k samozavesti. Do preloma je prišlo šele v devetdesetih letih, ko nastopi „naslednji rod“, ki hoče dvigniti ljudstvo v subjekt, v nosilca politike: nastopi socialna demokracija, nastopi Krek s krščanskim socializmom in vsaj tvega svojo politično pozicijo v trenju z nedemokratično vodilno plastjo v svoji stranki, nastopi Tuma z liberalnim demokratizmom in se zaradi njega razide najprej z dr. Gregorčičem, nato z Gabrščkom, nastopi končno tudi naš — dr. Brecelj kot voditelj goriških krekovcev-novostrujarjev, ki se prav tako razide z dr. Gregorčičem in z njegovo starostrujarsko in starokopitno „goriško pasmo“³ — vsi z geslom in s prakso vzgoje in izobrazbe nižjih ljudskih plasti. Če nam pravi Tuma v „Izpovedi“, da je imel za svojo nalogo „politično, gospodarsko in umstveno vzgojo goriškega ljudstva“ in da so mu bile politične stranke „vsekdar le sredstvo za vzgojo narodne ljudske duše“, moramo znati to prav brati. Kaj je drugega izrazil s temi termini kakor svoj demokratizem, pojmovanje političnega dela kot dela na povzdigi širokih, nižjih plasti ljudstva! V tem je analogija med Krekovim in Tumovim primerom upravičena. Seveda so razlike med obema velike. Stojita si nasproti n. pr. dve po družbenem položaju zelo različni postavi, meščanski advokat in ljudski duhovnik; ideološki izhodišči obeh sta daleč narazen itd. Glede njune praktične politične dejavnosti pa nam vobče manjka osnova za primerjavo. Krekov krščanski socializem se je izživiljal v okviru mogočne slovenske ljudske stranke, od katere je le malokdaj močnejše zanihal, prilagajajoč se ji in hkrati čakajoč na prilike, ko bi bilo treba po potrebi te celote bolj poudariti demokratizem. Tuma izprva le po svojem pojmovanju konkretnih političnih nalog predstavlja nekako „strujo“ v okviru narodnega in liberalnega gibanja, od katerih se mora ločiti, če noče ostati v precepu med svojim načelnim demokratičnim stališčem, ki ga sili, da ne zastopa interesov dvignjenih socialnih plasti, in svojo „realno politiko“, v kateri organizira trgovstvo in obrtništvo ter ustvarja slovenskemu meščanstvu in malomeščanstvu velikopotezne načrte. Končno mora Tuma, razočaran nad meščanstvom, razvijajoč se od izkušnje do izkušnje, pristati v socialni demokraciji, kjer šele lahko neovirano in docela razvije svoj demokratizem, ki pa mora pri tem sleči pretesno meščansko obleko in seveda s tem daleč preskoči Krekov malomeščanski demokratizem.

Vidimo torej, da umetne antiteze med politikom in učiteljem ni mogoče s pridom uporabiti — ob njej se je Tumov poskus rešitve njegovega problema razbil. Paralela s Krekom ga je spravila na čer. Tedaj se je tudi on sam zatekel v zagato, k — značaju, le da je prišel do obratnega, a prav tako nepravilnega rezultata kakor njegovi nasprotniki: menil je končno, da mu je manjkala dovolj močna ambicija, da je bil premalo „vdan smeri iskanja moči“ in da zato ni branil svojih

³ Dr. Brecelj me menda ne bo dementiral z izjavo, da je njegov razhod z dr. Gregorčičem pripisati na rovaš kakega njegovega egocentrizma, samozaverovanosti, pomanjkljive srčne vzgoje in prirojene sebičnosti?!

političnih pozicij... Ob tem rezultatu, do katerega je Tuma prišel v svoji „Izpovedi“, pa moramo vsekakor še enkrat poudariti pravilnost bistvene ugotovitve, da ni nikdar iskal politične moči z osebnega, sebičnega, karierističnega stališča. Taki morebitni „hipotezi“ — niti dr. Brecelj je ni postavil! — smo že zgoraj izpodmaknili slednjo osnovo, in pokazali, da Tuma tega ni delal in ni mogel delati zato, ker je bil človek samostojnih idej in ne kak breznačelnjež, ki sprejema ideje, kakor mu kaže njegova resnična ali domnevna osebna korist, njegova družbena pozicija ali tudi le osebna opozicija proti nosilcu neke družbene smeri.

Ko sem proučil Tumov koncept avtobiografije, ki sem ga moral urediti in pripraviti za tisk, proučil vso njegovo življenjsko pot, idejni razvoj in delo, sem takoj čutil, da v „Izpovedi“ svojega problema ni rešil prav. Prav je sicer jemal svojo življenjsko pot kot ravno črto in kot skladno, zaokroženo celoto; pri tem pa ni s pravega vidika gledal na svoj razvoj, v katerem je videl horizontalno ležečo verigo, kjer so vsi členi in vozli na isti ravni in kjer je treba vsem analognim pojavom — „razhodom“, zvezanim s pojavom enake notranje, a nikdar ne uresničene težnje po umiku iz družbene dejavnosti — dati enotno pojasnilo. Ko sem začel pisati „Dopolnitve“ k avtobiografiji, sem obdržal ta zgrešeni vidik in o Tumovem problemu zapisal (str. 421): „... Glavni vzrok je pač iskati v njegovem samosvojem individualističnem značaju in načinu življenja. Njegov odnos do sodelavcev je bil vedno bolj ali manj rahel; kakor hitro so se pojavile kake razlike v nazorih, so normalno privedle do medsebojne odtujenosti. Zato se je Tuma često zatekal v hoteno osamljenost... Ni imel pravega zaupanja v ljudi — pri vsej svoji veliki veri v človeka.“ S to „sodbo“ sem ostal čisto na površju, sem popolnoma prezrl globino „razlik v nazorih“, kakor da bi bilo šlo za kake malenkosti in ne za osnovno družbeno pojmovanje. Vzel sem problem abstraktno in mu zato nisem mogel videti do dna. Po Tumovem zgledu sem iskal shematično formulo, ki bi veljala za vse analogne primere enako, vzel sem te primere in jih spravil na skupni imenovalce, to je na Tumov „individualizem“. Pri tem sem prezrl, da nisem tako prav ničesar razložil, sem prezrl, da so vsi ti primeri le zunanje podobni in da ima vsak svojo posebno objektivno zakonitost, ki se pokaže šele, če jih proučimo v vsej njihovi konkretnosti. Tedaj pa vidimo, da je Tumov idejni razvoj sicer skladna celota, sklenjena veriga, ki pa ne leži horizontalno, ampak visi vertikalno, izhodišče spodaj — nedoločeni meščanski demokratizem, zaključek — proletarski socializem — zgoraj, vmes pa vozli — „razhodi“ —, po katerih se je od izkušnje do izkušnje vzpenjal.

Politika in etika.

France Koblar je zapisal l. 1950. v „Dom in svetu“ (v oceni Šukljetrovih in Hribarjevih „Spominov“ in v eseju „Vrednost javnega dela“) nekaj zanimivih in razbora vrednih splošnih misli o politiki in etiki, ki se stikajo z neko mislijo v Tumovi „Izpovedi“.

„Politik“, pravi Tuma („Iz mojega življenja“ str. 415), „mora biti ves vdan eni smeri, smeri iskanja moči, ki absorbira vse moči enega človeka.“ Njega pa je privlačevala njegova družina in to ga je v političnem delu motilo. Tuma je tu prezrl, da ta moment ni bil odločilen za njegove razhode z narodno in narodno napredno stranko ter z mladoliberalci, ampak le za njegovo slovo od praktične politike ob livornskem kongresu. A to nas tu več ne zanima, ampak k razmišljanju nas vabi njegova nadaljnja pripomba: „Družinska ljubezen pa zahteva od človeka etično stališče, ki je v političnem življenju skoraj nemogoče.“ Isto misel najdemo pri Koblarju (Dom in svet 1950, str. 195): „Boj za moč svoje skupine, stremljenje po uveljavljanju svoje individualnosti vodi vedno do neetičnih dejanj.“

Razmislimo nekoliko ob teh dveh citatih, kako je z etiko v političnem boju! Družina je sodelovanje majhne družbe in Tumova družina je bila sodelovanje v idealni, zvrhani meri; politika pa je družbeni boj med različnimi in nasprotujočimi si socialnimi življi, boj, ki se lahko konča šele z odpravo družbenih nasprotij, temelječih v objektivnih družbenih protislovjih. Etika, ki jo nosi človek kot družbeno bitje v sebi, zahteva sodelovanje, medsebojno pomoč, žrtvovanje za skupnost, za bližnjega. Merila za sodelovanje seveda ni moči prenašati na boj. Kako je n. pr. z etiko v gospodarskem življenju družbe z blagovno proizvodnjo, enostavno ali celo kapitalistično, družbe, v kateri se „sodelovanje“ — to je oskrba „vseh“ ljudi z dobrinami, ki imajo obliko blaga — dosega po poti medsebojne konkurence med mogočniki, ki obvladujejo proizvodnjo, in njihovimi skupinami, o tem menda ni treba izgubljeni mnogo besed, odkar so morale precej utihniti še pred desetletjem tako pogoste hvalnice blagovni proizvodnji, zasebni iniciativi in vobče gospodarskemu redu, ki je očitno odrekel. Lahko gremo mimo dejstva, da je v taki družbi stopilo ožje pravo nad „nepraktično“ etiko in da je zazijal prepad med etičnim idealom in družbeno resničnostjo, prepad, spričo katerega je svet mnogim „solzna dolina“, kjer ni nobenega etičnega napredka, in lahko pristopimo naravnost k uporabi zoper neustrezno, „nemoralno“ družbeno stanje, k uporabi, ki je vsekakor tudi etičnega značaja. Torej je etični vidik vendarle uporabljen tudi v družbenih bojih? Da, etični vidik je mogoče uporabiti za politične smotre, ideje in ga tudi vsak dan uporabljamo bolj ali manj vsi, a ne vsi z enako pravico. Kajti družbeni boji so v bistvu boji med socialnimi skupinami, ki jih ločijo različne koristi. Te koristi se izražajo v različnih družbenih idejah. Očitno je, da daje idejam etično prednost ali boljše vrednost objektivni družbeni razvoj. Etično upravičene so samo tiste ideje, ki ustrezajo družbenemu razvoju, ki teže k rešitvi družbenih protislovij; le njihovim nositeljem ni treba prikrivati resničnega družbenega stanja, ampak jim je potrebna vsa resnica o njem, potrebna resnična družbena znanost. V zarodku je ta misel vsebovana tudi v Koblarjevi opredelitvi idealnega, etičnega pojma politike (prav tam): „Politika ni aktivizem sam na sebi, niti ne samo zaupanje in zastopstvo skupnih zadev, ampak urejanje sveta tako, da se ohrani vse, kar je dobrega, da vse dobro raste in vse slabo odmrje.“ Ta formulacija je seveda tako splošna — nekako na stopnji znanosti za časa Aristotela in Tomaža Akvinskega — tako malo konkretna, da je same ne moremo s pridom uporabiti. Gotovo je „dobro“ vprav in samo tisto, kar ustreza družbenemu razvoju, kar predstavlja rast družbe v bodočnost, „slabo“ pa tisto, kar predstavlja že odmirajoče, kar ne dà družbi, da bi se sprostila, kar jo s silo v razvoju ovira. Ali je tu kakšno drugo merilo za „dobro“ in „zlo“ sploh mogoče? Kakšno merilo preostane tistim, ki objektivnega družbenega razvoja ne vidijo ali ga nočejo priznati, a vendar priznajo, da v družbi, razklani na socialne skupine, korist ni samo ena, ampak jih je več? Ker se pod tako imenovano „splošno koristjo“ krije vladajoča konservativnost, ki brani družbeno stanje z njegovim zlom in ovira družbeni razvoj, jim pač ne preostane nič drugega, kakor da priznajo enako etično upravičenost vsem velikim, nasproti si stoječim družbenim idejam, da gledajo na politiko kot na „aktivizem sam na sebi“. Tako izgubijo etični vidik glede na politične smotre in morajo gledati na družbeno-politične boje kot na nekaj že po sebi neetičnega. Politika je boj za moč in oblast, je v bistvu latentna vojna, silobran najaktivnejših družbenih razredov. Progresivnemu gibanju je sila prav tako potrebna kakor njegovi nasprotnici, reakciji. V političnem boju se podobno kakor v vojni obseg veljavnosti etike nekako krči v krog bojujoče se skupine. Krščanstvo je n. pr. moralo že davno ka-

pitulirati s svojimi občečloveškimi moralnimi zapovedmi pred družbenimi boji med državami in tudi znotraj držav, ne da bi zato načeloma odstopilo od njih. V tem seveda čutimo protislovje, a se mu ne čudimo, če pomislimo na resnično razklanost dane družbe in se zavemo, da merila za sodelovanje ni moči prenašati na boj. Vsekakor pa nas to protislovje sili k sklepu, ne ostati pri pesimističnem jokanju nad „solzno dolino“, ne bati se boja, ampak pomagati družbi, da reši svoja protislovja, nas sili, da uporabimo etični vidik na politične smotre. V praksi ga tako uporabljajo — seveda ne prav — tudi tisti, ki jih kriva teoretična pot odvaža od njega. Z najširšega vidika moramo po vsem tem razmišljanju zavrnilo tezo o „neetičnosti“ politike, ki je ušla Tumi in Koblarju izpod peresa.

Mnogo lažje je vprašanje etične presoje politike z ožjega vidika, s tistega praktičnega vidika, kjer presojamo in primerjamo razne politike navidezno ne glede na kako vrednotenje njihovih družbeno-političnih idej. Koblar n. pr. piše (prav tam): „Toda če se politikovemu stremljenju po moči, katera naj pribori zmago njegovemu gospodarskemu in idejnemu programu, pridruži še težnja po osebnih uspehih, po sami karieri, tedaj izgubi njegovo delo vso idejno osnovo, etično upravičenost.“ Obe težnji po uveljavljanju ideje in osebnosti seveda ni moči tako na sploh ločiti, ampak ta sodba je skrojena za slovensko prvaško politiko, za malenkostno osebno prizadevanje slovenskih prvakov, o katerih je Koblar razmišljal ob Šukljetrovih in Hribarjevih memoarih in se mu je pri tem „nekdanja primitivna Slovenija s svojimi politikujočimi advokati in poslanci“ predstavljala kot „dežela samih ovčarskih kraljev“ (prav tam str. 218). Saj je Hribar sam prvo knjigo svojih spominov zaključil „z ugotovitvijo, da je v avstrijski dobi mojih dni skoro vsa slovenska politika slonela zgolj na osebnih intrigah ter da ji je skoro popolnoma nedostajalo višjih — etičnih motivov“. Dolga je vrsta slovenskih ovčarskih kraljev, za katere to oznamenovanje v večji ali manjši meri velja. Tako politiko, breznačelnost, karierizem, nepoštena in nečastna sredstva v političnem boju itd. seveda v praksi etično obsojamo, pri čemer se ne oziramo na ideologije, ampak samo na posamezna dejanja politikov. Ta dejanja pa so vendarle povezana z ideološko pozicijo politika in ko so v skladu z njo, vselej presojamo hkrati z njimi tudi to pozicijo.

S tem bi ta krni, a morda vendarle nekoliko izpodbudni ekskurz v vprašanje o odnosu politike in etike zaključil. Ne bi se pa še poslovil od Koblarja, ki sem ga popolnoma nedolžnega privlekel v to polemiko z dr. Brecljem predvsem zato, da čim bolj otipljivo pokažem „Dejanju“, kako je grešilo, ko ni omejilo dr. Breclja na popravek legende o Gregorčiču, ampak priobčilo tudi njegovo nevzdržno pisanje o pokojnem Tumi in njegovih „Spominih“, ki ne vsebuje prav nobene pravilne in plodne misli. Ker je to storilo gotovo v dobri veri, pač lahko pričakujemo, da bo sedaj zgrabilo Tumov problem po Koblarjevem zgledu, na katerega ga hočem opozoriti.

Koblar je napisal l. 1950. v „Dom in svet“ resno, pretehtano in kritično besedo k Šukljetrovim in Hribarjevim „Spominom“, gotovo najtehtnejše misli, ki so bile tedaj zapisane o obeh memoarskih delih. Kaj pa je napisal l. 1959. dr. Breclj k Tumovim „Spominom“, smo videli... Koblar je skušal „razbrati duhovni obraz obeh političnih praktikov, pogledati njun življenjski nazor in preizkusiti njegovo čistost v dejanju“ (prav tam str. 217). Videli smo, kakor je v svojem iskanju resnice pri vsej svoji idealistični metodi vendar ujel tudi dober kos družbene pogojenosti, „sociološke osnove“ in „zgodovinske komponente“ za Hribarjevo in Šukljetrovo politično linijo. Glede na problematičnost Šukljetrovega oportunizma

in njegove z njim zvezane „nestalne podobe, iz katere je nastala sodba v njegovem slabem značaju“, je tehtno pripomnil, da „k slabemu značaju ne spada toliko menja življenja kot nedoslednost med mislijo in dejanjem“. Dr. Breclj pa se je v širokem loku ognil vsakemu globljemu⁴ in vsakemu pravilnemu in plodnemu zastavljanju vprašanj in zato seveda ni prav nič prispeval k ošvetlitvi Tume in njegove dobe. Koblarjeva resna kritična presoja Tumove osebnosti in njegovih „Spominov“ bi bila gotovo nekaj zelo zanimivega. Kaj bi n. pr. zapisal Koblar o Tumi, ki ni hotel biti ovčarski kralj, z vidika svoje ugotovitve (prav tam str. 195): „Že spomini naših političnih delavcev odkrivajo malo nesebičnih podob, malo junaško etičnih boriteljev, malo človeško širokih družabnih delavcev“? Kaj bi napisal o njem z vidika svoje maksime: „Toda vsaka velika človeška podoba mora poleg talenta skrivati dovolj občečloveške globokosti in prave duševne lepote“?⁵ V koliko bi priznal Tumovim „Spominom“ za razliko od Šukljetrovih in Hribarjevih tudi „normativen“ značaj za sedanji rod, koliko bi videl v njih „semena za bodočnost“?

Koblar si je zastavil tudi vprašanje, kaj je sililo Šukljeta in Hribarja k izpovedi, k pisanju spominov. Najprej je zapisal dobro misel: „Bistvo lastnega življenjepisa pa je, da nam pisatelj odkrije tiste posebne skrivnosti svojega življenja, ki ostanejo drugim prikrite.“ Ker pa ni takoj natipal, v čem konkretno obstoje „tiste posebne skrivnosti“, se je od tega spoznanja odmaknil v naslednjih stavkih: „Posebno politično življenje se nam po svojem posebnem značaju tolikokrat skrrije; ta igravec v javnem življenju ima za seboj tem več skrivnosti, čim višje stoji. Ta pogubna tragika poklica, ki ima svojo čudno etiko, rada sili pozneje k izpovedi.“

Zavedati se moramo predvsem, da je „skrivnost“ uspeha mnogo manjša od „skrivnosti“ neuspeha. Uspešni politiki, ki so si ustvarili vodilne pozicije in jih obdržali do konca, pač ne čutijo potrebe, razlagati svoj uspeh, ki jim je potrditelj njihovega življenja in trden temelj ponosa. Naravna potreba po izpovedi, po opravičenju in obrambi življenjskega dela pa nastopa pri politiki in družbenih delavcih sploh, ki so na večer svojega življenja nerazumljeni, nepriznani, osamljeni bodisi pretežno po lastni „zaslugi“ ali pa pretežno po zaslugi objektivnih družbenih razmer. Muči jih razumljiva bojazen, da bi bila njihova podoba pred potomstvom izmaličena zaradi „tistih posebnih skrivnosti“, ki so skrite vprav v njihovem „neuspehu“. Najznamenitejši primer takega memoarskega dela so pač Rousseaujeve „Les confessions“. Rousseau pravi o sebi, da je sicer brez bojzani pričakoval smrt, obžaloval je le, „da bi moral zapustiti svoje bližnje, ne da bi popolnoma izvedeli, kaj sem bil vreden, ne da bi vedeli, kako zelo bi zaslužil njihovo ljubezen, če bi me od vsega začetka poznali“. Ker ni hotel zapustiti „pri poštenjakih tako malo pravilno mnenje o sebi“, je napisal „Izpovedi“. Prav tak nagib imamo pri Šukljetu, pri Hribarju, pa pri Tumi in tudi pri Prepeluhu, čigar spomini so žal zaradi njegove prezgodnje smrti obtičali na prvih straneh („Pri-pombe k naši prevratni dobi“ imajo mnogo bolj gradivni kakor spominski značaj). Taki obračuni o življenjskem delu so nujno vselej obrambnega in — če hočete — „egocentričnega“ značaja: pisec si hoče potrditi vero v vrednost svojega življenja, razlaga in opravičuje svojo miselnost in svoja dejanja, poudarja svoje pogumne nastope in pravilne napovedi, problematične nastope pa genetično razloži in v

⁴ Če izvzamemo „dedne nasledke“, ki pa so v nedosegljivi globočini in s katerimi se doslej vršijo same zlorabe!

⁵ Vzporedil bi lahko n. pr. Šukljetoovo in Hribarjevo „doživetje“ svetovne vojne pa Tumovo miselno in čustveno reakcijo nanjo.

šega naroda v svetu, bogata pa tudi po moralnem zgledu pokončne in neizčrpno delavne osebnosti, ki bi bila lahko ustvarila mnogo več, če ne bi bila utesnjena v omejeno, ozko okolje. Njegova dediščina je dragocena vprav zato, ker je bil pred svojim časom, ko je bil pri nas polfevdalni patriarhalizem še tako trden. „Bil je odločen bojevnik brez malenkosti in osebnosti, optimist, ki vidi bodočnost naprej in jo zavestno pospešuje. Slovenski narod, v prvi vrsti njegovo kmečko delavsko ljudstvo, ga more šteti z vso upravičenostjo med svoje največje sinove.“ Tako je zapisal o njem dr. Lončar v osmrtnici (Sodobnost 1935, str. 200) in ta sodba bo obstala. Ali se ne mora krepiti naša vera v bodočnost in v preobrazbo slovenskega naroda, vera, ki jo tu in tam lahko nagrize klavrnost našega stanja, v katerem so mnoga pravilna in plemenita prizadevanja še obsojena na začasne neuspehe ali le majhne uspehe, ob zgledu, ki nam ga nudi Tuma s svojim življenjem in delom? Če hočemo naprej, moramo k delu vseh tistih mislecev, ki so razvijali slovensko življenje naprej in na katere smo lahko ponosni, dodati tudi Tumovo delo.

Kronika

Nekaj besed k pravdi o starih Slovanih

A. Poljanec

I.

V svojem članku „Znanost in politika“, ki je izšel v 7—8. številki letošnje „Sodobnosti“, sem skušal osvetliti vprašanje o razmerju med znanostjo in politiko. Ob tej priliki sem mimogrede omenil tudi znano pravdo o starih Slovanih, v kateri nastopata kot glavna nasprotnika dva slovenska zgodovinarja, Hauptmann in Mal.

Letos je Mal izdal knjigo „Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen“, ki naj bi tvorila nekak povzetek vse dosedanje polemike. Obširna ocena tega dela, ki jo je v „Času“ napisal Grafenauer, je izzvala kratko, toda precej ostro polemiko v dnevnem časopisju.

V čem je prav za prav bistvo tega prerekanja med obema zgodovinarjema, ki se vleče že od prvih povojnih let sem in v katerem sta oba znanstvenika razpoložljive vire že tako izčrpala, da vse njuno dokazovanje večkrat ustvarja dojem ponavljanja? Ali gre res zgolj za sporna vprašanja, o katerih naj se diskusija prepusti „prizadetim strokovnjakom“, kakor pravi Grivec in kakor za njim ponavlja Mal? Morda gre tu še za vprašanja, o katerih je prav malo verjetno, da bi jih „prizadeti strokovnjaki“ (to se pravi, naše uradno zgodovinopisje) sploh mogli zadovoljivo rešiti. Mislim, da so tu vsaj posredno prizadeta tudi vprašanja naše slovenske sedanjosti in bodočnosti.

Že v zgoraj omenjeni razpravi sem vso to pravdo o slovenski preteklosti opredelil kot „prenašanje sodobne politike v preteklost“, kot „precej jasen odraz važnega načelnega vprašanja o sposobnosti ali nesposobnosti Slovencev za samostojno politično življenje“. Mal trdi, da so predniki Slovencev prišli v svojo novo domovino kot svobodni ljudje in so znali svoje svoboščine uveljavljati prav do konca srednjega veka; Hauptmann pa nasprotno trdi, da so bili Slovani zaradi neugodnega zemljepisnega položaja svoje pradomovine izpostavljeni stalnim napadom tujih ljudstev in da so pod njihovim jarmom izgubili vsak smisel za državotvorno dejavnost; tudi Slovenci so po tej teoriji prišli v alpske predele